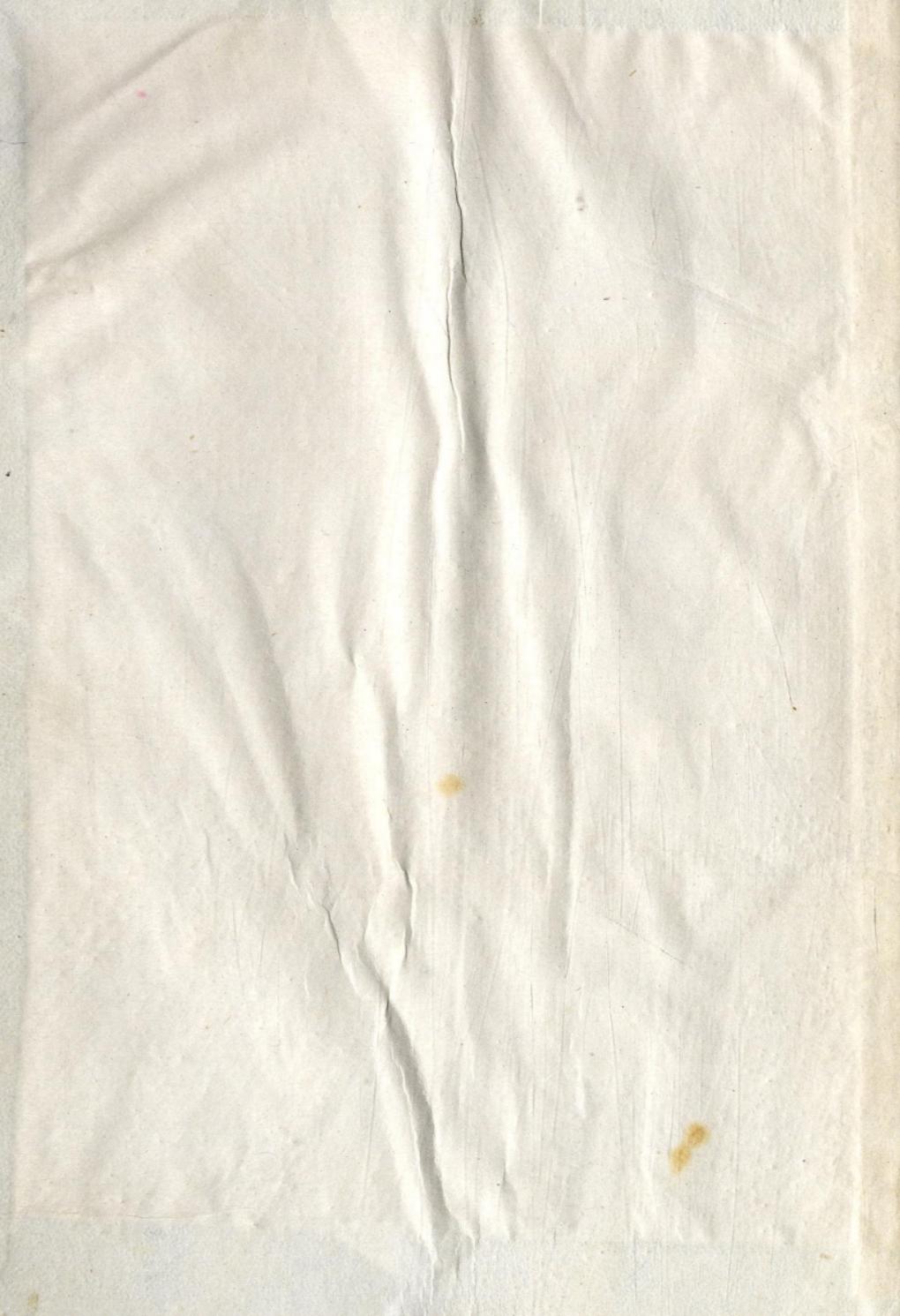
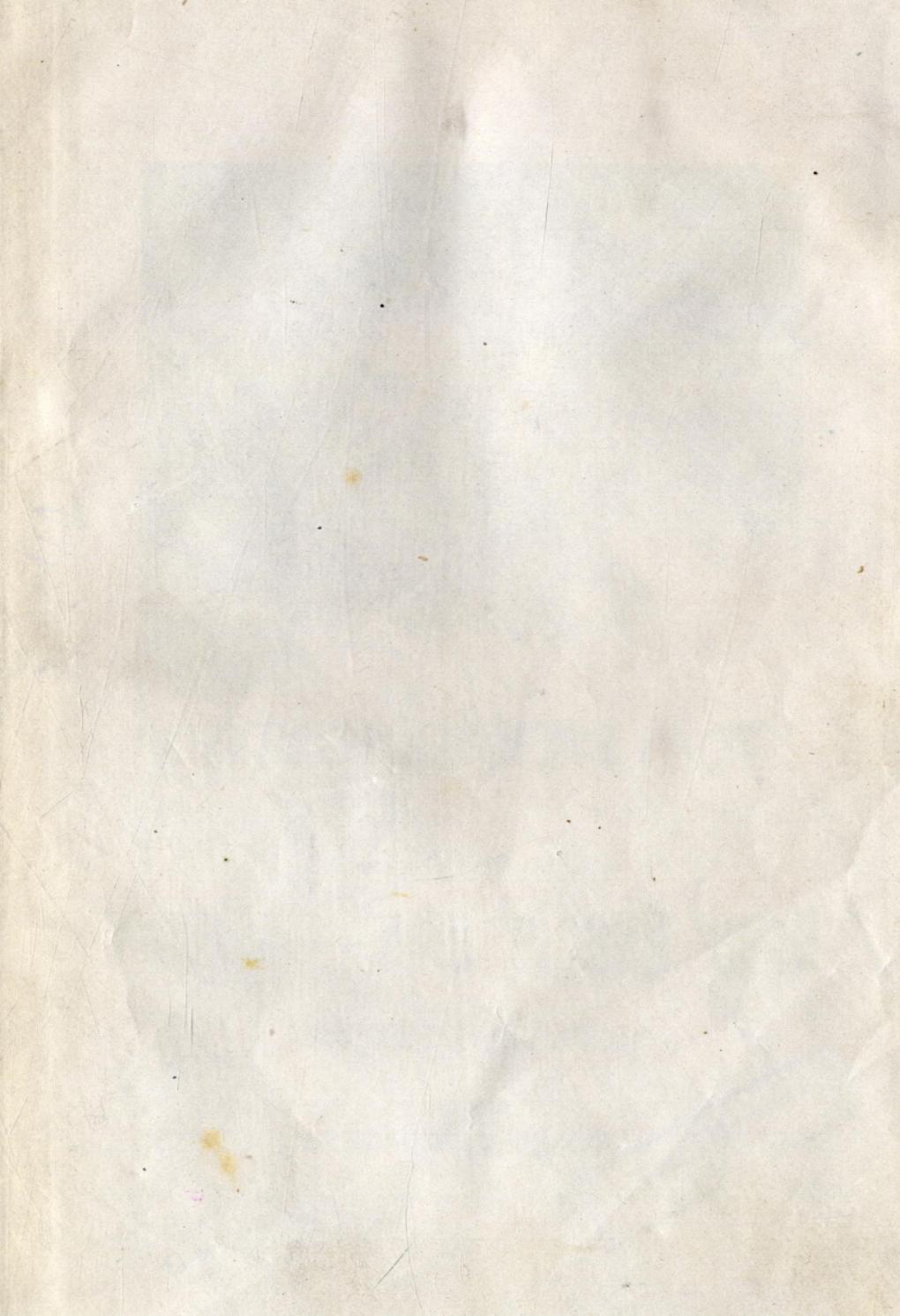

440

РУДНИЦЬКИЙ

УКРАЇНА
Наш Рідний Край

3

22

205 28A

ЧУЧІТСЯ, БРАТИ МОТ!

УКРАЇНА — НАШ РІДНИЙ КРАЙ.

КОРОТКА ГЕОГРАФІЯ.

Написав
СТЕФАН РУДНИЦЬКИЙ.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

В адміністрації Т-ва „Просвіта“ у Львові (Ринок, 10)
і у всіх українських книгарнях у Львові
можна дістати отсі найновійші видання Товариства:

1. *M. Возняк*, Історія української літератури. т. I.
і II. До кінця XVIII ст., з численними ілюстраціями.
2. *Ф. Колесса*, Українські народні думи.
3. *M. Галущинський і В. Радзикевич*, Взірцеві реферати про Шевченка.
4. *M. Галущинський*, Народня освіта.
5. *M. Галущинський*, Як люде вибороли собі право основувати товариства.
6. *Просвіта до українського народу*, збірка статтей.
7. *Календар на 1922 рік*.

06.10

УКРАЇНА НАШ РІДНИЙ КРАЙ

НАПИСАВ

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ.

Хуць

ДРУГЕ ВИДАННЯ.

ЛЬВІВ, 1921.

НАКЛАДОМ ФОНДУ „УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ“.

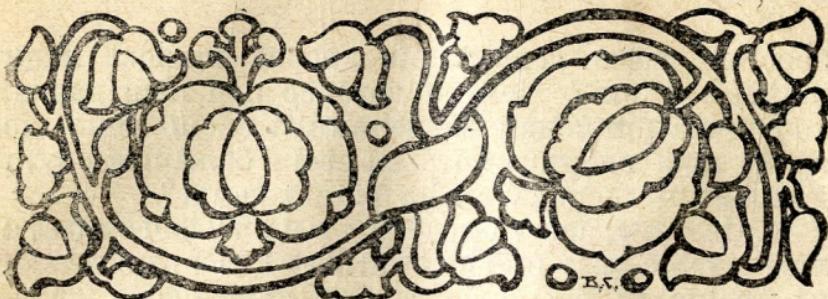
Ч. 4.

Д 9(237Чк) О

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 4958

ДРУКАРНЯ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
під управою Ю. Сидорака.

ЛЮБІМ І ПІЗНАВАЙМО НАШ РІДНИЙ КРАЙ!

Нераз бувало бачу, як злиденний український мужик покидає на все рідну хату, щоби за морем чи в далекій Сибірі шукати землі і нового життя. Рідна землиця немов мачухою була для нього, змалку поливав він її своїм потом, та вона невдячна ледви стільки йому давала, що не вгиб із голоду та холоду. Всі помітували пим, гордили, гнобили, бути не давали. Прямо не було йому життя на рідній землі...

І чому ж його лице немов чорною хмарою повите, чому ж він з такою розпокою обіймає вихожені пороги своєї нужданої хатини, чому його жінка й діти голосять як по помершім? Прецінь всім їм по злиднях на батьківщині присвічує здалека обіцяний за морями та горами рай!

Чому кождий з нас, коли його судьба зарежена в далекі чужі землі, так тужить за тими місцями, де вродився й зріс? Нераз на чужині здобув майно, родинне щастя, пошану людей — а таки все тягне його непереможною силою до рідних місць!

Чому, коли в 1917 і 1918 р. залунав клич: будуймо українську державу й захищаймо її оружино від нахабних сусідів зі сходу й заходу, схопив наш народ, хоч виснажений до тла світовою війною, одностайнє за зброю й так рясно

зросив своюю сердешною кровію широкі лани рідної землици? Чому й дотепер цей наш народ, хоч приголомшений невдачами й знеможений до краю, таки вперто стойть на своїм бажанню: бути домовитим господарем на рідній землі?

Це тому, що кождий тямуний чоловік любить свою батьківщину! Є правда такі, що їм всюди батьківщина, де лиш добре жити. Та це не добра прикмета. Не на те тебе рідна земля вродила, викохала, щоби ти її лишав і собі нової шукав. Це неначеби ти рідну пеньку кинув і другої забажав!

У нашого народа таких нетягів, що самохітъ собі нової батьківщини шукають, на свою ж забувають, дуже небагато. Натомість сливе кождий з нас, чи він мужик чи міщанин, чи робить руками чи головою, чи бідний чи багач, щиро любить свою батьківщину. І так було все, в се наш народ любив свою рідну землю, любить її і Бог дастъ по віки її любити буде.

Але як?

Тут на жаль треба сумне сказати. Споконвіку живе наш народ на своїй рідній землі, від більш як тисячу літ має він свою історію: своїх королів, князів, бояр, славні визвольні війни, щасливі часи миру, часи величі й часи зліднів. А прецінь тепер так є, що лише небагато між нами таких, щоб любило свою землю як слід. Ось дивись — пристав хто на друге чи третє село. Вже він жалується, що попав на чужину, хоч люде говорять тою самою мовою, ходять в такій самій ноші, ті самі звичаї держать! Переселиться хтось із села в найближче місто — й тут уже для нього чужина. Та мало цього! Просвіченому Галичанинови чужина на Буковині чи в Київі, Кияни-

нови в Галичині чи в Таврії і т. і. Це дуже сумно!

Бо любити свою рідну землю значить любити не лише свою рідну хату, своє рідне село чи місто, свою рідну околицю, а любити всю землю, весь простір, де люди говорять рідною мовою, ховають рідний звичай, живуть рідними споминами минувшини, леліють рідні надії на будучину!

Наш рідний край не є Київщина чи Лемківщина, Гуцульщина чи Кубанщина, Холмщина чи Таврія, Полісся чи Чорноморія, Поділля чи Донеччина, Бойківщина чи Харківщина, Підлясся чи Херсонщина, Волинь чи Полтавщина, Чернігівщина чи Катеринославщина!

Наш рідний край — це велика, багата, славна Україна! Усі ті дрібні землі, що ми їх назвали, та й ще багато інших, разом усі до купи творять нашу батьківщину. Як далеко гомонить наша рідна мова й пісня, як далеко наш народ живе, так далеко сягає Україна. Давно, давно, звиш сімсот літ тому назад почали наші славні прадіди великі називати Україною свою землю. Ми, погані правнуки цих великих прадідів, призабули це славне, велике імя, люті наші вороги, що дрожать перед самим тим іменем, захотіли стерти його з лиця землі й з людської пам'яті. Та воно віджило, воскресив його наш батько Тарас і інші будителі народного духа. Нехай жеж воно не вмирає! Нехай не вертається срамотня, давняя година, нехай ніхто з нас не назве своєї вітчини інакше, як Україною.

Те саме можна сказати про називу нашого народу. Багато, пребагато ще між нами таких, що як спитає його хто, що він? — відповість: я Русин,

Малорос, хахол, православний, Подоляк чи Кубанець, Поліщук чи Гуцул, Лемко чи Полтавець. Не знають бідолахи, що все те одно є, що всі вони не що інше а Українці, тільки з ріжних сторін великої України. І тішаться наші вороги, що наш великий народ ще не почуває себе одним, що забув свою давну славну назву Українців. Бо всі ті імення, що ми навели, або зовсім нічого не варті, або занадто дрібні. Ось питаемо земляка: що ти за один? Одвічає: Православний. Otto відповів! Аж тепер не знати, що він є. Бо православні є й Москали (кацапи) й Білорусини (або як у нас кажуть, Литви) й Українці й Греки й Серби й Болгари й Вірмени, ба навіть Самоїди й Камчадали! Так само скажеш: я Русин. Щож з того — ще таки ~~не~~ знати, хто ти є: чи ти Москаль („Великорусин“), чи Литвин („Білорусин“), чи Українець (Малорусин“), чи Галичанин („Червонорусин“), чи Підляшанин („Чорнорусин“). Борусинів багато всіляких було й є. Був час, що назва Русин була добра — вона означала дійсно усіх Українців. Та так було тисячу літ тому назад і ніколи вже не вернеться. Стару нашу назву присвоїли собі Москали тай не сила їм її відобрести. Так само Білорусини стали окремим народом. Тому назва Русин, чи назва Малорос, заведена Москальми, щоби нас задурити й обмосковити, для нас Українців дуже непригожа. Тай нема такого ніде на світі, щоб одним іменем називати кілька народів. Ось Німці, Англійці, Голяндці, Флямандці, Шведи, Данці, Норвежці — всі з німецького-германського кодла. А нехай би їм хто велів, щоби вони називали себе одною спільною позвою! Сміх тай годі.

Так само, та ще сумнівше є з назвою „хахол“. Частенько приходиться чути, як наш земляк з російської України каже про себе, що він „хахол“.

Стид та ганьба! Придумав Москаль насмішливу ізвію на Українців і вони самохіть її приймають!

Вже менше важне й сумне, що наші люде називають себе після сторін, з яких походять (Киянином, Гуцулом, Подоляком, Кубанцем, то що). Та все таки це не добре. Бо це так, як би хто, коли його питаютъ; з якого він села, сказав, з якого кута він є. Бо в селі є всякі кути чи присілки. Хто не з того села, їх не знає. Так і чужий чоловік не знає України. Тому не говори йому, що ти Полтавець чи Чорноморець, Волиняк чи Бойко, а говори вперше: я Українець. Це, а не інше твое народне імення, все інше це неначе пояснення до нього.

Тому не хай не буде між нами іншого народного імені, як Українець, український! Сказав би дехто: от, пусте слово! Та так не є. Це твое імя значить, що ти є член одноцільного, великого народу й почувавши себе ним. Це знак, що твій народ не хоче на дальше в роздріб жити, що прокинувся з вікового сну й зібравсь у велику одностайну громаду, щоби вибороти собі кращу будучність!

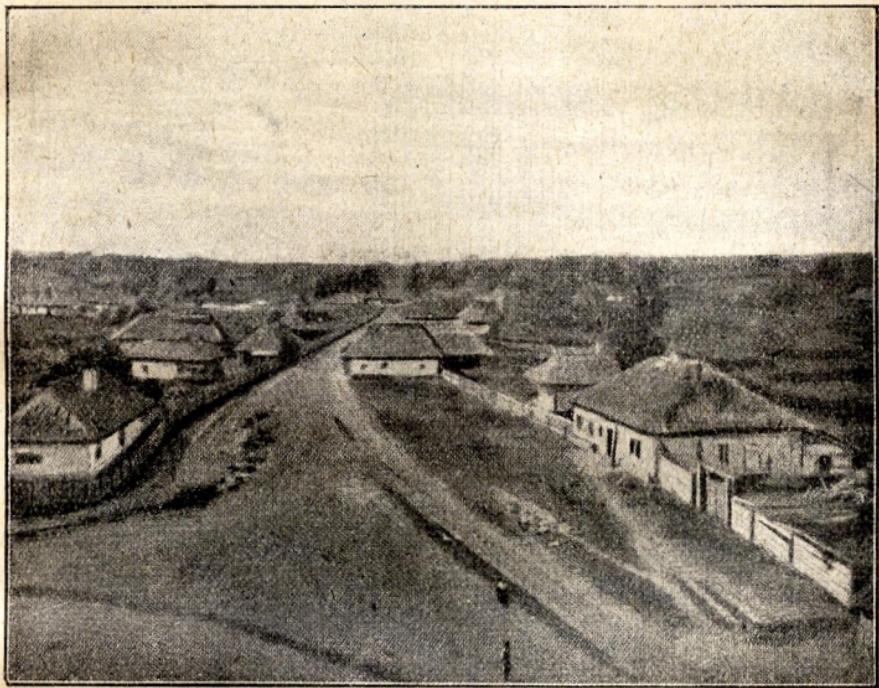
Вже з того, що ми дотепер сказали, виходить, що любов до рідного краю і народу мусить обійтися цілий рідний край і народ. Наш рідний край великий! Не легко одному чоловікови змірити його власними ногами та заглянути власними очима в кожен закуток, яка там сторона, як там люде живуть. А знати це доконче треба, бо любов до рідного краю конче повинна основуватися на його пізнанні! Нам Українцям не треба сліпої любови до України, ось так як матір любить свою дитину та видить

в ній все добре й гарне, хоч нераз воно не так! Нам Українцям нема добра з такої сліпої любові до рідного краю й народу, що любить все без розбору, чи добре й гарне, чи лихе й погане, колиб лише українське. Нам Українцям треба розумно любити Україну, кріпко любити все, що в ній добре й гарне, цуратися всього, що лихе й погане, й працювати з усіх сил, щоби його на Україні не було.

Та до того доконче треба свою Україну добре пізнати. Дорога до цього пізнання йде лише через науку.

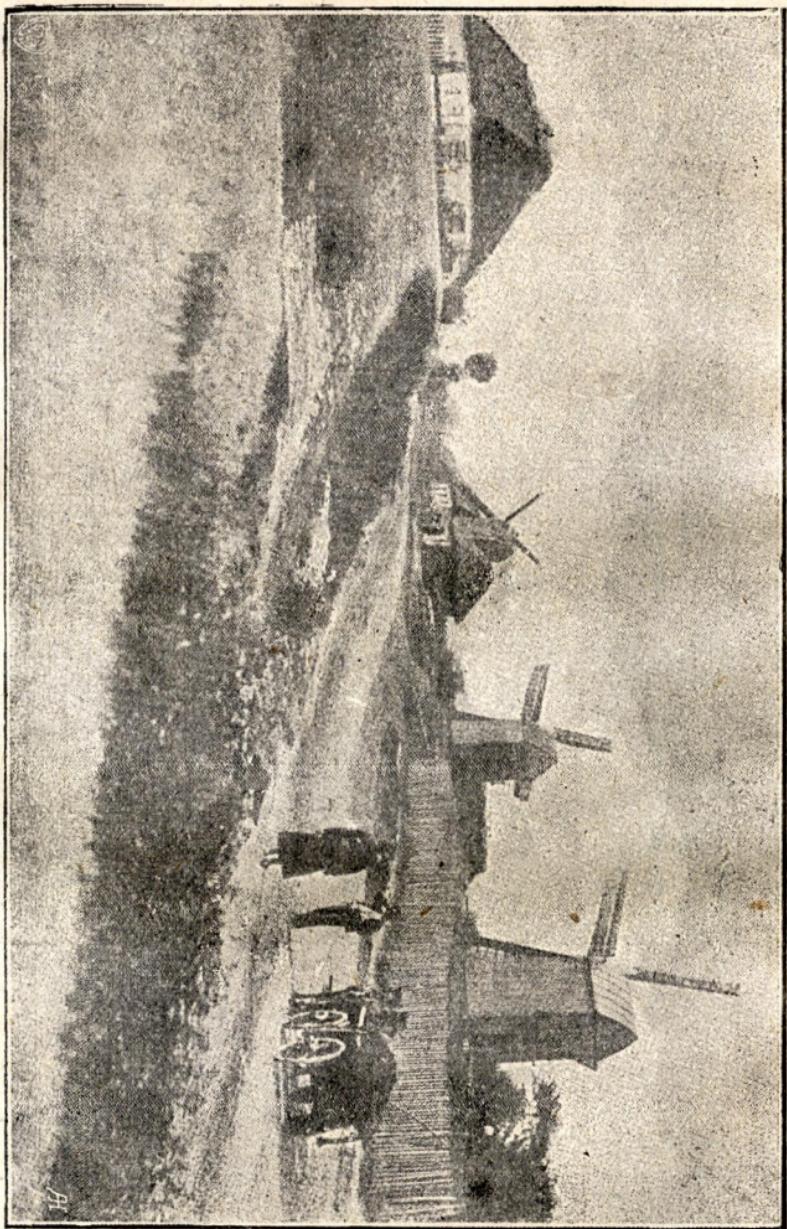
Є ріжні науки, що можуть нас навчити, чого потрібно про Україну. Є історія України, що розповідає нам, як наш народ жив та яку долю переходив від найдавніших часів до нинішнього дня, є українська етнольгістія, що вчить нас, які гарні звичаї та обичаї є тепер в українського народа, є українська література, що розказує нам, які гарні пісні, приповідки, казки, пословиці видумав наш народ, які твори написали його писателі-поети, одним словом є багато наук, що говорять про Україну.

Однак мабуть найважніша міжними — це географія України. Географія, або землезнання обіймає всі найважніші відомості про землю й народ, що її заселює. Вона оповідає про сушу й море, про гори, горби, височини, низи, про ріки, озера й багна, про підсоння, ростини й звірів, що живуть на Україні. Вона розказує нам про український народ, про його села, місточки, міста, городи, про його хліборобство, ремесло й торговлю. Вона дає одним словом образ життя-буття українського народа на його рідній землі.

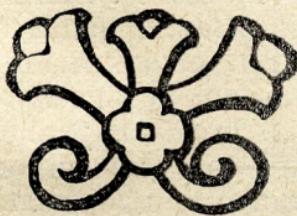

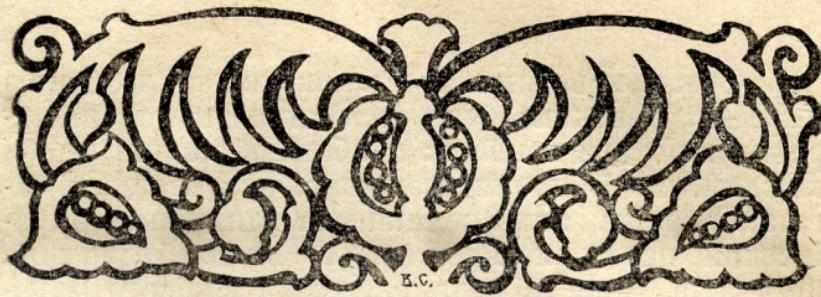
1. Українське село (до стор. 70).

2. Українське село (до стор. 70).

Тож присвятимо отсю книжечку землезнанню України. Невелика буде отся книжечка та постараємо вмістити в неї як найбільше знання, щоби кождий, що її прочитає, пізнав, яка велика і багата є Україна, який великий та злідений український народ, яка велика й світла будучина його жде, коли він двигнеться з вікового занепаду і стане домовитим хояїном на своїй рідній землі!

ДЕ ЛЕЖИТЬ УКРАЇНА, ЯКІ ЇЇ МЕЖІ Й СУСІДИ?

По вченому кажуть, що наша Україна лежить між 43-им та 54-им ступнем північної географічної ширини й між 21-им та 47-им ступнем східної географічної довжини. Ці числа кождий може відчитати на мапі України, що долучена до цеї книжечки. Земля наша, бачте, це велика куля; щоби на ній означити положення якоєсь країни чи місцевості, потягнено здовж і поперек цеї кулі лінії, тай поизначувано їх числами.

Та ці числа нам ще нічого не говорять. Тож оповімо словами про положення України.

Україна лежить у часті світа, що її зовемо Європою. Є в цій Європі багато інших країв, ось Англія, Франція, Італія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Туреччина, Московщина, Польща й багато багато ще інших. Європа що правда менша від інших частей світа, пр. від Азії, Америки чи Африки, та зате вона густо заселена людьми й ці люди, що мешкають в Європі, дійшли до найвищого ступня просвіти. Ми Українці тим, що наша країна лежить в Європі, є теж Європейці, себто належимо до гурту народів, що тепер володіє усею землею як велика вона й широка. Не можна нам з цього боку гордитись, бож ми серед усіх народів Європи найбільш нещасливий народ. Та про те треба нам невпинно старатися, щоби ми

Українці як найскорпє дорівняли іншим народам Европи нашим розумом, просвітою, багацтвом і політичним значінням.

Україна положена в східній частині Європи, недалеко тих меж, за котрими зачинається сусідна частина світа — Азія. Найбільше просвіченій багаті народи живуть в західній і середній її частині — ми Українці живемо на сході, далеко від просвічених, багатих земель, близько до непросвічених, бідних, степових та пустинних земель Азії. Одно ше добре, що доля поставила Україну на південнім краю східної Європи, над Чорним морем. Все таки на Україні підсоння гарнійше й теплійше, як пр. на Московщині чи на Білій Русі, всіляке збіже, городовина, деревина куди роскішнійше в нас розвивається, легше народови жити. А Чорним морем легка дорога у весь світ, на кораблях чи в пристанях легко заробітку добути, тай рибою не одного море прокормить.

Придивімся ж близьше положенню України!

На захід сонця сягає Україна по межі Волошини, Словаччини, Мадярщини й Польщі. Волоський народ сидить у півдневій частині гір Карпат, у Молдаві, Буковині та Бесарабії. Наш український народ межує з Волохами спершу в Бесарабії: на устях Дунаю і Дністрових гирлах, коло міст Ізмаїла, Кілії, Акерману й Бендерів, потім здовж ріки Дністра коло городів Оргїєва, Білців, Могилева, Хотиня, потім на Буковині, коло Чернівців, Серету, Сторожинця, Довгополя, вкінці на Мармароши коло Боршови, Вишеви й Сиготу. Великі, веселі українські села межують з волоськими серед роскішних піль, огородів, садів і винниць Бесарабії, на соняшнім буковинськім Підгірю і в темних лісах та зелених половинках нашої карпатської верховини. По пів-

деннім уже боці гір, де степові угорські низи підходять під виноградом укриті узбіччя Карпат, межує український народ з Мадярами коло міст Вуйлока, Берегова, Мукачева й Ужгорода. Тут на низьких горbach, що поволі ростуть у висоту, зустрівся наш народ споконвіку зі Словаками здовж межі, що йде попри Ужгород, Бардіїв, Са-бінів, Кежмарк й Любовлю до границь Галичини.

Тут на Лемківщині починається наша границя з Поляками. Українці довгим клином врізалися здовж карпатського хребта між Словаків та Поляків. На польській границі стоять місточки: Пивнична, Грибів, Горлиці, Жмигород, Дукля, Ри-манів і Заршин.

На дальнє відділює Поляків від Українців ріка Сян, хоч у багатьох місцях українські села переходятять і на лівий його бік. Сянік, Динів, Дубецько, Радимно, Ярослав, Сінява, Лежайськ отсе міста й місточки, що в цім місці зазначують польсько-українську границю.

Прямуючи відтепер прямо на північ, йде межа української землі між українською Холмщиною та польською Люблінщиною попри Тарногород, Білгорай, Щебрешин, Замостє, Красностав, Любартів, Радин, Луків, Соколів, Дорогичин, Більськ до річки Нарви, що витікає в величезних лісах-темеях біловежської пущі. Цей могутній праліс споконвіку творить північно-західний вугол української землі. Звідси її межі звертаються на схід сонця, на північ від них сидить вже не Поляк, а найближший рідний брат наш Білорусин, або як у нас часто кажуть, Литвин.

Між нами й Білорусинами нема такої гострої межі, як між нами й Поляками або Москальями. Правду кажучи, народ, що живе на широкій полосі землі лівобіч ріки Припяти, це український народ, в котрого мові є багато білоруських при-

мішок. Звичайно кажуть, що границя між Українцями й Білорусинами йде горі Нарвою до її джерел, потім попри місточко Пружани, ріку Ясьельду, Вигонівське озеро і доходить до ріки Прип'яти, там де в неї вливається річка Цна. Далі вже границею є ріка Прип'ять аж до її устя в Дніпро, потім уже сам Дніпро горі аж до города Лоєва. Дійсна границя України й Білоруси йде північними межами уїздів (повітів): Пинського, Мозирського, Річицького й Гомельського й потім на північний схід попри міста: Новозибків, Нове місто, Сураж до Мглина. Тут кінчиться білоруське сусідство й починається великоруське або московське.

Отся межа України із усіх найдовша і найбільше замотана. Землі, куди вона проходить, були ще перед триста роками майже безлюдною пустарою, знищеною татарським лихоліттям. Коли Татари ослабли, почали ці багаті землі заселяватись Українцями, однак багато наплило сюди й Москальків тай сіло всуміш з Українцями, хоч звичайно в окремих селах. Томуто в Слобожанщині, Донщині, Ставропільщині перемішані українські села з московськими. Межа суцільної, українським народом заселеної країни йде спершу вздовж східної границі чернігівської губернії до Глухова, потім же попри міста: Рилськ, Суджу, Миропіль, Обоянь, попри джерела Псла и Ворскли, міста Корочу й Новий Оскол і доходить здовж річки Потудані до ріки Дону коло Острогожська. Тут покидає межа України Дін при устю річки Ікорця, перетинає річку Битюг і правцює попри велику слободу Бутурлинівку до річки Хопра коло Новохоперська. Потім уже держиться межа України правобіч річки Хопра, проходить Дін коло ст. Мигулинської, слідкує лівобіч річки Калитви до річки Кумшака та йде здовж неї аж

до її устя в Дін. Звідси завертає границя України здовж правого берега річки Салу до меж Астраханщини аж під Саренту, потім же здовж стрімкого узбіччя Єргенських горбів і довгого ряду степових озер доходить коло Шуралинська до побережя Каспійського озера.

Південну границю України творять величні гори Кавказу з їх підгірям. В них сидить багато всіляких дрібних кавказьких народців та дешо й московських поселенців-кольоністів. Границю України зазначають тут ріки Терек і Малка, гори Ельбрус і хребет Кавказу. Звідси сходить границя України долі коло містечка Гагрі над Чорне море. Всю іншу південну границю України творить беріг Чорного та Озівського моря, звідсіля аж знов до гирла Дунаю, де ми почали вести українські межі.

В отсіх широчених межах уміщається наша рідна Україна. Обіймає вона звич один міліон квадратних кільометрів простору (кільометр має 100 гектарів, гектар сливе такий великий як десятина), себто близько два рази більше як ціла Німеччина або Франція, три рази більше як Англія. На тому просторі України жило в 1914 р. 54 міліонів населення, з якого приблизно 39 міліонів Українців.

Та український народ живе не лише на Україні, розлився він сливе по усіх частях світа, по ріжких далеких землях, де лиш підсоння нашим людям сяк так пригоже. Біда й злидні прогнали його з цвітучої України, з отсієї „нашої, не своєї землі“. Пішли Українці в далекі чужі землі й сіли там більшими громадами. Отсі оселі Українців на чужій землі зовемо кольоніями.

Українські кольонії по часті розкидані недалеко від меж України. Ось багато є таких між Волохами в Бесарабії здовж Прута й на сусідній

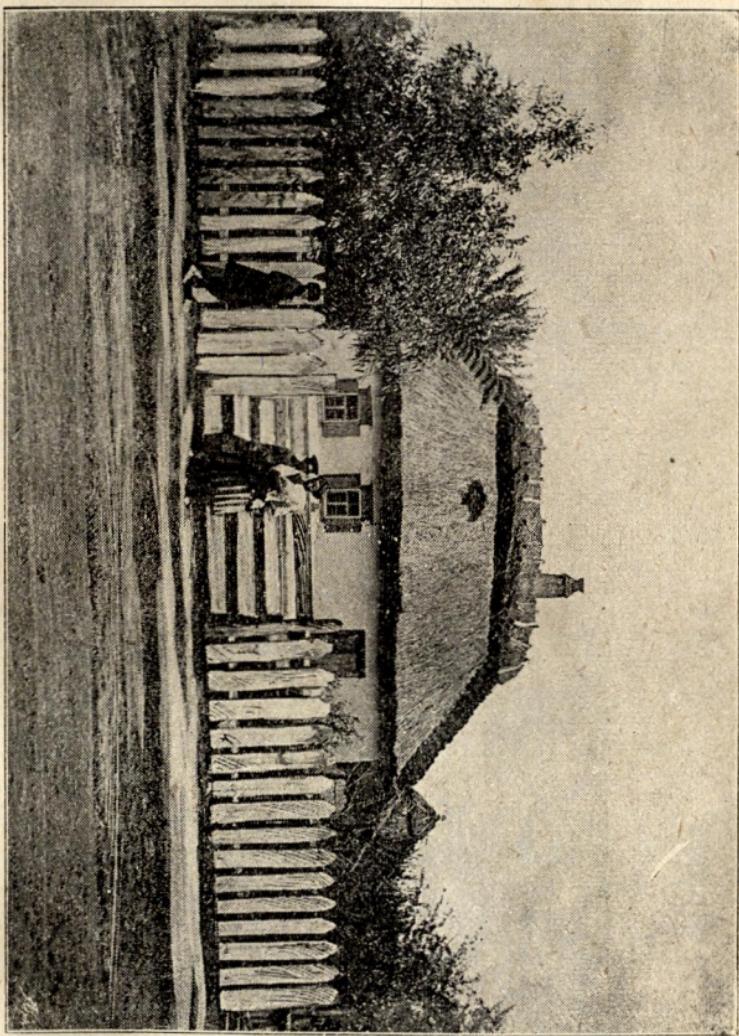
молдавській землі, в Добруджі при устях Дунаю, на південній Буковині, між Мадярами на угорській рівнині, між Поляками в Люблинщині, між Москальми в Курщині, Вороніжчині, Донщині, Саратівщині, Самарщині, Астраханщині, між ріжними кавказькими народами за Кавказом. Інші українські кольонії відбилися дуже далеко від рідної землі. Довжезним рядом простяглися вони здовж південних меж азійської Росії, від Оренбурщини по афганську границю і Тихий океан. Зустрічаймо великі українські кольоніальні землі в Кіргізьких степах в Акмолинщині, в Закаспійській області, в Туркестані, у південній Томщині й Снісейщині, в Амурській області на зеленім клині, над рікою Уссурі коло китайської границі, вкінці ж у Приморській області коло Владивостока. Так само далекі від рідного краю українські кольонії в Зединених Державах північної Америки, в Канаді, Бразилії та Аргентині. В цих кольоніях жило в 1914 р. поверх 4 міліони Українців.

Хоч і як цікаво поговорити про тих даліших нашіх братів Українців та їх життя-буття, не будемо в отсій книжечці ними займатися. Ми звернемося лише до спокінвічної української землі в її нинішніх межах і лише про неї будемо тепер розказувати.

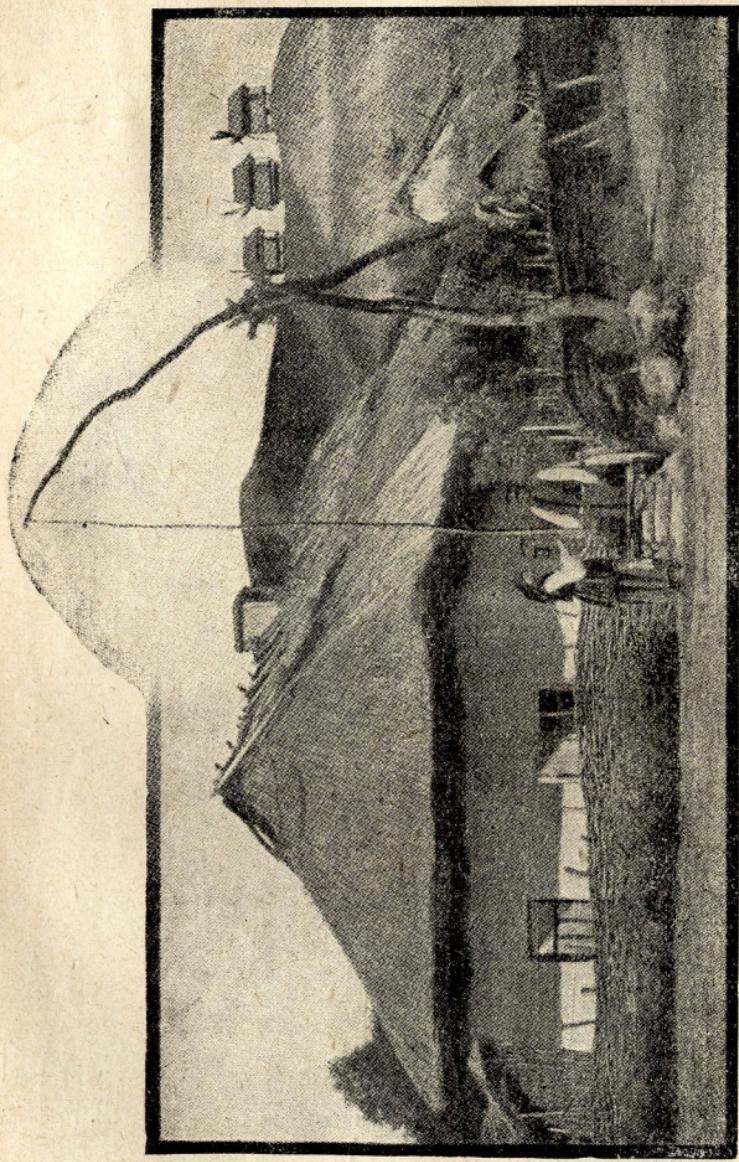
Більше як тисячу двісті років сидить на своїй землі український народ. Вже найдавніші вісти, що переховалися про наш народ в старих рукописах і книгах, подають, що жив він у Карпатах, над Бугом, Дністром, Прutом, Прип'ятю, Дніпром, Богом, Доном, над Чорним морем геньгель аж під Кавказ. Що більше! Можемо напевно думати, що український народ жив на своїй теперішній землі ще давнійше, в часі Христового Різдва або ще й перед ним. Українська зе-

мля це не новизна, видерта іншим, це споконвічна батьківщина і власність українського народу! Ніякий інший народ не має права бути на цій землі господарем, лише український народ!

Коли Англійці, Французи, Італійці, Еспанці хваляться, що вони спокінвіку задержали в своїх руках і захищували від ворогів свої землі, то не велику ще втяли штуку. Їх землі відділені від сусідів глибокими морями й ріками, піднебесними, вічною кригою вкритими горами. Нам Українцям не дав Бог такого щасливого положення. Україна—це немов родюча нива, необгороджена, при битому шляху, на порозі між двома світами: Європою, де жили й живуть на багатих землях просвічені народи, й Азією, де по пустих степах кочували напів-дикі татарсько-монгольські орди зі своїми воялочними шатрами та стадами ріжної худоби. Багаті культурні землі надали грабіжникам кочевиків до себе й одна орда за другою, одна страшнійша від другої перли на захід в Європу: страшні Гуни, що знишили стару римську державу, жорстокі Авари (Обри), котрі так страшно гнобили наших предків, що й до нині згадуємо їх у наших пословицях, могутні Хозари, грабіжні Мадяри, настирливі Печеніги, погані Половці, а вкінці найгірша язва України—Татари, що звиши пів тисяччи літ мов опир ссали кров України. Раз-пораз виходили з азійських степів величезні орди кочевиків і сунули українськими степами, наче битим шляхом, на захід і південь. Більш як тисячу літ заливали ці хижаки Україну морем крові, пожежі, безконечного горя. Та не зломили української сили. Могутною стопою ставув український народ на своїй рідній землі. Безчисленні орди розбивалися об його грудь мов морські хвилі об могутню скалу. Цілу Європу, цілу культуру,

3. Хата на Кінеччині (до стор. 70).

4. Хата на Полтавщині (до стор. 70).

ціле християнство захищував український народ своїми грудьми, втратив у цій непосильній боротьбі свою давню державу, свою культуру, свій добробут, пішов під владу сусідних народів, що поза його плечима змогли безпечно перетривати татарське лихоліття! Але остав на своїм місці, вдергався на своїй рідній землі. Що лишилося із тих страшних кочевих орд, що грозили загибллю всій Європі? Нуждені останки в Криму й на Підкавказю, що ледви животіють серед Українців. І там, де колись українські невольники по тюрямах, з татарської неволі, із землі бісурманської посылали свої слізяні нещасні молитви „на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мир хрещений“, там тіпер розсілися веселі українські села, заквітчані зільниками, умаєні садами, там супокійно ходить за плугом український хлібороб і лунає українська пісня!

Так щож з того! Пропала сила кочевиків, та прислабла й наша. Український народ ще й досі не встиг вийти з вікового ослаблення. Не що інше, а татарське лихоліття є причиною, що український народ є донині поневолений і мусить на рідній землі чужим панам служити.

Сусідство України з азійськими степами, повними всілякої хижої Татарви, впродовж усієї української історії висіло над Україною як тяжка змора. Воно найперше тим було шкідне, що зачинило Українцям дорогу крізь Чорне море до Царгорода й сусідних багатих земель, звідки всяка наука, поступ і добро могли йти на Україну.

Українці мали тисячу років тому свою власну, питому, велику й могутню державу; в Київі сидів на золотокованім престолі князь, що володів від Сяну до Дону, від Чорного моря до да-

лекого Великого Новгорода й Ледового океану. Ось тоді давні Українці торгували всяким добром з Царгородом, всею Грецією й Малою Азією, привозили звідти багато дечого: і знаряддя і зброй й одіння дорогоого та що найвартнійше, училися у чужих, як жити і як своїй рідній землі порядок давати. Від культурних Греків прийшли на давню Русь-Україну проворні купці, зручні ремісники, потім учителі нової віри. Наші пращурі прийняли від Греків Христову віру, за нею прийшло письменство, культурнійший спосіб життя, одним словом давні Українці пристали до сімії культурних народів Європи. Все те прийшло за легкою лучбою з південними заморськими землями, куди йшов свободний шлях Чорним морем.

Цій лучбі України з Царгородом і іншими грецькими землями зробив конець не хто інший, а азійські кочевики. Вони поперли чорноморськими степами й немов клином відсунули Українців від лучби з Греками, що тоді були найкультурнійшим народом всього світа. Прорвалася нитка на кілька сот літ, над Чорним морем запанували Татари й Турки. Коли ж їх силу зломлено півтораста літ тому, і коли Українці знову заселили береги Чорного моря, вже над ним не було культурних земель. Україна положена тепер дуже далеко від дійсно культурних країв: Англії, Франції, Німеччини і т. і., тому не дивно, що Українці такі відсталі культурно від цих щасливійших народів Європи. Бо всі безпосередні сусіди Українців — чи це Румуни, чи Мадяри, чи Словаки, чи Поляки, чи Білорусини, чи Москолі самі геть то не дуже високо зайдли в культурі й поступі. Не було ось кому нас Українців добру навчити!

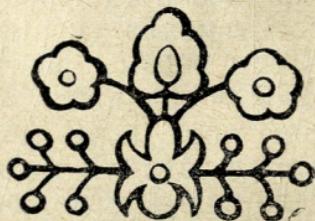
Біда була Україні з тим сусідством азійських кочевиків. Та прецінь і тут не обійшлося

без добра. Вічні бо набіги кочевиків насталили українську силу, спонукали до самооборони. Граблені та воювані Татарвою Українці зачали збротись і гуртуватись. Тим робом через татарські набіги витворилося й зросло в силу українське козацтво. Воно зробилося національним українським військом і вибороло Україні під стягами Хмельницького по трох століттях неволі нову самостійність — славну Гетьманщину.

Друга добра користь з татарського кочевого сусідства була ось яка. Татарва не сиділа на своїх степах густо, а волочилася лишень туди й сюди зі своїми табунами, чередами й отарами. Коли Татар півтораста літ тому приборкано, всі їх землі стали доступні українським хліборобам. На ці нові землі посунула тъма-тьменна українського народу, поселилася там і тим робом простір українських земель слив в двоє збільшився.

Під теперішню пору, коли по азійських кочевиках давно й слід загинув, положення географічне України стало навіть дуже корисне. На Чорному морі з року на рік зростає корабельна плавба, бо світові шляхи морської торгівлі проходять недалечко — Середземним морем і Суезьким каналом. Недалекий час, коли Дніпро стане доступний морським кораблям і піде ним судоходна сполучка Чорного моря з Балтійським морем. Ще важнійше є те, що Україна лежить саме на найкоротшім сухопутнім шляху з західної й середутої Європи (з Англії, Франції, Німеччини, Австрії) до Індії, найбагатішого краю на всій землі. Один з найголовніших шляхів світа мусіти-
ме йти впродовж усєї України. Хто на Україні пануватиме, буде держати в своїй руці ключ до доброї пайки світової торгівлі й лучби.

Велика наша Україна, широко простяглася вона над Чорним і Озівським морем від Карпат по Кавказ, над величніми судоходними ріками, над найважнішими шляхами світа. Булоб де за жити на славу не то п'ятьдесят міліонам людей, а сотні міліонів, не в злиднях, а в достатках. Бог і природа все своє зробили, треба би ще тільки, щоб український народ двигнувся з довговітного занепаду й засукав рукави до великого діла: стати домовитим господарем на своїй рідній землі!

ПРО ГОРИ, НИЗИ, РІКИ Й МОРЯ УКРАЇНИ.

Колиб ми могли злетіти так високо, щоби наш зір зміг обняти усю Україну від Сяну по Каспійське озеро, то побачилиб ми перед собою одну величезну, денеде легко погорблену рівнину, на широких просторах вище піднесену, то знову зовсім низько положену, порізану срібними лентами рік і річок, що спливаються у Чорному морі. Тільки на самих межах України, західних, південних і східних простяглися гірські верховини: Карпатів, Криму й Кавказу. Більше як дев'ять пайок із десяти української землі це або пологі низи або невисоко піднесені плоскі височини з невеликими горбами. Куди менше як одна дев'ята пайка України вкрита горами.

Наша земля, як всякий дещо просвічений чоловік знає, має подобу величезної кулі, що вертиться довкола своєї осі та кружить довкола сонця, ще міліон разів більшої розпаленої кулі, котра дає землі світло й тепло.

Колись і наша земля була розпаленою кулею. Та вона поволі холола і вкрила себе ціпкою камяною корою. Тільки у своїм нутрі земля ще й донині так розпалена, що все, що там є:

і скала і залізо чи інший металі є плинне як розплавлений на огні віск. Доки ще гаряче нутро землі добре гріло цю кору, що зробилася була на верху, доти ця кора була гладка й рівна — на землі не було гір, горбів, височин. Коли ж земля стала далі холонути, почала її кора морщиться, ломатись, там запалася, тут піддвигнулася — одним словом стала дуже нерівна. Де земна кора на широких просторах сильно запалася, там сплила вода і стало море, де остала на мірі або трохи піднялася, стала суши-низина. Де земна кора двигнулася вище, там зробилася височина, гори зробилися там, де земна кора поморщилася в складки, або там, де вона поломалася на великі криги, що сперлися одна об другу й двигнулися в гору.

Земна кора на цім місці, де лежить Україна, показалася дуже ціпка й туга — от як український мужик. Не дала себе поморщити ні поломати на кусні цілими міліонами років. Томуто на Україні так мало гір. Тільки на межах України поморщилася земна кора дуже сильно і таким робом зробилася там одна велика, чудернацько повигинана морщина земної кори. Біля неї обломилася земна кора немов велика крига й потахла долі, в цій заглибині розлилося Чорне море. Запалися слідом за тим і деякі частини цеї великої морщини так, що маємо на Україні аж три верховини: Карпати, Яйлу і Кавказ.

Українські гори є отже, як всі гори світа, твором морщення земної кори. Воно було таке сильне, що верстви каміння, на сотки метрів грубі, покорчилися та поламалися немов тоненький папір. Місцями земна кора так потріскала, що з самого нутра землі виплила на верх розпалена огняноплинна маса, яку зовуть по вченому лява. Були колись на Україні такі огняні гори, що ви-

кидали з себе цю ляву, розпалені каменюки, пошлі, дим і огонь. Були вони в Карпатах, по угорськім боці, на Волині коло Берестівця, Овруча, на донецьким кряжі, в Криму й на Кавказі. Тепер усі ці огняні гори вже вигоріли, лява закріпла в дуже тверду скалу, дуже добру на всякі каменярські роботи.

Гори, горби, височини є однак лише в часті твором земного нутра, стільки само робили над їх виглядом інші сили зовнішні — воздуха й води, тепла й холоду. Воздух чи бач повітря є всюди на земній поверхні, від його камінь вітріє, вода паде дощем чи снігом, пливе по землі, риє і забирає зі собою обломки каміння, пісок, вітер теж саме робить, хоч з меншою силою, сонце розгріває скалу чи ґрунт, холод студить, від цього тріскає й найтвердша скала. Отсі віншні сили перед усього розкришують і найтвердшу скалу. Вона немов трупіші і розпадається на дрібні куснички, вкінці на пісок і пил, на нім засіваються ріжні ростини, розсаджують скалу своїм корінням ще дужче, їх останки: коріння, била, листя гниють та мішаються з камінними окружками і по роках робиться з твердої скали родюча цілина. Отсю роботу сонця й морозу, повітря й води зовемо вітрінням — кажемо камінь звітрів, вивітрився, перемінився в порховину, родючу землю. Отсе вітріння для людей дуже важне, без його була б всюди одна камяна пустара по цілім світі, ніяка живина, ні ростина, ні звірина не вдержалася б на землі.

Вітріння розкришує скали, творить на їх верхній родючий ґрунт. Томуто всюди, де глянемо, верхом лежить земля: глина, пісок то що, камінь лежить у споді, лише денеде, найчастійше в горах, камінь виходить на верх і творить скелі, облази, кручі. Не дивниця — бо що звітріє, те

зараз суне долі, або само собою, або зносить його вітер або вода.

Діяльність води (головно пливучої) тає само важна як діяльність вітряння. Пливуча вода рив собі русла, збирається в них, поглибує їх та розширює. Як сильно й успішно працює вода, знає кождий, що дивився на балки-водорії. Їх дуже багато по всій Україні. І в горах України є такі бистриці-потоки, а на Поділлі, Херсонщині, Полтавщині то вже більше їх є як треба. Така балка-яруга по всякім добрім дощі росге страшенно — продовжується взад, розширюється й розвітвлюється на всі сторони й нищить найгарніші родючі ниви. Де перед тим було рівне поле, вкрите гарними ланами збіжа, там як упадуть балки, по якімсь часі бачимо тільки якусь пустару пориту яругами, де навіть трава та зілля не хоче рости, бо ввесь родючий ґрунт забрала вода.

Так само, як балки-водорії, гворяться споконвіку долини — лише на більший розмір. Усі долини в горах, серед горбів, на височинах і низах витворила пливуча вода потічків, потоків, річик, рік. Працювала вона сотками тисячів років, томуто й ці долини такі довгі, широкі й глибокі, що цілі села й городи можуть у них зміститися.

Отак то зробилися на нашій землі гори, горби, долини, височини, низи. Описувати їх усіх тепер не будемо, аж тоді поговоримо ширше про них, коли начнемо описувати всі українські землі одну за другою. Тепер їх лише коротко оглянемо.

На південно-західних межах України лягли гори Карпати, або як їх просто зовуть Верховина. Українська частина карпатської Верховини творить цілу одну третину довжезного ланцюга Карпатських гір і є звиш 400 кільометрів довгага. Розпадається вона на три пайки: найдальше на захід сонця ляг Лемківський Бескид,

инакше Низький Бескид, по середині Бойківська Верховина, що складається з Високого Бескида й Горганів, у східнім куті Гуцульська Верховина або Чорногори. Здовж північних обног Верховини простяглося горбувате Підгір'я та невеликі низи над Сяном, Дністром і Прutом. Поза ними розложились українські височини: Розточе між Сяном та Бугом, Поділя між Дністром та Богом, Покуття і Бесарабія між Дністром та Прutом, Волинь на верхівях Стиру, Горині, Случі по Тетерів, Правобічна височина або Подніпре між Богом, Тетеровом та Дніпром, у лузі Донця — Донецький кряж. Усі ті височини займають громадою сам осередок, сам черен України. А з обох боків, від півночі і полудня обхвачують їх довгі й широкі полоси низів. Від півночі бачимо спершу Підляшe, за ним іде багнiste Полісся, потім низина на лівім боці Дніпра — Гетьманщина, за нею трохи вища вже Слобожанщина над Дніном і Донцем. Від полудня опускаються українські височини до довжезного степового Чорноморського низу, що простягся над Чорним морем від Дунаю аж поза Дон — під Кавказ. Щойно поза цим чорноморським низом лежать Кримські гори Яйла та велітенський Кавказ із його підгір'ями й надкаспійським степом.

З того короткого огляду бачимо, що Україна є на загал краєм дуже рівним, безкраї ровені лише там й сям порізані річними долинами, тягнуться широко-широко від Карпат до Кавказу, від Чорного моря до бездонних болот Полісся. Нема що казати, гарний край для хліборобства, для племкання худоби, є куди повернутися, куди хочеш клади дороги і шляхи, де хочеш ставляй села, будуй городи, а є в тебе сила — будуй державу

ї розширяй її далеко-далеко до вподоби. Так теж і робили наші предки, наші великі прадіди, перед тисячу роками. Тоді розвилося у нас хліборобство, скотарство, засіялась Україна багатими селами й городами, в Київі засідав на золотокованім престолі український великий князь, слав своїї могутчі полки в далекій стороні на Білу Русь, Московщину, Хозар, Греків, Болгар, забираючи землі розширював межі України, куди захотів. Це все діялося тому, що не було природних перепон на межах України.

Та це мало теж свій лихий наслідок. Україна не мала на своїх межах гір, що боронили її від ворожої напasti, самаж була всюди рівна, легко було ворожим походам туди приходити. З цього скористали грабіжні сусіди України — спершу кочевики, головно Татари. Для їх полчищ, що складалися із самої кінноти, рівнинна Україна була в сам раз дуже вигідна. Тому товони взяли її велику силу і так страшно зруйнували Україну, що вона дуже ослабла. Тоді кинулися на неї сусіди: по черзі Литовці, Поляки й Москалі та забрали Україну під свою кормигу.

Мало на Україні скалистого ґрунту й каміння мало. За те дуже багато родючої землі. Всюди по Україні земля добре родить — найліпше ж родить чорнозем, що вкриває все Поділля, Бесарбію, Подніпр'я, Гетьманщину, Слобожанщину, степовий низ і Підкавказзя. Споконвіку ця чорна земля родить багаті жнива й не вичерpuється. Споконвікузвісна Україна як земля молоком і медом пливуча, українська чорноземна цілина може й у цілім світі найбільше родюча.

З цього пішло для українського народу багато й добра й лиха. Добро було колись, як ще була українська держава. Вона не тільки сама мала хліба доволі, але ще й сусідів кормила. Та

на лихо Україні її багацтво принадило чужих завойовників, ласі на родючу українську землю чужі народи закріпостили Україну. Добро виходило з родючості України також і тепер, бо українського збіжа потребують що раз більше інші народи Європи, знову лиxo є те, що українські хлібороби, привиклі до цього, що їх земля з року на рік так гарно родить, ходять коло неї так, як батьки та діди ходили. А тут треба вчитися нових способів, бо людей що раз прибуває, а землі ні.

Глибоко під землею в камяних шарах українських гір, горбів і височин лежать теж великі багацтва. Є сіль, нафта, залізо, вуголь — всього доволі. Вже тепер Україна доставляє багато всілякого підземного добра, на будуче мабуть ще більше. Отже теж важна справа для українського народу — треба старатися, щоб отсі багацтва його рідної землі йшли на його власну користь.

Між українськими горами й горбами, по українських височинах й низах протікають українські річки й ріки. Немов густа, близкуча сітка вкрили вони українську землю, збирають її води джерельні, дощові, снігові й несуть їх до чотирьох морей: Чорного, Озівського, Каспійського й Балтійського. Та не в рівній мірі — куди найбільше рік тече до Чорного та Озівського моря, що творять разом одну цілість. До Балтійського моря пливе дуже небагато українських рік — ще менше до Каспійського.

Українські ріки визначаються тим, що вони великі й багаті водою, тому можуть бути добрими шляхами для плавби. Ще важнійше є, що однорічне сточище, себто простір краю, з котрого всі води стикаються в одну ріку, від сусіднього не є відділене непрохідними горами, а звичайно пологими горбами або й зовсім таки рівниною. Крізь такі вододіли легко дістатися від одної ріки до

другої по суші, чи то звичайною дорогою, чи прокопавши широкий та глибокий рів для кораблів, який зоветься канал. В старину на Україні переволікано кораблі з одної ріки в другу по землі на деревляних валках; такі місця дотепер зовуться волоки або переволоки. На Україні дуже багато таких місць, де можна легко получить одну ріку з другою каналом. Легко таке зробити між Дністром і Сяном, між Припятю та Бугом і Німаном, між Дніпром і Дзвиною, навіть поміж Озівським і Каспійським морем.

Тепер придивімось дещо українським рікам по черзі. До Балтійського моря пливуть з України лише поменші ріки. Тай всі вони не вливаються просто в море, а пливуть до Висли, найбільшої ріки Польщі, з правого її боку, від півдня і сходу. З українських Карпат пливе до Висли бистрий Попрад, Вислока і срібнолентий Сян з Вислоком, Вишнею, Склом, Любачівкою і Танвою. З Розгоча прямує до Висли ріка Вепр, гранічна між Українцями та Поляками, а з підподільської височини найбільша притока Висли —тикий Буг, з притоками: Полтва, Рата, Солокія, Кирна, Луга, Мухавець, Лісна, Нурець і Нарва.

До Чорного й Озівського моря яливати води України шістьма великими ріками: Дунаєм, Дністром, Богом, Дніпром, Доном і Кубанню.

Дунай, хоч так багато співається про його в наших піснях, тільки своїми устями належить до України. За те з його приток випливають на Україні: Тиса, головна ріка угорської України з Вишевою, Ізою, Торцем, Талабором, Великою Агою і пятираменою Бодрочкою, Прут, головна ріка Гуцульщини, з Черемошом і буковинський Серет.

Дністер, що витікає в Бойківськім Бескиді, це перша між великими ріками України. Він пе-

репливає карпатське Підгір'я, творячи там великі багна й урізується потім глибоким яром між Подільську та Бесарабську височину. Вкінці виходить на чорноморський степ і вливається лиманом у Чорне море. Його більші притоки йдуть з Карпат (Стривігор, Стрий, Свіча, Лімниця, обі Бистриці), з Поділля (Верещиця, Гнила й Золота Липа, Серет, Збруч, Смотрич, Ушиця, Мурахва, Ягорлик) та з Бесарабії (Реут, Бик, Кучурган).

Між Дністром та Богом вливаються у свої лимани річки: Великий і Малий Куюльник та Тілігул. Бог, велика ріка та маловодна, тече в скalistім, місцями порожистім руслі і вливається у лиман, що сполучений в одно з Дніпровим. Притоки Бога, Соб, Синюха й Інгул (лівобіч) і Кодима та Чичиклея (правобіч) невеликі й небагаті водою.

Дніпро, найбільша, свята ріка України, це заразом одна з найбільших рік Європи й цілої землі. Він дорогий серцю всякого Українця споконвіку й по віки вічні. З ним звязана вся доля й недоля України, над його берегами родилися українські держави, тут кувався недолею і злиднями в одну одностайну громаду український народ.

Витікає Дніпро на далекій Білій Русі і вже яко величня ріка входить на Україну. Величною широкою долиною пливе він межами Київщини й Полтавщини. Правий його беріг високий, гористий — на цих святих горах здіймається коло Канева свята кождому Українцеви Тарасова могила. Аж при вході на давні запорізькі землі коло Катеринослава (тепер Січослава), звужує Дніпро свою долину, камяні шари виходять на її збочах і загороджують русло ріки. Оттут і є славні Дніпрові пороги. Пройшовши їх Дніпро розливається на Запорожі в безліч рукавів і творить багато остро-

вів. До моря входить величезним лиманом. Дні—
продовгий на більш ніж 2100 кільометрів, його сто-
чище, з котрого збирає всі води, є мало не таке
велике як ціла Франція або Німеччина.

Приток Дніпро має дуже багато. Колиб їх
усіх разом взяти, можна б опоясати ними цілу тре-
тину всеї земної кулі. На Україні дістас Дніпро
з правого боку многоводну Припять, до котрої
вливаються від півночи Пина, Ясельда, Случ
і Птич, від півдня Туря, Стоход, Стир із Іквою,
Горинь зі Случею, Уборть і Уж. Дальші праві
притоки Дніпра багато менші: Тетерів, Ірпень,
Рось, Тясмин і Інгулець. З лівобічних приток
Дніпра найбільша Десна, значно менші вже Сула,
Псьол, Ворскла, Орель й Самара.

Останні ріки України збирають свої води
в Озівське море. На Криму є лише одна більша
річка Салгир, зпід донецького кряжа пливуть Мо-
лочна і Калміюс. Найбільша з приток Озівського
моря це ріка Дін. Вона впрочім витікає і пливе
по більшій частині поза межами України. Лиш її
головна притока Донець чиста українська ріка.
Лівобіч приймає Дін недалеко свого устя звісну
річки Манич, що в часі половіддя розпливається
на дві сторони — до Озівського й до Каспійського
моря.

На Підкавказзю є теж кілька більших рік.
До Озівського моря уходить Єя і Кубань, до Ка-
спійського — Кума й Терек.

Українські моря Чорне й Озівське самі собою
невеликі. Оба разом вони обіймають лише дещо
більше як 460,000 квадратних кільметрів, себто
менш як половину такого простору, який займає
Україна.

Оба українські моря довколісенько окруженні
сушою, томуто вважаємо їх середземними моря-
ми. Чорне море лучиться вузькою протокою Бое-

фору (де лежить Царгород-Стамбул), а далі Мраморним морем і Дарданелями з великим европейським Середземним морем. По другім боці веде з Чорного моря Керченський пролив до Озівського моря.

Чорне море (тисячу літ тому воно звалося Руське море, від наших прадідів, київських Русичів) окружено від заходу й півночі берегами Європи, від сходу і півдня берегами Азії. Цілий північний беріг, від гирл Дунаю аж поза гирла Кубані є український, усюди тут сидить український народ. Береги Озівського моря скрізь українські.

Береги Чорного й Озівського моря всюди уявляють собою величний краєвид, подекуди вони на причуд гарні, однак на загал вони для розвитку плавби не дуже то вигідні. Небагато при них таких місць, де могли б кораблі вигідно пристали до берега, перестояти негоду, нагрузитися чи розгрузитися.

При гирлах Дунаю, де внуки наших славних Запорожців промишляють рибальством, беріг Чорного моря низький і багнистий. У Бесарабії зачинається беріг лимановий, що тягнеться звідси аж до гористого чорноморського берегу Кавказу, з одиноким виїмком кримського берега, що теж гористий. Лиманове побереже в верхом дуже плоске й рівне, степове. До моря спадає крутко, лише над самою водою лишається вузька, піскувата береговина. Тільки там, де яка річка чи балка уходить до моря, проривається стрімка стіна берега й перед собою бачимо неначе широко розлитий став, загачений від моря немов пісчаною греблею. Це лиман, в горі до його вливается ріка, річка чи таки входить лише балка. Пісчана гребля зоветься коса. Вона бував або суцільна і тоді вода в лимані дуже солона, так що з неї

добувають легким способом сіль, або прориває її одно (або більше) гирло і тоді вода в лимані лише легко солонувата. Лимани звичайно мілкі, на пристани для суден не дуже годяться, за те вони дуже багаті рибою. Найважніші є лимани Дністра, Бога, Дніпра, Міюса, Молочної, Єї, при устях Кубані — інших менше важних дуже багато. При Озівським морі є звісний Сиваш, або Гниле море, широке прибережне озеро з чудернацько пошматованими берегами, відділене від моря довжиною Арабатською косою.

Не такі побережка на півдні Криму й при Кавказі. Тут гори доходять до самого морського берега, морські хвили розбивають їх від віків, тому тут повно скель, стрімких рогів, глибоко врізаних заток, живописних обривів. Пристаней і тут не багато.

Чорне море як на свою величину дуже глибоке. Глибина його переходить 2 кільометри. Тільки північна частина моря коло устя Дунаю і Дніпра мілкійша в десятеро. Озівське море за те дуже мілке, в найглибшім своїм місці ледви 15 метрів.

Вода Чорного моря солона, однак не так дуже як звичайно буває у всякого моря. За багато, бачте, приносять великі ріки прісної води. В більших глибинах повно у чорноморській воді сірчаного ґазу, томуто ніяка живина в тих глибинах жити не може. За те у верхніх верствах води багато·пребагато всілякої рістні та звірні, найпаче ж усікої риби, що табунами плаває по морю й заходить в лимани та гирла рік. Вода Чорного моря дуже прозора, має гарну синяво·зеленячу краску. Правильного припливу й відпліву, як це буває у інших морей, на Чорному морі нема, так само нема тут більших морських струй, хиба тільки слабі прибережні течії від сходу на захід. За те славиться Чорне море споконвіку своєю

5. Гуцули (до стор. 103—104).

6. Покутяне (до стор. 115).

бурхливістю. Багато кораблів, людей, добра воно потопило своїми хвилями, що бувають в двоє вищі від хат. Й до тепер співається у старих піснях, як тонули колись у Чорному морі козацькі чайки.

Українські ріки й моря тісно звязані з судьбами українського народа. Ріки й море це найліпші та найдешевші дороги, куди можна перевозитися людям і всякому добру. В старі часи мали українські води куди більше значення як тепер. Залізниць ні битих шляхів не було, шляхами ледви виїздженими йшла вся лучба. Найліпші шляхи, куди їздили купецькі навантажені вози й чумацькі мажі, були також добре, як нинішні найгірші дороги, повні вибоїв, болота чи там пилу. До того був перевіз на цих дорогах небезпечний ізза ріжних розбишак. Тому то великий був тоді рух кораблів, лодок та інших суден по українських ріках — найбільший усе по Дніпрі та його притоках. Однак і по інших ріках плавали українські судна: по Дністрі, Дону, Бозі, Бузі, та по ріжних менших річках. Там, де нині може просмикатися ледви невеличка лодочка, находимо нераз старі якори, кусні великих суден. Бо колись були наші ріки багатійші водою як тепер.

По українських ріках і українському морю плавали колись цілі громади кораблів та поменшіх суден до Греції, Малої Азії, Болгарії, Вірменії, Польщі, Литви, Скандинавії. Завозили туди українські футра, мід, віск, збіже, а привозили всяке знаряддя, сукна, паволоки, золото й срібло. А ще важніше те, що морем і ріками привозили давні Українці просвіту і культуру, привезли християнство й письменність. Морем і ріками України приходили нові думки, нові світогляди. Коли ж кочеві орди заперли Українцям отсі вов-

дяні дороги; вийшла велика шкода для України на цілих півстячі літ.

Та все таки український народ держався своїх рік та свого моря як міг. Здовж рік йшов він у загрожені Татарвою степі й творив козацькі оселі. Славне наше козацтво витворилося на ріках, де відважні пограничники промишляли полюванням і рибальством. На Дніпрі виросла запорозька Січ. Звідси виходили знов українські козацькі судна на Чорне море. Та не було вже з ким торгувати, було хиба з ким битися. Тож побивали Запорожці турецькі кораблі, добували татарські й турецькі міста, ослобоняли українських невольників, що томилися у страшній бісурманській неволі.

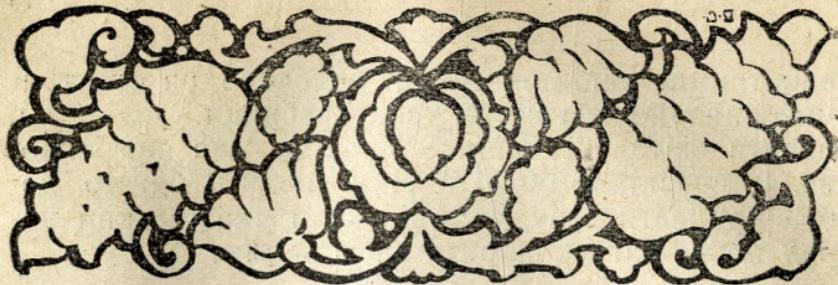
Дніпро був батьком запорозької Січи, вона ж знову була матірю нової української свободи, нової української держави — славної Гетьманщини, що її заснував Богдан Хмельницький.

Тай тепер, хоч давно минулася Гетьманщина, хоч уже півтораста літ тому, як Москаль зруйнував Січ, та не зменшилася вага українських рік й морей. Плавба по Чорнім морю що раз росте, що раз то більше кораблів припливав до українських пристаней за збіжем, мясом, нафтою та іншим добром, що раз то ліпше показується потреба розвинути плавбу по українських ріках. Бо перевіз добра водою в десятеро дешевіший як хоч би залізницею. Що раз більше думають про те, щоб українські ріки, стільки соток літ занедбані, знову стали головними дорогами всякого перевозу й торговлі.

Настанок і це важне, що ріки, а найбільше вже гірські ріки дають багато сили. Її дотепер по Україні майже не використувано — хиба де-де, щоби гонити млини чи трачки. Тепер і на будуче показуються дуже добрими й дешевими

електричні машини, гонені водою. Знов електрична сила може гонити усякі фабрики, залізниці, давати світло й тепло. Україна має пребагато водяних сил, тому ж і її ріки можуть багато добра принести в будуччині, коли український народ добре загосподарить свою землю.

ПРО ПІДСОННЯ УКРАЇНИ, ЇЇ РОСТИННИЙ І ЗВІРИННИЙ СВІТ.

На нашій земній кулі є багато-пребагато всіляких земель. Мало таких є між нами, щоби не знали, що є такі землі-краї, де протягом цілого року так гаряче, як у нас в літі у Петрівку або й ще гарячійше. Спекота така, що годі віддержати непривичному, піт так і заливає чоловіка, духота несказана! А прийде дощ, то хоч як із коновки лле, та нема прохолоди, хиба на хвильку. Зараз таки потім робиться знову парно неначе в лазні. Навіть ніч не приносить прохолоди. За те ростинам і звірятам тамошнім то прямо рай. Дерева бувають на сотню або й більше метрів високі, грубезні немов вежі, трави заввишки камянці в місті або й ще вищі, всілякі зілля, цвіти, преріжні овочі, найріжнородніша звірня шниряє всюди по землі, у воді, у воздухах. Про таку землю кажемо, що вона має підсоння гаряче — сонце там дуже огриває усе повітря крізь цілий рік.

Є знову землі, де царює вічна зима. Вічна крига на горах і водах, цілий рік паде сніг, ледви два, три місяці таких, як у нас марець чи падолист. Ростини — це мохи та лишайники, тро-

шки зілля, деревини ніякої. Оттаке підсоння зовсім зимним.

Україна майже однаково віддалена від гарячих країв, що лежать на півдні, у вирію, та від зимних, що лежать на півночі. Тому то підсоння України є умірене. Ні великого гаряча, ні великого холоду на Україні не буває, хоч нераз спека в літі чи мороз у зимі добре доскулить. Всюди по Україні маємо, як це звичайно буває в уміренім підсонню, чотири пори року: весну, літо, осінь і зиму. Кожда з них приносить переміну тепла її погоди, переміни в життю ростин, звірів і людей. Підсоння України дає отже її народови протягом року велику ріжнородність погоди — не так, як це буває в гарячих чи холодних краях.

На загал беручи, підсоння України також тепло, як Німеччини, Англії чи північної Франції — країв, що під культурним оглядом стоять найвище на світі.* Є однак між цими краями та Україною деякі ріжниці в підсонню.

Українська зима визначається тим, що вона гостра і сувора. Морози, що сягають 30° (ступенів на термометрі-тепломірі), трапляються по всій Україні кожної зими. Таких морозів не буває у Німеччині, Англії чи Франції — українське підсоння зимою багато холоднійше, як у цих західніх землях Європи. Навіть у Польщі та на Білій Русі такі великі морози бувають рідше, як на Україні. Зате в Московщині морози куди страшнійші, доходять до 40 ба й до 50 ступенів. Крім цього зима на Україні, хоч морозиста, та звичайно не довга. На чорноморськім побережжу, де все-таки море змягчає дещо холод, стойть знма мало що довше як два місяці, у південній Україні три, тільки у північній Україні чотири або довше. Зима на Україні загалом не дуже постійна, ча-

сто приходять відлиги, морози при безвітрю чергуються зі сніговицями, які головно на південно-східній степовій Україні бувають дуже страшні й шкідні.

Весна на Україні буває коротка. Звичайно зима кінчиться короткою хлякою, сніг скоро тає, по дорогах всюди розкаль, перепадає то дощ то сніг, чергуються приморозки з соняшними, теплими днями. Та ця хляка звичайно дуже коротка, в маю вже починається на добре тепло і скоро та незамітно приходить літо.

Українське літо все буває гаряче, найбільше на південній Україні, де нераз спека буває дуже доскульна. Тільки на північно-західній Україні літо умірено тепло. Тут воно триває лише три місяці, всюди инде по Україні чотири.

Українська осінь звичайно гарна й тепла. Що йно під її кінець, в жовтні та падолисті приходить осіння хляка, що триває звичайно до двох місяців. Потім уже усталюється зима.

Таке пересічне підсоння панує по всій Україні з невеликими змінами кожного року. Тільки в горах України та на закритих горами побережжях Чорного моря підсоння дещо інакше. В горах, чим вище підходимо, стає холоднійше. Тому то в наших Карпатах, у Кримських горах та на Кавказі зима багато довша й суворійша, літо багато коротше й холоднійше, як на сумежних низинах. Сніг лежить на високих Карпатських шпілях аж до осені, а верхи Кавказу окріті вічним снігом й ледом.

За те на чорноморських берегах, там де вони захищені від північних холодних вітрів, підсоння дуже гарне й куди лагіднійше, як по інших українських землях. Зими там як би не буває, сніг паде рідко коли, морози навідуютися тільки десь колись. І літо не так то дуже гаряче, бо море дає прохолоду.

Українське підсоння доволі вітряне. По широких рівнинах України буйні вітри свободно можуть розгулятися. На північну Україну приходять вітри переважно від заходу. Вони то приносять з над Атлантического океану дощові й снігові хмари. Над південною Україною панують більше східні вітри, звичайно сухі, що приносять гарну погоду, літом спеку, зимою мороз. Нераз буває, що такий східний вітер заглянє і на північні землі України, а знову вчасним літом і над південною, степовою Україною повіє західний вітер таї окропить ряснім дощем степову землю. Північні вітри, від Московщини приносять на Україну все холод, південні, від Чорного моря та гір — тепло, деколи дощ, бурю та громовицю.

Підсоння України радше сухе чим вожке. Однак по всій Україні доволі води паде снігом чи дощем, щоби ростини могли рости й розвиватися. Тільки в таврійських чи надкаспійських степах буває дощу за мало. Найбільше воздушних опадів, себто дошу й снігу, мають українські гори — Карпати й Кавказ. Тут за один рік упаде стілько води з воздуха, що на низовій Україні в двох або й трьох роках.

Найбільше дошу паде на Україні у вчаснім літі, тоді, коли його найбільше треба для ростин. Найбагатіший дощем місяць по всій Україні червень, у північно-західнім кутку України липень. Тільки на кримськім та кавказькім побережі випадає найбільше дошу в зимі, як це впрочім постійно буває в землях, положених над Середземним морем.

Українські дощі належать найбільші як у землях західної й середньої Європи. В одній годині тут нераз більше води впаде як там у кількох. Таке твориться найбільше у степовій Україні та посольстві творбі південних балок водорів. Громовиць

та градів на Україні не дуже то багато буває, найбільше в тих землях, що недалеко положені від карпатських та кавказьких гір.

Підсоння це для чоловіка дуже важна ява природи. Від підсоння залежить увесь спосіб життя чоловіка, його домівка, зайняття, звичаї — одним словом ціла його вдача. Українське підсоння серед умірених підсонь одно з найкращих. Багато тепла в літі позволяє плекати збіжа, ярини, овочі, худобу, холодна зима не позволяє чоловікові розніжитися, загартовує його тіло й душу. Тому то ми Українці маємо на загал подібну вдачу, як найбільше просвічені й поступові народи середуцьої та західної Європи. Велика ріжниця між підсонням України та Московщини спричинила велику ріжницю між Українцем і Москalem. На Україні зима лагіднійша й коротша, не гнітить душі постійним морозом і темрявою як московська. Українська весна, тепла й соняшна, дала Українцеви його тиху погідну вдачу. Гарне, гаряче літо й погідна осінь зробили Українця передусім хліборобом. Москаль все радше за інше візметься як за плуг, його вдача непосидюча, то весела до розгульності, то сумна до розпуки.

Ростинний і звіринний світ України визначаються великим багацтвом і буйністю. Родючий ґрунт і гарне підсоння пособляють гарному розвиткови усякої рістні на українських землях, з того розвитку рістні користають звірі, з рістні й звірні разом чоловік. Він орудує ростинами та звірятами, нищить одні, плекає другі й тим робом перемінює природу.

Колись Україна виглядала інакше як нині. Величезні ліси вкривали цілу північну й західну

Україну одним зеленим покровом. Карпатська Верховина, Підгіря, Розточе, Підляші, Підлісся, західне Поділля, північна Київщина, Чернигівщина були тоді лісовою країною. На східнім Поділлю, в полудневій Київщині, в Полтавщині й Харківщині ліси чергувалися з травистими лугами. Ще далі на південь і схід простягалися степи з невеликими островами ліса, головно понад ріками. Щирій степ лежав тільки над самим берегом Чорного й Озівського моря доволі вузькою смugoю. Люде сиділи тоді рідко розсипаними селитьбами, серед лісів по полянах, дещо густійше серед лугів, в степу теж рідко, звичайно понад ріками. Та поволі людей ставало більше, вони корчували ліси в лісовій полосі, вирубували проліски в луговій полосі та всюди клали на їх місце ріллю. Давні Українці вирубали дуже багато ліса, щоб добути нові землі для хліборобства. Та куди більше винищили ліса чужі народи по Україні. Степові народи (найбільше Татари) випалили багато лісів на степовім пограничу, щоб розширити пасовища для своїх табунів, черед і отар та щоб український хлібороб на випадок татарського набігу не мав куди ховатись. Та найбільше ліса на Україні винищили таки чужі завойовники: литовсько-польські та московські вельможі. Аж до найновійших часів вирубували чужі пани без ніякого розбору лісів, цю найгарнішу окрасу й охорону України, щоби за марний гріш блестіти по заграницюх столицях і купелях. Нині межі лісів, лугів та степів на Україні значно змінилися. Степ розширився, луг знідів, ліс прорідився.

Нині лісова полоса займає ледви одну п'яту пайку всеї України, на самій півночі та заході нашої батьківщини, приблизно по пряму лінію, що веде від Карпатського Підгіря на Київ до Курська. Тут ще доволі остало лісів; вони переважно мішані, лише подекуди місце для деякої

дәревини таке вигідне, що вона сама творить ліс. На західних землях України багато ще букових лісів; далі на схід панують по лісах, де ґрунт піскуватий, сосни і берези, часом і смереки, на глинястій цілині дуби й граби. Примішані до них звичайно вільхи, липи, вязи, клени, ясені, берести, поміж деревами ростуть всілякі корчі — ось ліщина, ива, рабина, калина, малина, ожина і т. і. Є на Україні ще кілька місць, де ліса не рухнула ще споконвіку людська рука. Найбільший такий праліс є на Підляшші і зоветься біловежська пуща. Є такі праліси й на Поліссю, на величезних тамошніх багнах. Поза тим всюди в лісовій полосі України ліси дуже проріджені рукою чоловіка. Лісова Україна перемінилася в хліборобську сторону з останками колишніх великих лісів.

Лісова полоса мала в історії України величезне значіння. Тут у лісах та пограничних лугах споконвіку жив і розвивався український народ. Тут навчився він хліборобства, тут набрався любові до деревини, котру плекав тепер і серед степів. Що йно потім почали Українці висуватися в степи та їх заселювати. Та налетіло татарське лихоліття і змело з лиця землі українські оселі по степах і над морем. Оттоді то стали ліси одиночкою обороною Українців. Туди між ліси й багна народ хоронився перед степовими грабіжниками, жив у цих неприступних місцях. А коли орди ослабали, висувався український хлібороб знов у степи, на багаті родючі землі. Таке бувало пару разів у часі української історії. Все находив український народ у своїх лісах добрий захист перед хижими ордами кочевиків.

Тепер нема від кочевиків небезпеки. Та ліси України таки лишилися дуже важні для Українців. Не тільки ізза того, що звідси маємо дрова, печі топити чи хати будувати. Ізза чогось багато-важнійшого. Треба знати, що ліс перш усього ла-

годить слеку в літі, в лісі мороз усе легший як у чистім полі — отже одним словом ліс не допускає ані до завеликого гаряча, ані до завеликого холоду. Ліс притягає все до себе вогкість, там найдовше лежить сніг, там земля по дощі найдовше оставає вогка. Тому то в лісових околицях усе більше дощу і цей дощ правильніше паде як у безлісних околицях. В лісових сторонах і джерела не висихають, а бути постійної сильно, і річки та ріки все мають доволі води.

Тому то ліси мають величезну вагу для добра землі й народа. Вони доконче потрібні, щоб удержати родючість землі, щоби вона не перемінилася в ялову пустару, непридатну для нікого. Вже багато лиха накоїлося на Україні винищуванням лісів. Підсоння загострилося, зблільшилася спека в літі, а мороз у зимі, дощі стали рідші та нагальніші, джерела та криниці повисихали, річки й ріки обміліли, родючі ниви пориті балками-водориями, в горах дики потоки-бистриці нищуть усе, на долах повені рік руйнують що весни людську працю. Пора очунятися! Шануймо ліси! На Україні їх небагато — ледви дещо понад одну сьому пайку простору України вкривають вони, тимчасом у Німеччині їх більше четвертої пайки, в Австрії третя пайка!

На південь і схід від лісової полоси простягається лугова і степова полоса України, що сягає по Чорне море й Кавказькі підгір'я. Колись тут простягалися безкраї степи, вкриті густою, буйною травою та буряном. Трави були такі височенні, що пропадав у них козак із конем. Тільки трава трохи хвилювалася туди, кудою їхав їздець — самого не було видко! Місцями були солончаки, де солона вода забагнювала ґрунт, там росли всілякі зілля, що люблять солоний ґрунт. Тут і там блестіли степові озерця, обрам-

лені густим і високим очеретом, подекуди тяглися милями гущавники вишника, бобовника, таволги, калини й інших корчів. Здовж рік та річик стояли плавні — величезні гущавники очеретів і шуварів, трохи оподалік від води буйні ліси всілякої деревини. Земля степової полоси скрізь дуже родюча — найгарніший чорнозем. Тож пишалися наші степи що весни, неначе прегарний зелений килим, прикрашений безліччю ріжнобарвних цвітів. Що жно літня спека робила koneць усій красі, степи від гарячого сонця ставали жовті, руді, вкінці сіро-бурі, деколи від пожару трав аж чорні — тільки зелені плавні пронизували їх бліскучими лентами. Аж приходила зима і все вкривала білою скатертю.

Нині все те минулося... Тільки денеде осталося трохи щирого степу — там де він занадто підмоклий або солончакуватий, осталися й плавні, хоч страх змиршавілі. Позатим всю степову землю розорано й тепер замість буйної степової трави й зілля хвилюють безконечні лани всілякого збіжка.

Степи від півтори сотні років стали так само рідні Українцям, як ліси й луги з їх полями й сіножатями. Від півтори сотні років розжився тут український народ на вольних землях, привик до степової природи, до безкрайого низу, розгospодарювався і розбагатів. Однак не все так було. Довгі століття були степи для давніх Українців тільки страшним диким полем, звідки що хвиля вилітали мов сарана дикі кочеві орди на Україну тай заливали її морем крові і пожежі. Що жно за козацьких часів привчились Українці йти в степи й боротися з кочевиками на їх пітомий спосіб, привикли жити на степу. Коли ж Татарву наконечно розбито, міг український народ безпечно розжитися по степах.

В українських горах рістня багато інакша як на горбовинах, височинах і низах. Всюди в горах обноги поросли лісами, долом листковими або мішаними, чим вище, тим більше переважають чатинні дерева. На найбільших висотах ліс уже не може рости, там простягаються лише буйні гірські луки-полонини, лише подекуди по-рослі корчами жерепу чи лелича. Так є в Карпатах і на Кавказі. На кримських горах ліса менше і луки на верхах бідненькі. Верховинські ліси в багатьох місцях Карпатів і Кавказу це правдиві праліси.

Цікава рістня на південнім кримськім і кавказькім побережу. Тут підсоння тепло, зими так як би не було, тож багато вже тут дерев та корчів вічно зелених, що не скидають в осені листя. Багато тут також південних ростин — таких, які ростуть тільки у південних, теплих краях.

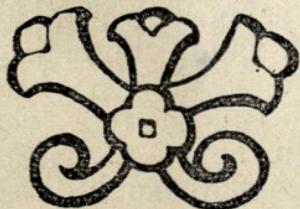
Звіринний світ України подібний як у всіх інших краях нашої частини світа — Європи. Однак коли в тамтих краях багацтво звірні не держалося довго і скоро щезло, то на Україні воно ще перед триста роками було таке велике, що прямо чудувало чужинців подорожників. Тоді на Україні була така сила дичини й риби, що ціла запорозька Січ головно тим і кормилася — так само велика частина осель городового козацтва. Зубрів (диких волів), диких коней, оленів бито тільки задля шкіри, з мяса вибираю тільки товстіші частини з хребта, олениць і диків мало коли й бито, серн за те били селянє тисячами. Дикої пташині була така предивна сила, що весною хлопці набирали повні човни яєць та молодих птахів. Риби роїлося по ріках таке множество, що кожде закинення сіти добувало її тисячі. По лісах і горах жило багато всілякого пушного звіря: ведмедів, вовків, рисів, лисиць, на-

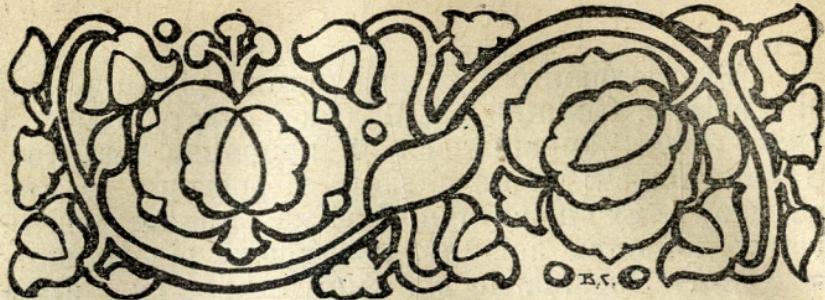
кождій річці були боброві гнізда, що року вивозили купці тьму тьменну дорогих футер із України. Диких пчіл водилося по лісах пребагато. За те налітало тоді багато сарани цілими хмарами і робило величезні шкоди хліборобству, всякої мишви та комашні бувало також аж за багато.

Нині з цього величного багацтва ледви нікчемні останки лишились. Ведмідь, рись і дикий кіт живе лише ще в Карпатах, на Поліссю і на Кавказі та й то рідко. Вовків, правда майже скрізь подиблеш, але їх уже стало дуже небагато. Лисів, борсуків, куниць та інших менших хижаків є ще доволі, але куди їм до давнішого множества! Зубра лише штучно хоронять у Біловежській пущі й трапляється він у кавказьких пралісах, лось хиба дуже рідко живе по неприступних багнистих лісах Полісся, бібр хиба дрібними гуртками на Поліссю й на Кавказі. Диких коней, що табунами гуляли по степах України, не лишилося ві сліду, так само щезли сайгаки (дикі кози), що бродили туди цілими стадами. Остало хиба ще дещо серн, заяців, диків, натомість намножилося багато всіляких шкідників: хомяків, сусликов, полевої мишви то що. І пташині страшенно змаліло, рибне багацтво теж дуже потерпіло.

Усі ті переміни заподіяв чоловік, бо поступав нерозумно. Правда багато шкідних звірів, от як хижаків, треба було винищити, та зате не будо гаразд вчинене, що таке велике багацтво всякого звіря й риби так занапастилося. Великого лиха накоють наші люди ще й тепер: приміром виловлюючи й найменшу рибку в ріках, а сільська дітвора робить несказані шкоди хліборобству і садівництву, бо нищить гнізда дрібної пташині — а це ж найліпша наша оборона перед усякою шкідною комашнею.

Так чоловік багато перемінив у рістній звірні України. Знищив він її дуже багато, змаліла сила землі, зменшилося її природне багацтво. Затеж чоловік почав плекати ті ростини та звірі, що йому пожиточні: збіжа, ярини, овочі, ріжну домашню звірину. Розмножив він їх сильно і тому Україна не від нині славна цо цілім світі яко земля, що медом і молоком пливе. Та про це будемо говорити пізнійше, коли розказуватимемо, як господарює український народ на своїй землі.

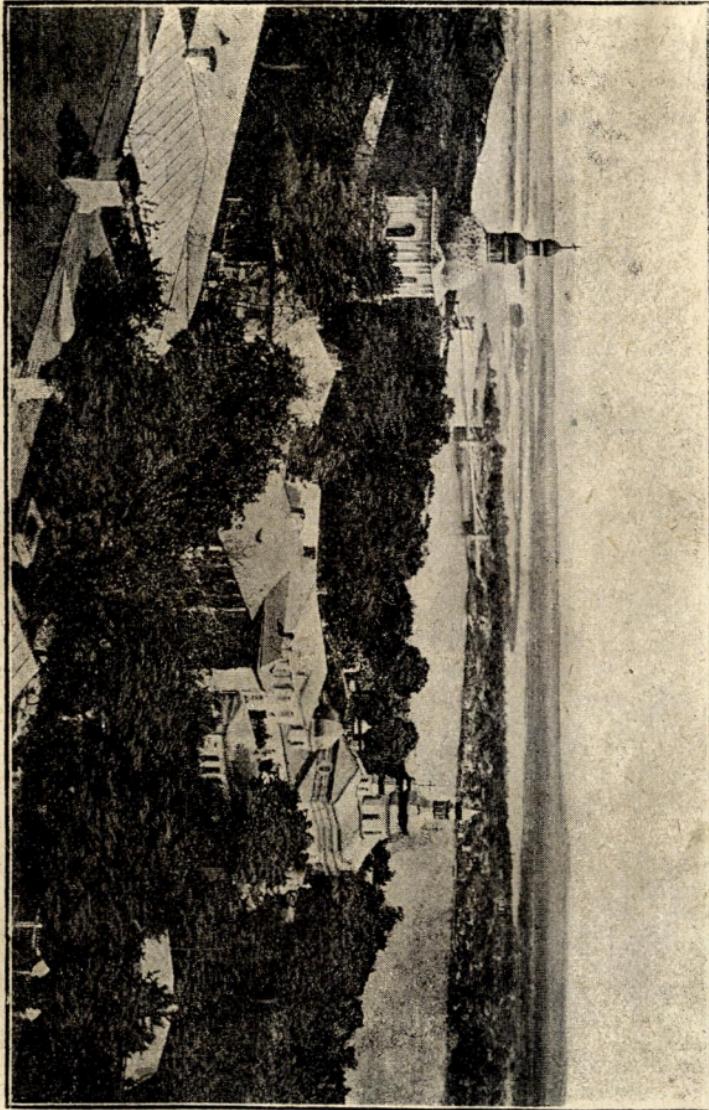
ПРО НАШ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД.

Велика, на причуд гарна, незмірно багата є українська земля! Безкраї лани всілякого збіжжа, буйні ліси, луги, луки й степи, роскішні сади й огороди вкривають її, безліч рибних і судоходних рік та річок прямує до українського моря та відчиняє дорогу до найдальших країв світа, під землею ховаються величезні скарби всіляких копалин, вугля й заліза, нафти й соли, є куди розжитися широко й багато хліборобови, чи ремісникови, чи купцеви та ще є спромога чужим краям вигодити хлібом чи худобою, лісом чи вуглем чи іншим добром. Багата, пребагата наша мати Україна пишається між іншими землями немов пава між іншою птицею.

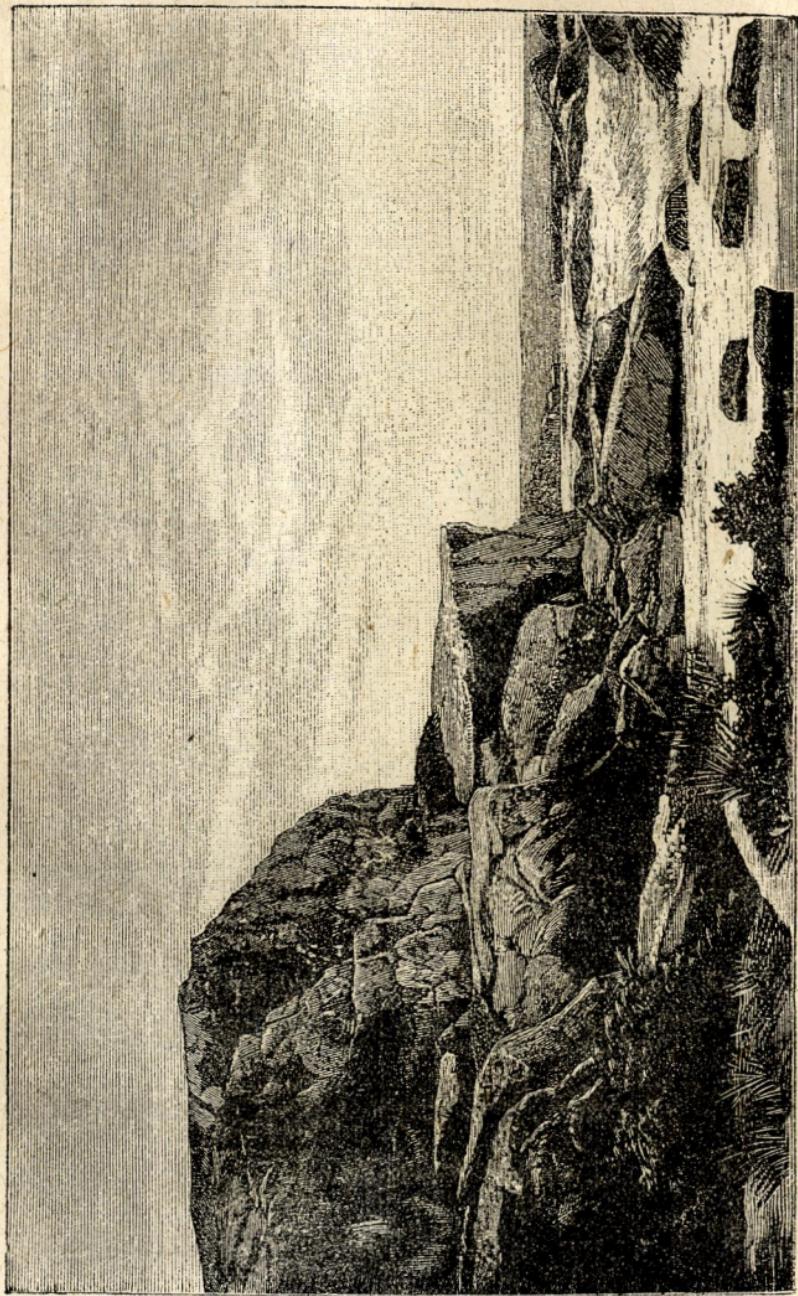
Чому ж отсе український народ такий бідний та злidenний? Чому він на роскішних ланах своєї рідної землі нераз примирає голodom, хоч споконвіку зрошуює їх своїм потом і кровю? Чому бачимо на кождім кроці, що нас Українців у світі ніхто не знає? що нас ніхто не любить? що нас ніхто не шанує? що нами всякий по-мітує?

Це великі й важні питання! Нема мабуть ні одного тямучого Українця на світі, що не давав би собі цих сумних питань.

7. Дніпро під Київом (до стор. 29).

8. Пороги на Дніпрі (до стор. 29).

Годі на них коротко відповісти. Багато, багато причин зложилося на те, що український народ тепер у такому сумному положенню. Головна причина отся: український народ жив споконвіку на землях, що були найбільше з усіх земель Європи виставлені на страшні набіги всіляких кочевих, диких народів та притім надили своїм багацтвом західних і східних сусідів. Українці мусіли цілих тисячу літ боронити себе перед страшними наїздниками, втратили свою державу, не змогли розвити ані свого багацтва ані своєї культури як слід. Сусідні народи, головно Москві й Поляки, що сиділи безпечно за українськими плечима, зросли в силу, загарбали всю Україну тай запанували над нею. А споконвічний господар України — український народ описився у них слугою і наймитом.

Щож тепер робити? Чи опускати нам руки та немов терпелива худоба погодитися з судьбою і не пручатись? Ні! Кождий Українець, як нас є сорок мільйонів, як Україна довга і широка, повинен памятати, що його найпершим, святым заповітом є стреміти ділом до того, щоб український народ покинув свою біду й злидні та став домовитим хозяїном на своїй рідній землі, у своїй рідній державі!

Дорога до цеї великої цілі вже тепер не далека й не тяжка. Тай не тяжко її найти українському народови. Кажемо: ніхто у світі нас не знає, не любить, не шанує. Тому то найперше пізнаймо самі себе, наш український народ! Пізнавши, полюбімо і свято шануймо те, що наше рідне. Тоді й дізнаємося, що нам на світі діяти, як робити, щоби те, що тепер зло, змінилося на добре. А тоді й чужі будуть нас знати, шанувати, ба й любити.

Дотепер ми мало що путнього робили. Ми знали лише нарікати на наше горе, наші злидні. Ми шукали, не знаючи свого народу, у чужих народів способу поставити українську державу й ущасливити український народ всілякими високопарними кличами „з чужого поля“. А тут треба було давно засукати рукави до роботи на рідній ниві, затвердлій, запущеній, укритій буряном рабства й зневіри, рідними українськими способами!

Пізнаймож добре цю ниву, щоби знати, як коло неї робити!

Ця нива — то український народ.

Що таке український народ? Спитай кого-небудь по широкім світі, побачиш, що тобі скаже. Найчастіш здигне плечима, бо не знає. А як що знає про нас, скаже, що є там якісь Малороси чи Русини, що є частю московського народа, дехто скаже також, що це якась особлива порода Поляків. Ось і все!

Чому воно так?

Тому, що російський уряд, московські вчені, письменники та політики від довгих літ голосять цілому світови, що ніякого українського народа нема на світі. Є лише один „руsskij народ“ від Карпат по Камчатку. Він має три головні часті: Великоросів, Малоросів і Білоросів, але вони між собою майже нічим не ріжняться. Осібної української мови нема, а лише „малорусское наречіе карпатских пастухоф і свінопасоф“. Воно добре для темного мужика, та для школи, церкви, уряду воно ніяк не годиться. Там треба говорити „по благородному“, „літературним язиком“!

Був час, що таке саме голосили й польські вчені та політики. Вони казали, що український народ це лише частина хлопства у Польщі. Його мова хлопська, годиться тільки для хлопів. Хто

лише трішки просвічений, повинен уживати польської мови. В останніх часах Поляки вже не часто кажуть, що український народ це частина польського народу. Вони признають, що це щось окреме, та голосять рівночасно, що Українці (їх зовуть все „Русини“) це лише темна, хлопська маса, яка не має ніякої будучини і мусить розплистися або в польськім або в московськім морі.

Не дивниця тому, що широкий світ нас майже не знає. Ми самі мало даемо знати про себе, голосу наших сильніших сусідів у світі радше слухають. Та поневолі зачинає вже світ таки довідуватися про нас завдяки нашим українським ученим людям. І буде щораз більше довідуватись — оттут ще не біда!

Та біда в тім, що між самими Українцями було й є багато таких, що їм своє не подобається, а чуже таке гарне здається, що вони покидають рідну мову, віру, звичаї та пристають на чуже. Піде чоловік жити у місто, то вже цурається своєї рідної мови. Вона „хлопська, дъог-тем смердить“, тож береться калічiti по польськи або по московськи. Багато Українців таки з несвідомості, дурноти робляться Поляками чи Мадярами. Та найбільша небезпека від того, що багато-багато несвідомих Українців робиться Москальми. Ці Українці вірять, що вони „Малороси“, вірять що їх рідна мова це тільки мужицьке наріччe, думають, що їм конче треба спершу калічiti по московськи, а там далі й говорити. Сільський старшина (війт) чи писар, вислужений вояк чи лакей так і силкуються говорити по благородному. А хто вже пошився у пани, вийшов на чиновника (урядника), офіцира, попа, то вже й не думає звичайно говорити по свому,

айдиться рідної мови, а так і чеше по московськи все і всюди.

Таке лихо на жаль стрінуло наш український народ не тільки в межах Росії. Воно пerekинулось і до тої частини України, що була під австро-угорським правлінням. Тут таких зрадників свого рідного народу називаемо московофілами або кацапами. Направду просвічених людей між ними небагато, та здавна вони діставали великі грошеві підмоги з Росії і взялися з усіх сил баламутити темний народ по селах. Говорили, що тільки вони „тверді Русини“, дурили музика, що його мова й віра та сама, що у Москалів, виклинали всіх „Українчиків“, що вони мовляв польські запроданці, робили погроми на свідомих Українців і т. п. Правда, небагато людей їм удалося збаламутити, але таки досить, щоби в 1914, 15 році спровадити суди й карти на багатьох людей. Ті наші московофіли — велика язва для українського народу. Вони не лише відступники від свого рідного народу, своєї рідної мови, свого рідного обичаю, вони ті „свої діти“, що „гірше ката розпинають“ рідну неньку Україну „і мов пиво праведную кров із ребер точуть“. Ці слова нашого народного пророка Тараса Шевченка припали як не можна краще до всіх тих зрадників, що покинули свій рідний український народ і пішли чужим богам служити! Крім цього „язикового“ московофільства дуже поширене між нашими Українцями теж культурне й політичне московофільство. Подавляюча більшість наших наддніпрянських інтелігентів це просто Москалі, що гірше чи ліпше говорять українською мовою й навіть удають українських патріотів, політиків, державних мужів. Та душа в них москоська — не українська, в них тільки ж само світла, що в московському вікні, вони мо-

сковськими способами хотіли й хочуть будувати українську державу, щоби в ній по московськи панувати. Не дивниця, що одинокий справжній Українець — український хлібороб їм не до смаку. Вони будували українську державу не на українському мужикови й на його користь, а проти нього, на його шкоду. Не диво, що такі сумні були наслідки їх роботи!

Щож нам діяти супроти цих зрадників, що помогають своєю зрадою нашим сильнішim сусідам в їх боротьбі проти українського національного підприємства? Дотепер ми вміли лише їх ненавидіти. Та ненависть — лихий дорадник! Нам треба всі сили напружити, щоби таких зрадників серед нас не було. А таке зробимо, коли кождісенький Українець буде як найгарніше освідомлений, хто він, який його народ, що він пережив, чого хоче. І коли почуватиме після цього свого знання!

Ось тут тепер дамо на ці питання коротку відповідь. Український народ це великий, сорокмільйонний самостійний народ, окремішний від московського, білоруського, польського й інших сусідніх народів. Він споконвіку жив своїм життям, потім довгі століття гнобило його чуже панування, тепер він знову бажає жити своїм життям, бути самостійним, культурним народом серед інших народів світу.

Що це таке самостійний народ?

Самостійний народ це велика громада людей, що живуть посполу в одній великій країні, що подібні всі до себе будовою тіла, мовою, звичаями й обычаями, що мають одну історію, себто пережили посполу від століть однакові добрі й

лихі хвилі, що мають спільні однакові змагання на будучину.

Усі ті прикмети самостійного народа має споконвіку наш український народ. І нехай би могутніші від нас сусіди, стократ сильніше переконували світ, що Українці це ніякий народ, то це ні на крихту не змінить правди. Український народ здавна жив на світі, живе нині й буде жити хоч би й цілий світ, закривши собі очі, репетував заедно: нема України, нема Українців.

Перша важна прикмета самостійного народа є окремішна від інших народів будова тіла. На цім полі Українці відріжняються від Москалів чи Поляків більше, як Німці від Французів або Англійці від Скандинавців. Певне, що не так дуже, як Мурин від Китайця або більш чоловік від Індіянина, але все так, що можна на перший погляд відрізнити правдивого Москала чи Поляка від Українця. Українці на загал найвищі ростом між своїми сусідами, значно вищі від Москалів, котрих ріст знову мало відмінний від росту Поляків і Білорусинів. Далі Українці мають серед усіх своїх сусідів найбільший об'єм грудей. Тут зараз по Українцях ідуть Поляки, потім Білорусини, на кінці Москалі. Українці мають серед усіх своїх сусідів на загал найдовші ноги і найкоротші руки. Череп голови Українця є найбільш екруглий, лице найширше, піс найбільше простий і вузький, вуха маленькі. Крім цього у нашого народа переважає темна краска волосся й очей, натомість у Москалів, Білорусинів і Поляків ясна краска.

З усього того видно, що Українці не є частию ані московського, ані польського народа, а самостійним племенем між Славянами. Скорше можна сказати, що Поляки та Москали це один народ, як говорити, що Українці з Москалиями це одно. Коли є на світі які близькі свояки Українців, то це Сербо-Хорвати та Словенці. У них будова тіла куди подібнійша до української, як московська чи польська.

Українці що до будови тіла — одна з найгарнішіших пород людей в Європі. Навіть ворожі нам чужинці згідно признають, що українська порода дуже гарна на вид, кремезна, кріпка та витревала на всякі труди. До того приходить ще те, що Українці дуже плідні, подружка українські плодять багато дітей, так що число народин у тих землях, де живе український народ усе дуже значно більше, як у сусідних краях. Між Українцями родиться що року на сотню людей 4–5 дітей. На жаль і мре Українців дуже багато — що року 2–3 на сотню. Це приходить в значній мірі з нужди, в якій живе український народ, однак головно з недостачі просвіти. Скільки то бідної дітвори мре що року за нерозумом матерей, за всілякими знахорками та знахарами! Скільки то старших людей жилоб довше, колиби знали, як треба панувати здоровля, як треба поступати у хворобі!

Та все таки, хоч і як воно зле, то що року прибуває Українців по дві душі на сотню — себто 800.000 що року! Українці множаться в десятеро скорше як Французи, в двоє скорше як Німці, півтора раза скорше як Москали! Через свою плідність перетрівали Українці татарське лихоліття і довгі віки чужої кормиги та стали що до числа другим народом між Славянами, пятым між народами Європи: по Німцях, Моска-

лях, Англійцях і Італійцях. Ці два останні народи в Європі мало що численніші як Українці. За яких пару десятків літ Українці їх перегонять і стануть що до числа третім народом Європи.

Тож памятаймо, що діти й молодіж це найбільша надія України! Лише завдяки їм переживе Україна всі злидні і діждеться світлої будущини. Молоде покоління це найбільший скарб України, докладаймо тому найбільших зусиль, щоб його тіло й душу як найгарнійше виплекати!

Друга головна прикмета самостійного народа — це окрема, відмінна від інших мова.

Ця прикмета може з усіх прикмет найважливішою. Бо окремізна мова це передусім найважливіший видимий знак єдності чи самостійності народу. По мові пізнається у цілому світі, хто до якого народа належить. Ще важніше те, що рідна мова це головна підоімка просвіти народу, одинокий орудник його поступу. Тільки його рідною мовою можна просвітити народ і повести його на шлях надійного поступу.

Кожний Українець, чи він міщанин чи музик, чи він учений чи неписьменний знає, що його рідна мова цілком відмінна й окремізна від усіх інших мов на світі. Українець розуміє Москала чи Поляка, Білорусина чи Словака дуже слабо — так само як Болгара чи Серба. Правда, що Українець усі ті чужі мови розуміє бодай соте через десяте, а пр. німецької чи французької цілком нічого. Але це не значить нічого іншого лише, що тамті мови славянські, отже близькі до української як інші.

Мимо того, що самостійність і окремішність української мови очевидна всякому чоловікові зі здоровим розумом, не хибувало й не хибє таких, що голосять, немов би то наша мова є тільки якимсь там хлопським говором. Давніше голосили таку нісенітницю польські політики й письменники; вони впевняли весь світ, що українська мова це говір одної частини польського хлопства. Тепер те саме говорять Москалі, головнож російський уряд. Для його українська мова це „малорусське наречіє“, мужицький говір, якого не можна пускати в церкву, школу, уряд. Нато містъ треба, щоб усі Українці навчилися московської мови, нею говорили й писали. Та щож — мову не можна змінити так легко, як сорочку, Українці ані руш не хотіли московщитись. Тому російський уряд сорок пять літ тому назад (1876) просто заборонив уживати української мови в друкованих письмах, себто книжках, часописах, то що. Замкнув тим робом дорогу до просвіти цілому одному з найбільших народів Європи! Що йно кілька літ тому назад отся дика заборона сама собою впала та все таки українська мова аж у революції 1917 р. здобула собі належні їй права.

Наслідки тої страшної неволі українського слова були й є несказано сумні. Українцям не можна було просвічатися рідною мовою, чужою ж мовою ніхто ще ніколи не просвітив народа. Чезрез таке дійшло до того, що Українці — мабуть поміж усіма славянськими народами найменше просвічені. Коли в Галичині, де таки є доволі українських шкіл, на сотню Українців уміє читати й писати 40 людей, то на Волині є письменних ледви 17, на Поділлю 16, у Київщині й Чернігівщині 18, у Полтавщині, Харківщині та Кубанщині по 17, у Херсонщині 26, Катерино-

словці 22, у Таврі 28 на сто. Ці числа прямо страшні!

Темnota, що панує серед українського народу, має дуже згубні наслідки. Неграмотний чоловік це неначе неповоротна дитина; не вміє повернутися ні в дорозі, ні в уряді чи суді, ні у війську, ні у городі. Всюди з його сміються, пальцем тикають, чого доброго й отшукують, де й як можуть. Та це ще мала біда. Багато гірше є те, що неграмотний чоловік не має спромоги навчитися з книжок, як плекати своє і своїх дітей здоровля. Сотки тисяч Українців мрутуть що року задля безпросвітності народу. Ще гірший наслідок безграмотності українського народу є отсєй. Український мужик робить коло хліба так само, як його дід чи прадід. Де йому навчитись, як обробляти свою нивку, аби гарно родила, як обійти худобу, щоби користь була, коли сам неписьменний. Як може український ремісник чи купець розбагатіти, коли звичайно темний як табака в розі. Ось тому український народ що року тисячами йде зі своєї рідної, багатої землі в безвісти Сибіру чи Америки, а по Україні панують і маєтки збивають чужинці.

А вже найпоганіший наслідок неграмотності Українців це те, що вони не знають, що вони самостійний великий народ. Вони лише чують, що вони щось інше, як сусідні народи, та не знають, як і що робити, щоби стати господарями на своїй рідній землі.

От що значить рідна мова. Неодин мало свідомий та лихо просвічений зпоміж самих же Українців нераз дивується, чого ці українські письменники та політики збивають такий гвалт за права української мови, за українську школу й книжку? Чого тут пручатись. Ліпше погоди-

тися з судьбою та просвічати наш народ хоч би московською мовою.

Ой просвічають його московциною вже від двох сот літ. І який успіх? Український народ, що колись за гетьманських, козацьких часів був один з найбільше просвічених між Славянами + тепер найтемніший між ними, правдивий сліпий жебрак між народами Європи.

Вся ця біда звалюється на український народ тому, що його мови не признають самостійною мовою. Як є на правду з нею?

Українська мова є в супереч усім балаканням ворогів дійсно самостійною мовою. Дуже багато великих учених, наших і чужих, розсліджувало її і признало, що українська мова це самостійна мова, цілком окремішна від польської та московської, спорідненаж вона цайбільше з південно-славянськими мовами. В останнє висказалася про самостійність української мови петербурзька академія наук (1905 р.), хоч засідають у ній самі Москалі.

Колись, так перед півтора тисячами років був час, коли і Українці й Москалі й Білорусини говорили може й однаковою мовою. Але вже тисячу літ тому були ріжниці між мовами цих народів, а від XIV віку жили Москалі й Українці зовсім відокремленим життям, осібно від себе. Їх мови що раз то більше розходилися, так, що коли Москалі півтретяста літ тому прийшли на Україну, їх мова була Українцям цілком чужа. Через тисячу літ із одної, скажім, піаруської мови виросли три ріжні мови: українська, московська й білоруська. Це цілком звичайна й природна річ. З прагерманської мови виросли за тисячеліття мови: німецька, англійська, шведська і т. д., з латинської мови: французька, італійська, румунська, еспанська і т. і.

Українська мова визначається дуже багатьо-
ма прикметами. Вона перш усього дуже одно-
цільна. Хоч має вона ріжні говори, то все таки
Українець з під Карпат розуміє без труду Україн-
ця з під Кавказу, Українець знад болот Полісся —
степовика знад Чорного моря. Такої одноціль-
ності як наша, не має ніяка європейська мова.
Ось Німець з гір Альп майже не розуміє Німця
знад Північного моря, південний Француз — пів-
нічного Француза. Дальша прикмета нашої мови
це її величезне багацтво. Наш неписьменний му-
жик уживає у щоденнім життю в десятеро біль-
ше ріжних слів як англійський. Наша мова дуже
гнутика, всяку думку віддати нею дуже легко,
вона дуже звучна й мила для вуха, свого чи чу-
жого, співуча як ніяка інша. До того наша рідна
мова дуже чиста, має так багато своїх висловів,
що не потребує перебирати ніяких слів із чужих
мов. Не так московська — там аж дивно, кілько
всіляких чужих слів: англійських, німецьких, фін-
ських, татарських та інших.

Та найважнійша прикмета нашої рідної мови
є, що вона має велику й гарну літературу й на-
уку. Українську літературу творив по часті сам
народ, по часті письменники. Та література, що
її творив сам народ, така велика й гарна, як
може у ніякого іншого народу на світі. Де най-
деш такі гарні колядки, щедрівки, веснянки, ве-
сільні пісні, як у нас на Україні? Який народ
має стільки пословиць, приказок, байок, оповідань?
Де найти такі твори народної словесності, як
наші думи, думки, козацькі, чумацькі, побутові,
любовні пісні? Наша писана література істнує від
більш як вісімсот років. Коли у нас уже писали-
ся книжки, то у Москалів не було ще сліду якої
небудь просвіти, у Поляків тільки дуже слабі.
Татарське лихоліття пошкодило, що правда, на-

шій письменності дуже багато, однак в останніх сто роках явилися у нас великі письменники — попереду всіх наш великий кобзар Тарас Шевченко, за ним Куліш, Франко, Федъкович, Леся Українка, Коцюбинський, Винниченко, Стефанік, Олесь і багато-багато інших. Їх твори такі гарні, що ними могли б величатися найперші письменності світа. Двигнулася послідніми часами й українська наука, що має свої головні осередки у Львові та Київі. Нема вже ніякої галузі людського знання, у якій не було б книжок та розвідок, писаних українськими ученими в українській мові.

Отсє й найгарніші докази, що наша рідна мова це не якесь наріччя, а самостійна мова великого, культурного народа. Рідна мова це найбільший скарб Українця, дорожім тому нею як найбільшою святощю. Не покидаймо її ні защо, не міняймо за марну чужинеччину своєї рідної мови — такої багатої, чистої, гарної, мягкої й звучної, не засмічуймо її чужими словами, не обідняймо її, а плекаймо її всюди: вдома чи в церкві, у школі чи в уряді. Жалуємося, що наної мови ніде не шанують. Шануймо її наперед самі, домагаймося все ѹ всюди її пошанівку — а він сам прийде.

Третя найважніша основа самостійного народа це його історично-політичні традиції та політичні змагання на будуче.

Традиція значить це, що передала нам ми-нувшина. Історично-політичні традиції народа це почуття в його, що він переживав у минувшині поспільно добро й злидні, хвилі величи й хвилі занепаду, що має своїх питомих героїв — великих людей, котрі багато заслужилися коло свого

народа й тому донині остають у його вдячній пам'яті. А політичні змагання це воля народу до поспільного життя на будуче.

Український народ має живе й сильне почуття своїх історичних традицій та політичних змагань. Отсє й найважніший доказ його самостійності.

Перейдім же тепер коротко головні точки нашої рідної історії, щоб показати, що український народ усе був окремим, самостійним народом, усе змагав до самостійності та за ворожими обставинами не міг до неї дійти.

Українці живуть на Україні споконвіку, хто зна, чи не сиділи вони тут ще перед Різдвом Христовим. Перед тисячкою літ ще не зединився був наш народ, він ділився на племена, що жили окремим життям: Полян, Сіверян, Деревлян, Тиверців, Уличів, Дулібів, Бужан. У Київі настала перша українська держава серед Полян, вона дуже скоро обняла усі українські племена та стала підгортати під свою владу чужі племена—білоруські: Кривичів і Дреговичів та пізніші московські Радимичів і Вятичів. Цих останніх треба було силою підбивати й дати їм своїх князів.

Коли київська держава по смерті Володимира Великого й Ярослава Мудрого розпалася на багато удільних князівств, тоді північні московські князівства зараз стали осторонь від українських. Там зачав саме творитися новий народ, окремішний від Українців — народ московський чи пак „великоруський“. Творився він оттак, що Радимичі і Вятичі мішалися з сусідними чудськими (фінськими) народами: Муромами, Мордвинами, Весами, Мещеряками, Меряками, то що, накидали їм свою мову і звичай, але багато теж і від них переймали. Таким робом новий мішаний народ множився дуже скоро та віддалювався

що раз більше від українського народу. На Україні князі мали невелику силу, вони мусіли слухати бояр і народа, у Московщині (тоді казали: на Залісся) князі відразу взяли велику силу й панували без ніякого обмеження. Тимто Московщина що раз кріпшала, вкінці зачала ходити війною на українські землі та двічі поруйнувала столицею України Київ. Це було велике нещастя для України, бо Українці вспіli вже були розвинутi в Київi велике багацтво та високу просвіту. Тодiшнiй Київ був багато бiльший i багатший як тодiшнiй Вiдень, Париж або Льондон.

Українська держава згуртувалася відтепер (коло року 1200) коло Галича. Та вона терпіла ще здавна дуже багато від всіляких кочевиків: Печенігів, Половців, що кочували по чорноморських степах та раз-у-раз нападали й грабили Українців. А тут саме вперше явились у степах страшні орди Монголів-Татар. Вони розбили українську державу в страшній битві над Калкою (1224 р.). І почалося страшне татарське лихоліття, що тривало пiв тисячki рокiв i страшенно виснажило усi сили українського народу. Що року сотки осель падали в пожарище, що року тисячi Українців iшли в татарську неволю або падали пiд ножем.

Українська держава боронилася ще сто рокiв на всi сторонi, але 1340 р. вона наконечно впала. Поляки й Литовцi, до яких Татарва лише рiдко коли доходила, зросли у силу та подiлили мiж себе українські землi. Москва поки що нiчого не дiсталa, бо її саму Татари взяли пiд свою кормигу. Та не руйнували московської держави, навпаки вона пiдлешувалася татарським ханам i поволi та постiйно зростала в силу.

Український народ пiшов пiд панування Полякiв i Литовцiв. Пiд Литовцями жилося йому

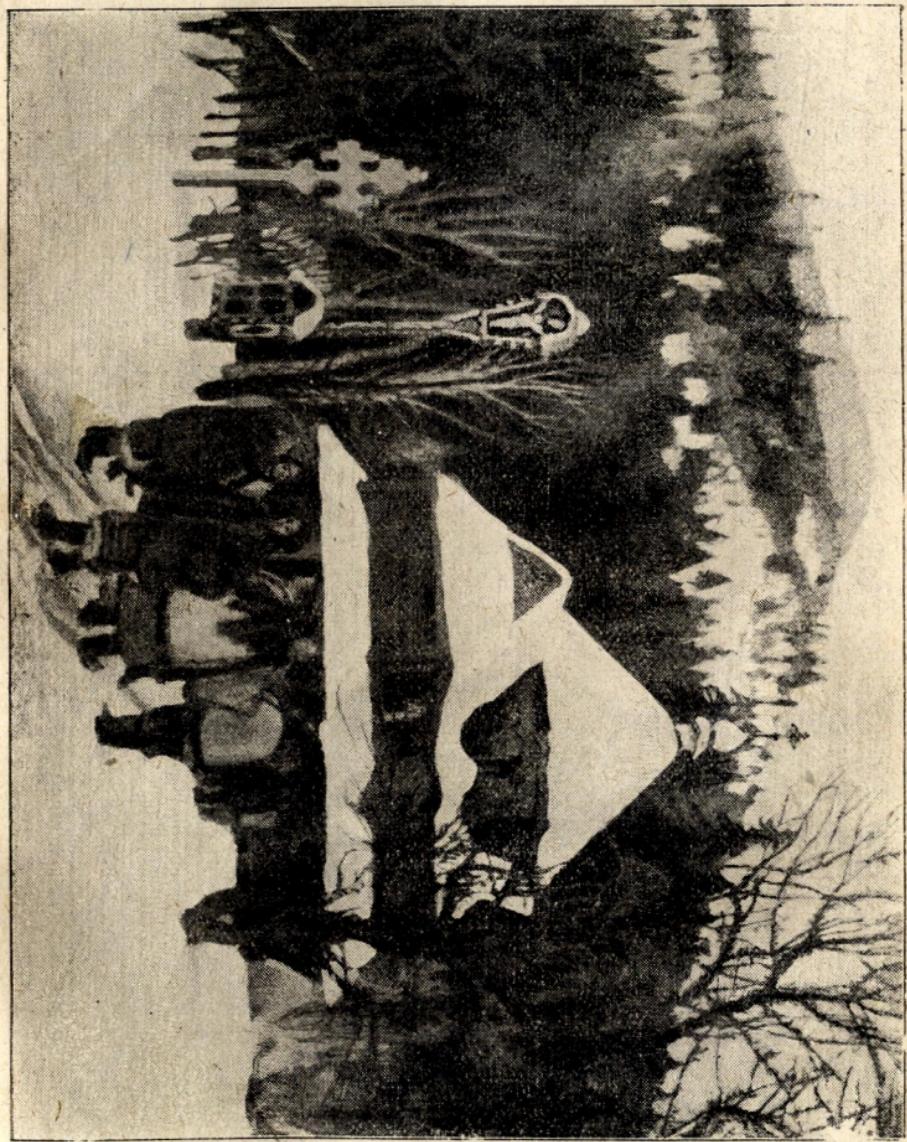
незле, бо Литовці прийняли дуже скоро українську мову, віру й звичаї. Під Поляками було дуже гірше, бо вони спольщили українське боярство, виперли з міст українське міщенство і закріпостили мужицтво. До того татарські напади не меншали, а росли, Польща не мала сили їх відборонити. Україна що року спливала кровю і вкривалася пожарищами.

Тоді український народ уявся за самооборону. Витворилася на татарськім пограничу славна козаччина, за порогами Дніпра засновано запорозьку Січ. Тут показалося, якого державного ладу хотів український народ. Усі Запорожці були вольні й рівні між собою, старшину вибрали вольними голосами, вся влада була в руках громади.

Українське козацтво розбудило в народі воєнного духа. Він бунтувався проти шляхецьких порядків у Польщі. Вкінці вибухло велике народне повстання на Україні під проводом Богдана Хмельницького й Україна по триста роках неволі стала знову самостійною.

Настала славна наша гетьманщина. Український народ став господарем на своїй рідній землі. Та на жаль не вадовго. З усіх сторін грозили вороги: з одної Польща й Литва, з другої Татарва, з третьої Москва, що вже давно ослобонилася від татарської кормиги та зросла в силу. Треба було бодай з одним ворогом поладнати. І гетьман Богдан Хмельницький заключив 1654 р. договір з Москвою в Переяславі. Україна мала бути свободна, тільки назверх призвати владу московського царя.

Наслідки цеї умови були страшні. Хмельницький помер скоро, його наслідники були заслабі, Москва всіми способами зменшала свободи України та закріпощувала її. Коли ж гетьман Ма-

10. Чорногори. (Гудульська церква). (До стор. 103—104).

9. Чорногори (Шпилц). (До стор. 103).

зепа повстив проти Москви, то вона здавила його (1709 р.) і недовго потім на вік знєсла гетьманщину (1764 р.) та зруйнувала Січ (1775 р.). Україну силоміць прилучено до Московщини, при поділах Польщі дісталася Москва також цілу право-бічну Україну і стала кінчити своє діло. Все українське мужицтво зроблено невільниками-кріпаками, що їх пани мов худобу могли продавати, останки українського козацтва загнано під Кавказ, школу, церкву, уряд змосковщено зовсім, а в 1876 р. заборонено навіть українську мову. Ось гаразди московського панування. Аж тепер, у революції 1917 р. настав лучший час. Вся Україна двигнулася як один муж і добувала собі свободу, заснувавши Українську Народню Республіку.

Поза Московщиною чи пак Росією (так вона звється від двох соток літ, від Петра Великого) остала менше як одна десята пайка України: Галичина, Буковина й Угорська Русь під пануванням Австро-Угорщини. Тут жилося українському народови дещо краще як у Росії, мимо всіляких перепон з боку сильнійших Поляків, Мадярів і Румунів. Українців признано самостійним народом, допущено українську мову потрохи до шкіл та урядів, а українських представників до усякої участі в нарадах над добром краю й держави. І тут аж революція в листопаді 1918 р. визволила український народ з під чужинецького ярма й дозволила заснувати самостійну Західно-українську Народню Республіку.

Революції в Росії й Австрії дали в руки українського народу велику, хоч несподівану можливість одним махом визволитися від чужого панування й збудувати свою власну національну державу.

Та задля темноти простолюддя, задля нездарності великої частини нашої інтоелігенції бу-

дування української держави пішло дуже тупо. Та й наші віковічні гнобителі сусіди теж не спали, а використували кожну нашу похибку, причім видатно помагала їм французька держава, давня вірна союзниця російської царської держави. Вона бач бажала за всяку ціну відбудувати єдину неділіму Росію.

Перша влада Української Народної Республіки—Центральна Рада, замість братися до праці від коріння і наділити українського мужика землею, усвідомити його на борзі й утворити з нього могутню армію, що змогла оборонити Україну від усяких ворогів—попала в соціалістичну дурійку і стала невдовзі місцем балаканини недоварених, московських духом говорунів. Мужика думали задовольнити „соціалізацією землі“, не усвідомляли його національно й державно, а насилали йому ріжних крикунів, що горлали кожен за своєю „соціалістичною“ партією, давнє військо зовсім розклали й розпустили додому, нового не творили. І прийшли московські большевики й зайняли Київ, так що Центральна Рада мусіла ратуватися тим, що заключила мир із Німцями й Австріяками в Бересті литовському й попрощала в них помочі проти Московщини.

Німці й Австрійці пішли помагати, аби з України дістати хліба для своїх голодних земель. Вигнали Москалів та бачучи, що з Центральною Радою до пуття не дійдуть, розігнали її й настановили гетьмана Павла Скоропадського. Він, що правда, при помочі Німців завів деякий лад на Україні, однак звязався з московськими дідичами й капіталістами, котрі від його імені сильно гнобили сільський люд. Бо з поступової української інтелігенції сливе ніхто не хотів служити гетьманови й працювати, хоч би в непри-

жильних відносинах над укріпленням української державності.

Галичина, по розвалі Австрії й розбиттю Німеччини, почала будувати свою державу багато краще, на рідних основах, доцільними, від західно-європейських народів прийнятими способами. Дуже швидко завела вона в себе деякий лад, скликала сойм, установила уряди й суди, поставила значну й дуже хоробру армію й почала війну з Поляками, які, ледви дірвавшися державної самостійності, захотіли завоювати західну Україну й у першім заколоті революції захопили Перемишль і Львів.

Ця війна була напевно побідна, колиб добірні військові частини Галичини, що були на Наддніпрянщині, відразу пішли на підмогу Галичині. Замість цього вони залишилися над Дніпром і були душою повстання, що піднялося по розбиттю Німеччини проти гетьмана. Гетьмана повалено й прогнано. Та на його місце прийшла Директорія й із нею знову соціалістична дурійка й загальне безладдя. Що з того, що Галичина злучилася тепер наконечно з Великою Україною. Вона була за мала й за слаба, щоби помогти Матері й її не вратувала й сама пішла в пропасть.

Тепер зі сходу й із заходу нахлинули на Україну вороги. Зі сходу Москалі (большевики, Денікін, Врангель), із заходу Поляки й Румуни. При кінці 1919 р. ціла українська земля була вже під чужою кормигою. Українське Закарпаття прилучено до Чехословаччини, Буковину й Бесарабію зайніяла Румунія, Галичину, Холмщину, Підляшшє, часті Полісся й Волині Польща, все останнє совітська Московщина. Ця остання утворила бодай про людське око „Радянську Україну“.

Галицькі Українці борються тепер з усіх сил, щоби бодай Галицька Україна стала самостійною,

на лад Швайцарії. Ці старання мають деякі вигляди на успіх. Однак на загал українська державна справа нами самими дуже занапашена! Інша річ, що в останнім пятиліттю ми зробили величезний політичний поступ і зазначили дуже виразно бажання самостійного державного життя.

Теперішні політичні змагання Українців можна зясувати так, що Українці, мимо всяких невдач, бажають власної держави, хочуть бути державно самостійним народом. Українці обмежують свої державні змагання тільки на землі, заселені українським народом, вони хочуть бути господарями на своїй рідній землі, не так, як їх сусіди, що хочуть бути панами на не своїй, українській землі. Дорога до наконечного визволення України не коротка й не легка. Аби його здійснити, мусить увесь український народ згуртуватися в одну велику, одностайну громаду і йти прямою дорогою поспільно до наміченої ціли. Кождий, кождісінький Українець мусить бути свідомий цеї великої ціли. Коли ж цілий народ буде що до своїх політичних цілей свідомий і згідний, віяка сила не вдержить його поспільногого хотіння, хоч би й усі ворожі могутності на таке сприсяглися.

Четверта головна признака самостійного народу це його питома культура. Що таке культура?

Культура це та спадщина умова й матеріяльна, що дісталася нам від праці наших предків. Вона проявляється і в нахилах і в праці й у вислідах праці поодиноких людей і цілих народів. Культуру ділимо звичайно на матеріальну й умову. До матеріальної належить все те, що

люде зробили і роблять руками — отже хліборобство, промисел, торговля і т. д., до умової — все, що зробили умом-розумом: віра, література, наука, мистецтво, поведення з іншими людьми і т. і.

Наші вороги здавна голосять світови, що Українці ніякої культури не мають, що ми є напів дикий, непросвічений народ, тому не треба, аби ми розвивалися, а треба, щоби ми всі розплилися серед Поляків або Москалів, щоби ми були неначе погноєм для зросту їхньої культури.

Чи правда це, що голосять наші вороги?

Безумовно ні. Правда, що українська культура не може рівнятися з німецькою, французькою чи англійською, але вона не має чого стида-
тися перед польською або московською. Український інтелігент не менше культурний, як польський чи московський, український мужик навіть культур-
ніший від своїх сусідів. Правда, хліборобство, промисел, торговля у нас низько стоять, але й у сусідів не дуже то ліпше. Правда, наша умова культура стойть позаду польської та московської. однак не так дуже, щоб її так понижати, як це робиться, або й зовсім заперечувати. Українська культура дуже стара, старша, чим польська або московська. Та наші сусіди мали це щастя, що могли свою культуру супокійно і невпинно розвивати у власних державах. Нас гнобило пів ти-
сячки літ татарське лихоліття. Коли воно усту-
пило, ми опинилися під чужим пануванням.

Основу нашої культури творить українська людова культура. Вона дуже висока, без порів-
нання вища, як людова культура Поляків, Москалів чи Білорусинів. Всякий український му-
жик, хиба що попсував його міський вплив, має цю культуру, на жаль ані він сам, ані україн-

ський інтелігент не навчився ще її шанувати, оцінювати та використувати.

Українську людову культуру треба шукати по селах та місточках України, по частині також по передмістях більших городів. В самих містах України розвельможнилися здавна чужинці: Москали, Жиди, Поляки і т. і. Що-йно найновійшими часами починає український народ здобувати собі свої міста заново.

Українське село зараз на перший погляд відріжніше від польського чи московського. Воно все розкинене на краєвидно гарні місці. Хати так і сховані серед зелених садків та плеканих цвітників. Польський ні московський мужик не має цеї любові до цвіту та деревини. Зосібна Москаль прямо ненавидить деревини. Необгороджені хати так і стоять одна коло другої рядами вздовж болотяної вулиці. Вже тут бачимо культурну вищість Українця над його сусідами. Українець бажає гарного — він замаює своє село деревиною, заквітчує цвітами.

Українська хата, хоч і як вона нераз бідна, все таки багато культурнійша, чим польська або московська. Українська хата все зверху гарно обгороджена, чистенько вибілена, господарські будинки добре розміщені. Хати українських сіл ніколи не стоять так густо, як у польських та московських селах. Це й гарнійше й здоровше й безпечнійше від огню. Українська хата все переділена сіньми наскрізь на дві половини. Хиба у найбідніших хатах є лиш одна кімната по одній стороні сіней. Московська „ізба“ має часто лише присінок, деколи ж є просто знадвору вхід у світлицю. Визначається українська хата чистотою куди більшою, як та, що є в хаті польського мужика. А з кацапською „ізбою“ то вже ніякого порівнання нема. Там любенько живуть разом

із людьми телята й поросята, цілі хмари всілякого оваду (блощиць то що), погань скрізь страшна. Тому то Українці так не люблять Москалів у своєму селі, тому то все й всюди Москалі живуть в окремих селах чи присілках, ніколи майже поруч із Українцями.

Так само українська народня ноша куди гарнійша та культурнійша, як польська чи московська. Вона не є ані так ярка, як польська ноша, ані так безцвітна, як московська. Краски в неї дібрани так гарно, що диво. Подивіться на опинки чи киптари наших Гуцулок, на запаски чи плахти наших Полтавок, на чудові старосвіцькі жупани й пояси наших міщан, на прегарні вишивки на сорочках і плахтах по всій Україні. Які вони гарні, як зручно дібрани краски. Хоч кожда з них сама по собі ярка, то разом зібрани творять вони дуже гарну цілість. Треба великого мистця, щоби потрапив так орудувати барвами, як орудує наш ніким не вчений, український люд. Подивіться. Така проста полотнянка наших Розточан чи Поліщукув, така безцвітна лемківська чуга, така сіра свитки Підгірян, як гарно вони відбивають від московських рубашок та сарафанів. Одним словом — наша народня ноша прегарна, не дивно й похвально, що наш люд так цупко її держиться.

Також їда нашого люду вказує на високу й стару культуру. Правда, тепер біда й злидні присіли Українців, може й половина нашого народу ту страву лише знає, що картоплю, капусту та хліб. Однак не в цім діло — неодин культурний народ бідує. А діло в тім, що український люд уміє там, де має спромогу, зробити свою поживу дуже ріжнородною. З дуже простеньких річей знають українські господині зладити на причуд багато всіляких найдок та напивок. Згадаю

хоч би велику скількість всіляких мучних страв, що є питомі українські. Такої ріжнородності ледви чи де найдемо — а це вислід тільки старої української хліборобської культури.

Показує її український мужик дуже гарно в усіх своїх звичайних заняттях. Українець куди ліпший хлібороб, як Поляк або Москаль. Коли новітні способи хліборобства прийнялися на Україні, то наш люд, що так піклується свою землею, став би скоро на дуже високім ступні. Так само український домашній промисел гарно свідчить про висоту нашої людової культури. Всюди тут бачимо, що маємо діло зі старим культурним народом, що по своїх батьках оділичив пребагато знання, як управляти ріллю, плекати худобу, класти хату, прилагоджувати поживу й одягину.

Ще гарнійше відбиває від сусідних українська умова культура. Українська душа інша від польської та московської, інакшій світогляд втворює теж інакшій спосіб життя. Українець поважний і статочний, Москаль байдужий та мягкий, Поляк пристрасний і рухливий. Українець поважний і статочний, Москаль байдужий та меткий, Поляк пристрасний і рухливий, Українець виглядає при Москалю чи Полякови неповоротний, зате у нього думка глибша, погляд на життя ширший. Українець бачить у кождім іншім чоловіку собі рівного, тому він є споконвіку за народоправством або демократією. Москаль є приклонником необмеженого панування одного чоловіка над усіми іншими (абсолютизму), Поляк хоче панування невеликого числа людей — над престим народом (аристократії).

Бачимо це передовсім в родині. Українська родина все мала: батько й мати та діти. У Поляків часто разом мешкає й дальша родина, у Москалів майже все. І лад є, бо господар має тут

велику власті, зосібнаж необмежену в московській родині, де його всі мусять безоглядно слухати. Жінка у Поляків має дуже невелике значіння дома, у Москалів вона прямо невільниця чоловіка. Натомість у нас становище жінки куди вище, вона „держить три вугли хати, чоловік лише один“. Український батько виділює свої діти зараз, як тільки підростуть, у Москалів ні — там все остается разом. В українській родині бачимо найбільше свободолюбності й людянosti. Не все таке буває корисне, та воно є безсумнівним знаком вищої культури.

Так само свободолюбні Українці в товарицьких справах. Усі українські товариства є спілки основані на рівності всіх учасників. І в Москалів є такі спілки артілі, та там все один є горою й бере найбільші баріші. Відношення до інших людей у Українців є все вважливе й чемне. Найгарнішее це бачимо у нашого простолюдина там, де він непопсований міськими впливами. Він гостинний, уважливий для чужого, в розмові здержливий, віддає всякому, що йому належиться. Дуже багато міг би навчитися від українського мужика наш український інтелігент, що переймається або пересадно чемними польськими або необузданими московськими товарицькими формами.

Свободолюбність Українців проявляється найгарнішее в їх політичній життю. Українець є уродженним демократом, він признає громаду як добровільне товариство свободних, собі вповні рівних, людей. Для того у всій українській історії бачимо змагання до такої держави, де всі громадяне були собі рівні й свободні. Москалі споконвіку були й є абсолютисти — себто бажають сильної влади одного над усіми, Поляки є приклон-

ники аристократії, себто панування немногих — панів — над цілим народом.

Що до справ віри були й в Українці дуже релігійним народом, та ніколи не любили запускатися в обрядові ріжниці. Між православними Українцями й уніятами не було й нема ніякої ворожнечі. Також для інших чужих вір були й в Українці дуже толерантні — вважливі. Інакше Москалі — у них обряд важніший чим сама віра тай у самій вірі вони більше чіпаються дрібниць, як думають про саму суть віри. Тому то серед Москалів наплодилося несказане множество ріжних розколів, сект та окремих вір і розвилася велика нетерпимість до чужих вір. Нині вона вже менша, як колись була, та всетаки видко її на кождім кроці.

Дуже гарні зразки високої умової культури бачимо в українських народних звичаях та обрядах. Вони дуже гарні й багаті, так що зпоміж наших сусідів хиба тільки Білорусини можуть з нами на тім полі рівнятися. Народні звичаї у Поляків та Москалів і скількістю і змістом без порівнання бідніші від наших.

Наші народні звичаї заслугують задля своєї красоти й глибокого значіння на те, щоби переховувалися як найдовше — деякі повинні бути навіть в моду між інтелігенцією й оживити її порожнє товариське життя. Зате багато всіляких забобонів повинно безумовно щезнути, передуясього всі ті забобони, що відносяться до ріжних недуг.

Ціле життя українського люду, хоч як бідне й злидене, повне всіляких звичаїв та обрядів. Є такі обряди при родинах і похоронах, найгарнішіж при весіллю. Цілий рік в українському селі це низка свят, з якими звязана безліч обрядів, звичаїв і вірувань. Ось подивімся на чудо-

вий обряд святого чи щедрого вечера, або, як то кажуть, Багату й Голодну кутю, на звичаї під Андрія, Катерину, під Новий Рік, на веснянки й гагілки, на гарні обряди на Юра, на Русалчин Великдень, під Купала, на наші обжинкові свята. Деж у світі найдемо такі гарні, старі звичаї, як у нас на Україні? У Польщі, зосібнаж у Білорусинів, дещо ще лишилося подібного, як у нас. У Москалів нема нічого такого — вони не розуміють ні одного з наших старих звичаїв. У них є одна „Масляніца“ та декілька інших миршавенських останків давних звичаїв. Та вони цілком відмінні від наших.

Людова штука теж високо станула на Україні, теж пішла цілком іншими дорогами, як московська чи польська, теж їх обох дуже перевищила. Показується вона передусього в питомім українськім способі прикрашування всяких речей. Ось маємо чудові українські вишивки, ось прекрасні ткацькі роботи — полотна чи килими, ось різьби на дереві (найгарніші у Гуцулів), ось гончарські вироби. Всі вони прикрашені на український спосіб, так гарно, що московська чи польська людова штука до того й умитися не можуть.

А вже найвище піднеслася наша умова культура в народній словесності. Який славянський чи інший європейський народ має стільки тисяч, таких гарних народних пословиць, поговорок, прічт, оповідань, казок, як ми, Українці? Де на світі найдеш стільки й таких гарних пісень, як у нас на Україні? Є в нас історичні думи, що співають про славні козацькі діла, є преріжні обрядові пісні: коляди, щедрівки, веснянки, весільні, обжинкові, є тисячі козацьких, чумацьких, рекрутських, любовних, побутових пісень, думок, шумок, коломийок, чабарашок. А всі з прогар-

ними нутами, змістом, формою. Нема у світі жадного народу, що міг би тут рівнятися з Українцями. Що значить супроти цього маленька словесність чи музика Москалів або ще менша Поляків.

Маб отже український люд свою питому, високу культуру. На цій людовій культурі буде українську всесторонню культуру наша інтелігенція. Буде її вона від довгих століть, та злидні і чужинецькі впливи не дають. Аж в останнім століттю стало дещо легше дихати українському народови і українська культура зробила величезні поступи. Вони запоручають їй світлу будучину.

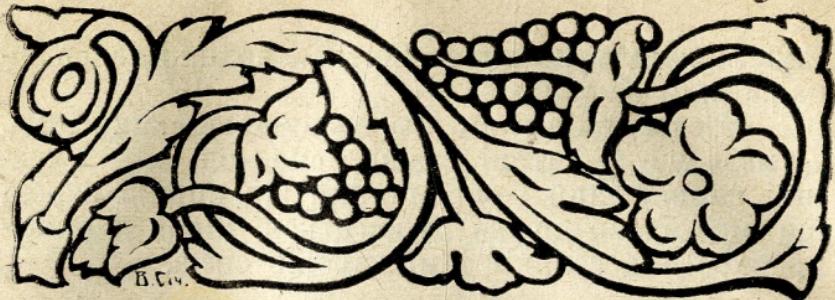
Коли ми самі візьмемося до роботи над нашою просвітою й культурою взагалі і не вгаватимемо мимо всіх перешкод у невпинній праці, то будучина наша.

Одного тільки треба нам наче вогню стерегтися: недобого впливу чужих культур, з осібна польської й московської. Обі вони добре — за для Поляків і Москалів. Для нас ж, вони роблять із нас духових калік. Гляньте на недоляшка Українця. Яка з нього може бути користь Україні, коли він не навернеться до рідної культури? Подивіться на Українця з московською культурою. Який він чужий нам душою. Його цілий спосіб думання інакший як у нас і в інших європейських народів. Який він нездалий до праці за народній ниві. Вічно балакає про „партію“, „соціалізм“, „поневолений люд“, а думає тільки про баламучення людей, про наживу й якби то за народні гроці попанувати собі як слід. Дома нехарний як усякий Москаль — українська господиня вигналаб із хати — родинного життя не шанує, от живе як худібка на пастівнику. Ось

такі то культурно змосковщені Українці тепер за-
напостили Україну.

Отсім закінчуємо цю главу нашої книжечки.
Думаю, що й дитині стало ясно, що ми, Укра-
їнці, самостійний і окремішний від інших народ,
що ми маємо право домагатися місця й рівно-
правності в великій сім'ї народів світа.

ЯК ЖИВЕТЬСЯ ТЕПЕР НАШОМУ НАРОДОВИ?

Теперішнє положення українського народу дуже прикре, як з політичного, так і культурного та господарського боку. Український народ не лише, що не має власної держави як німецький, французький, московський чи інший, але не має навіть такого політичного значіння як інші, багато менші, народи пр. Серби або Чехи. Довгий час тільки в межах австро-угорської держави мав український народ політичні свободи й деяке політичне значіння завдяки конституційним законам. Та, на жаль, в Австрії жила лише мала пайка українського народу, тай ще до того здавна найбіднійша й найбільше пригноблена. Тяжко було тутешнім Українцям остоятися проти сильніших сусідів: Поляків, Мадярів, навіть Волохів. Та все таки політичний і культурний розвиток поступає надійно вперед.

Зате на всій Великій Україні, що була під владою Росії, цей розвиток був майже неможливий і поступав лише дуже поволі. Російський уряд завзяво всіх Українців змосковщти й аж до революції не попускав своїй строгости, заборонював не то політичний чи культурний розви-

ток, але навіть українську мову! І тепер не багато ліпший.

Через таке політичне положення також і господарські відносини на Україні, хоч і як вона багата, дуже сумні для українського народу, пригідні лише для чужинців.

Зачінім від початку й переходім усі галузі господарства одну по другій.

Ловество колись високо цвіло на Україні, ще двісті літ тому цілі околиці України воно кормило дичною. Розказували ми про це в четвертій главі нашої книжечки. Нині звірина вибита всюди, тільки ще в Карпатах, на Поліссю й на Кавказі її дещо більше лишилося, та все таки в народнім господарстві навіть цих частей України звіринні промисли значіння не мають. Все те є наслідком довговічної грабіжної господарки чужинців по українських лісах і полях. Коли сам український народ стане господарем на своїй землі, легко буде відновити давню славу України яко землі багатої всілякою дичною.

Дещо більше значіння в господарськім життю України має рибальство. Риби ловиться по всій Україні що року дуже багато, найбільше на самому Чорному морю та при устях і лиманах рік. Ловлять тут великі скількості баламута, кефалі, хамси, камбали, осетра, виза, чечуги, севруги, оселедців, а також звичайних річних риб: тарані, чехоні, судака, коропа, леща, окуня, сома і т. і. Ловлять рибу рибальські спілки (артелі), солять її або сушать, багато риби перероблюється теж на консерви в бляшанках. Здавна є сушена чорноморська риба звичайною стравою на пісні дні для українського люду на Наддніпрянщині. Вже значно менше є внутрішнє рибальство — по ріках, озерах і ставах. Воно дає нині такі полови,

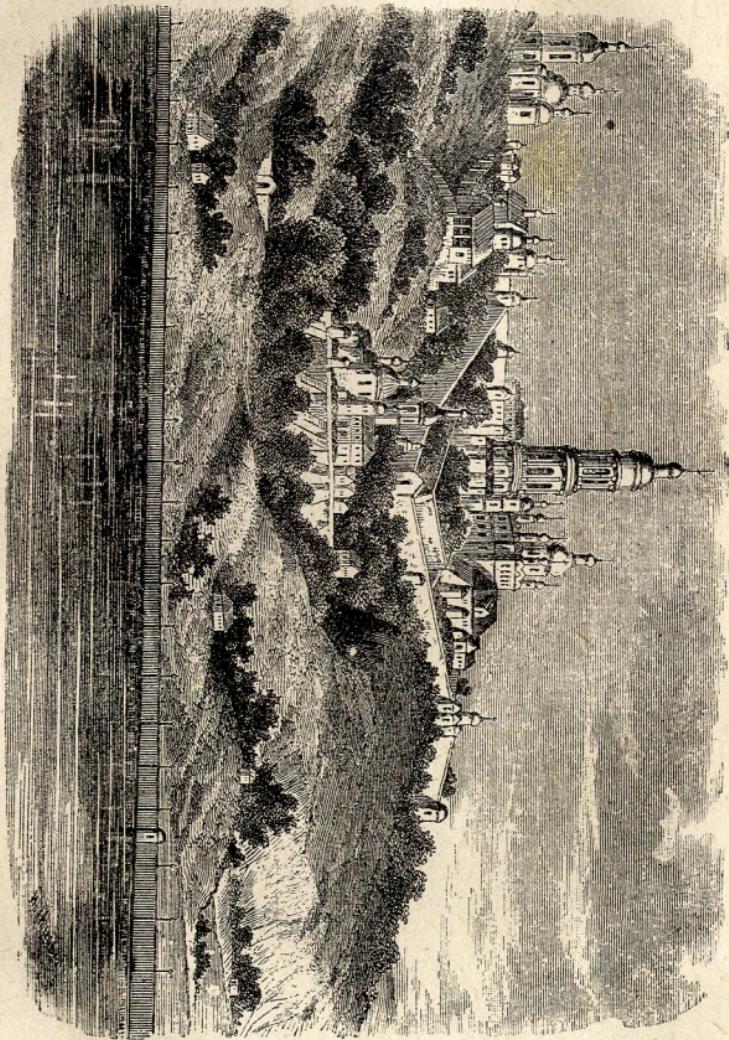
що риба дає тільки дуже малу пайку народніої поживи.

А прецінь колись було інакше. Ми вже розказували, яке було колись багацтво риби на козацькій Україні. А нині Україна куди біdnійша рибою як така стара культурна країна Німеччина. Це тому, що на Україні нищено й нищать донині рибу виловлюванням молодого нарибку, розстрілюванням та витроюванням риби і т. д., а ніхто не подбася як слід, щоб українські води напово зарибити й виплекану рибу шанувати. Коли в нас розів'ється культура, прийде час і на відновлення давнього рибного багацтва України.

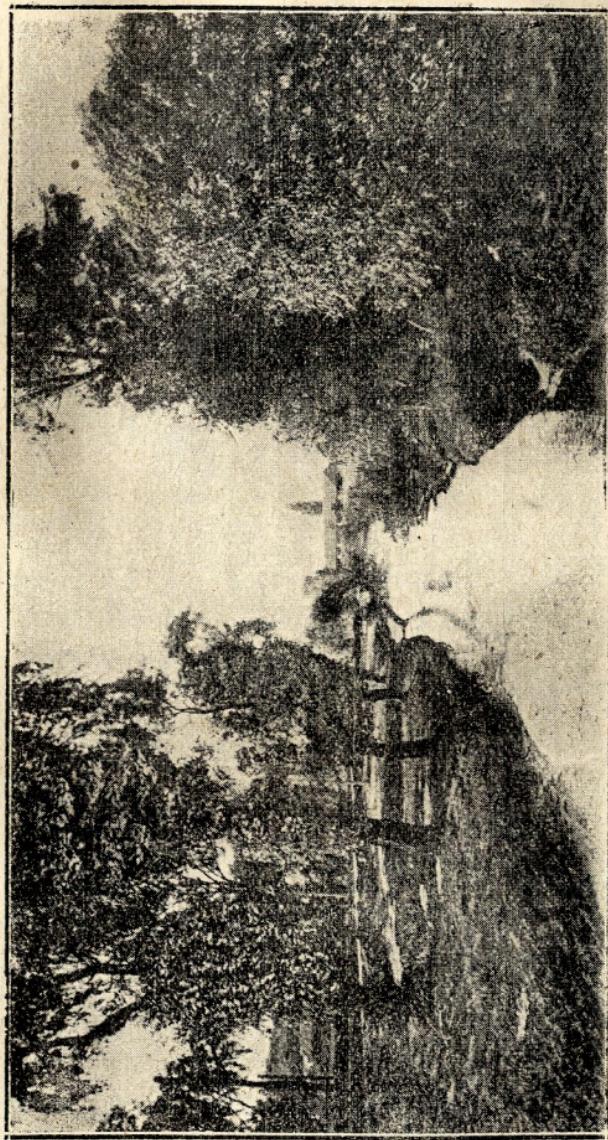
Лісове хоziйство на Україні теж у дуже сумнім стані. Україна має ще багато ліса — звиш 110.000 км^2 , себто недалеко стільки, що ціла конгресова Польща. Та все таки ліс займає на Україні лише одну сьому пайку землі, тимчасом у Німеччині є його четверта пайка, а в Австрії третя. Це значить, що Україна лісом бідна й що Українці мусять ліс дуже шанувати.

Тимчасом на жаль справа з лісом на Україні стоїть дуже лиxo. Ні сам український народ, ні пануючі над ним чужинці не порозуміли дотепер величезного значіння лісів для країни. Цілі століття нищено ліси безоглядно, випалювано їх на поташ, смолу, вугля, вирубувано на чертежі під ріллю. Колись така робота була добра, бо проріджувала пущі й робила Україну культурним краєм. Та як всюди, так і тут не можна перебирати мірки. На жаль її перебрано і нині лише деякі сторони мають доволі ліса — ось Верховина й Підгірся, Холмщина, Підляшшя, Полісся, північна Волинь, гірська частина Кубанщини. Вся проча Україна вже тепер тужить від безлісся. І що раз гірше терпіти буде, коли на Україні не заведеться лісове господарство на німецьку чи

11. Берег Дніпра під Київом (до стор. 29).

12. Либедь, притока Днепра (до стор. 29).

французьку моду. Треба, щоби заведено добру лісову управу з самих учених знатців лісової справи, треба всі неужитки залісити, істнуючі вже ліси при вирубуванню все на ново засадити, одним словом розумно господарити по лісах. Тоді на віть по степовій Україні нераз утішив би гайок око змученого безкрайою голою рівниною мандрівника, простолюдин не жутився, чим затопити в морози хату, не малиб куди гуляти шкідні вітри-суховії, не висихали джерела, не міліли ріки.

Та до такого добра ще дуже далеко. Мало хто на Україні тепер про таке думав. А ж тоді, як український народ стане господарем на своїй рідній землі, прийдуть добрі часи для українських лісів.

Коли рибальство, ловецтво й лісництво займають тільки дуже малу пайку українського народу, то хліборобство є споконвіку найважнійше діло для Українця. До нинішнього дня хліборобство це найлюбійше заняття Українця, з кожної сотні Українців не менш як 86 людей є хліборобами.

Споконвіку славиться Україна як земля, що тече молоком і медом, як житниця-шпихлір для цілої Європи, що року сотки кораблів і тисячі залізничних поїздів везуть українське збіже на всі сторони світа. Здавалося яб декому, що ми, Українці, ми, хлібороби, мусимо бути дуже багаті. Думав певно цілий світ, що хліборобство стойте за Україні Бог знає як високо. Тимчасом, жаль, треба признати, що стан хліборобства на Україні дуже сумний.

Причини цього сумного стану є головно дві: некорисний розділ землі і мала просвіта українського хлібороба.

Земельні відносини по всій Україні нездорові. Довгі століття панували всюди тут кріпацтво й панщина. Ледви дещо більше як пів століття минуло, відколи їх скасовано в Австрії й Росії. Щойно відтоді може український хлібороб називати той клаптик землі, що його управляє, своїм власним. Перед знесенням кріпацтва й панщини вся земля була панська, при їх знесеню великі земельні власники задержали для себе більше як половину всеї землі та ще до того звичайно лішшу половину. Ті землі, що пани їх відступили мушикам, уже на самім початку ледви вистарчали для них, коли ж людей що раз прибувало, а землі не приrostало, опинився український мужик у дуже лихім положенню. В Галичині випадає на одно селянське господарство пересічно 3·5 гектара, на Волині 7·8 десятини, на Поділлі 8·8, в Київщині 5·5, Херсонщині 7·8, Бесарабії 6·5, Чернігівщині 6·3, Полтавщині 4·9, Харківщині 7·3, Катеринославщині 9·3, Таврії 14·7 десятин.*). Додати треба, що дуже багато господарств має землі менше як пересічно. Ось в Галичині близько половини господарств має менше як по два гектари землі, в Полтавщині коло $\frac{2}{3}$ господарств має землі тільки 1·3 десятини. Як тут на таких клаптиках землі, звичайно ще розшматованих (ось тут один загін, ось там два), господарити, кормити себе й родину? Ось тут причина, чому український мужик, хоч і як любить свою рідну землю, та мусить її лишати й шукати собі нової землі за морем, або в далекій Сибірі.

Друга причина сумного стану хліборобства на Україні — це безпросвітність і темнота українського мужика. Не винен тут сам український

*.) Десятина рівна приблизно гектарови або двом моргам.

мужик. Як міг він просвічений бути, коли в школі вчили його дітей чужою незрозумілою мовою? Український мужик і так уже здавна ліпший хлібороб як білоруський чи московський мужик. Та щож? На Білій Русі й у Московщині рідше люди сидять, на Україні людей живе в двоє густійше. Винна тут саме безпросвітність.

Можна нині сміло сказати, що колиб українське мужицтво вміло так ходити коло землі, як німецьке або французьке, то навіть при такім малоземеллю, як тепер є, український мужик жив би у великім гаразді. Німецький хлібороб добував три до чотири рази більше жнива як український з такого самого кусника землі. Значить, що хлібороб, піресічний хлібороб у Галичині, зі своїми сіомома мортами, міг би мати таке жниво як багач з 20-ма, чи 30-ма моргами землі, колиб так знав робити як німецький мужик. До того ще памятаймо, що німецькій землі дуже, дуже далеко до нашого чернозему. Там всюди глинка, пісок то що. Та Німець свій ґрунт видренув, погноїть гноєм та штучними навозами, справить неначе огородову грядку, засів що найлучшим зерном, сів багато пашних трав чи інших ростин, плекає багато всілякої ярини, заводить добрий плодозмін, має до всього добре знаряддя і т. і.

А в нас? — От нехай буде як бувало, — каже кождий хлібороб тай робить коло землі так, як діди й батько робили, ще й гордиться тим — каже: — Ось які вони багаті були, в добрі жили. — Правда твоя, свату, але пригадай, скілько то було господарів та людей в селі за дідових часів, а скілько є нині. Тепер треба вчитися на доброго хлібороба не менше як на „пана“ чи „попа“. Треба рідну землю до останньої грудочки використати як слід — інакше біда, злидні, а там і гайда за море.

Наш український мужик ще дуже далекий від доброго господарювання — тому то примирає часто голодом на такім кусні землі, на якім німецький мужик жив би наче „в Бога за дверми“. На Лемківщині, Бойківщині, Поліссю, північній Волині, Київщині, Чернігівщині стрічаємо ще подекуди „лядне“ хоziйство. Випалують зруб із гущавником і дещо розоравши сохоро чи плугом, сіють кілька років під ряд овес чи жито. В тих самих сторонах водиться ще двопілля: половину землі засівають, другу запускають на пастівник. В степовій Україні теж водиться таке, що кусень-степу кілька літ під ряд що року оруть та засівають, а потім знову на кілька літ запускають. Поза тим на широких просторах України панує трьохлітнє господарство — одну третину землі запускають на пастівник, другу призначають на озиме збіже, третю на яре. Гноїти землю щойно-зачинають на Україні — звичайно гноять тільки кусні ріллі, що близші хати, на огорod, чи що. Тільки в Галичині, де український мужик най-більше просвічений, завелся вже удобрення землі й гноення, штучні навози, плодозмін, моногопілля і т. і. Поза Галичиною тільки там і сям зустрічаємо поступову господарку у нашого мужицтва. Одно тільки гарне, що уліпшене, новітнє знаряддя досить скоро шириться по Україні: добре зализні плуги, борони, навіть сіялки, жниварки й молотільні. Оттаке, правда, найлегше перейняти, однаке з того видно, що українське мужицтво таки не є заскорузле й колиб лише мало вищу просвіту, то скоро привчилосьб так ходити коло землі, як ходять у поступовій західній Європі. Вже зачинається між нашим мужицтвом гарний кооперативний рух. Він наближає наше хліборобство до гарної будуччини.

Великі земельні власники по Україні здавна вже стали заводити на своїх ланах уліпшене хліборобство. Не всюди це перевели, однаке все таки їх жнива були звичайно значно ліпші як у мужиків. Вони то що року продавали величезні скількості всілякого збіжжа на вивіз за границю, так що Україна, хоч її хліборобство стоїть так низько, вивозила дві третини всього збіжжа, яке вивозилося з цілої російської держави.

Скількість орного поля на Україні дуже велика — 45 міліонів гектарів. Ніяка з європейських великих держав (з виїмком Росії) не має стілько ріллі, простір української ріллі більший як цілі великі європейські держави, ось пр. Англія чи Італія. Рілля займає більше як половину всієї поверхні України на загал, в Херсонщині й Полтавщині приміром аж три четвертини, за те на Полісся й Підгір'ю ледви одну четвертину, в карпатській верховині ледви одну десяту пайку.

Щорічне жниво на Україні дає до 420 міліонів сотнарів всякого збіжжа й картоплі (поверх 2.500 міліонів пудів). Колиб його наладувати на залізничні вагони, то треба би на це поверх чотири міліони вагонів або 84 тисяч довжезних поїздів по 50 вагонів. Рахуючи на кождий поїзд $\frac{1}{2}$ кільометра (версти) довжини, дістанемо, злучивши всі поїзди разом, один велітенський поїзд — довгий на 42.000 кільометрів. А треба знати, що ціла наша земна куля має в окрузі 40.000 кільометрів. Значить жниво України, наранажене на залізницю, опоясалоб цілу землю довкола, ще й з верхом. Жадна з великих держав Європи не добуває зі своєї землі такого великого жнива як Україна — хиба Росія й Німеччина.

Найважніше збіже України це пшениця. Її найбільше сіють у Херсонщині, Катеринослав-

щині, Таврії та Кубанщині, найменше в Галичині, на Волині й Поліссю. Жита знову найбільше на Поліссю й загалом на північній Україні, ячменю й вівса на полудневій, гречки в Чернігівщині й на Поділлю, проса в Київщині та Слобожанщині, кукурудзи найбільше в Бесарабії та на Буковині. Картоплі лише в Галичині садять більше, поволі приймається вона також по цілій північній Україні. А шкода — при малоземеллю та біді картопля дуже важна для незасібного хлібороба.

Так само дуже зле роблять українські хлібороби, що замало управлюють всякої городовини: гороху, бобу, фасолі, сочевиці то що. Це дуже видатні ростини. Є, правда, по всій південній Україні баштани, однак цього мало. Яринне городництво, могло би по всій Україні гарно розвитись і дати головно малоземельним хліборобам добрий прожиток. Так само жаль, що не привчилися ще Українці сіяти всілякі пашні ростини для худоби (конюштини, люцерни, пастівних бураків і т. п.), бо з них великий хосен. Тільки в Галичині розвилася дещо їх управа.

З промислових ростин не багато мають люде користи на Україні, бо замало їх управляють. Льну і конопель всюди лише потрохи є, тільки на Поліссю та в Чернігівщині дещо більше. Ріпак управляють тільки великі земельні власники. Так само цукрові бураки лише рідко попадаються по селянських полях, а все головно лише по панських. А шкода, бо український ґрунт і підсоння дуже пригідні для цукрових бураків. Уже тепер Україна дає 5/6 пайок усього жнива цукрових бураків цілої російської держави. Хміль управляють на більший розмір тільки на Волині. Лише тютюну управляють Українці доволі, головно в Полтавщині, Чернігівщині, Кубанщині й Таврії. Україна має дві третини усього тютюнового збору колишньої російської держави.

Плекання садовини на Україні куди більше розвите як плекання городовини. Українець кохається в деревині, коло кожної хати є садок. Та на лиху і коло деревини треба знати, як ходити, а тут Українець все держиться тих самих способів, що його батьки й діди. Тому то деревина менше родить і овочі гірші як у поступових садівників. Найбільше садів і доброї садовини в Бесарабії, Таврії, на Поділлю і на Покуттю, хоч і декуди інде — ось як в Київщині, Катеринославщині, Слобожанщині є багато садів і великі збори усякої садовини. Виноград може по всій південній Україні рости й розвиватися, однак на більший розмір плекають його лише у Бесарабії, Таврії, Донщині й Ставропільщині.

Бджільництво споконвіку любе зайняття для Українців. Найбільше його було в лісовій полосі України (бортництво). Тепер по вирубанню лісів воно лишилося ще тільки на Поліссю, — в інших областях України держать бджолу в уліях. І тут багато відбувається безпросвітність українського мужицтва. Поступове, новітне бджільництво мало кому відоме на Україні, тому то в інших краях, пр. в Німеччині, бджільництво стойть багато вище як у нас. На Україні найбільше пасік має Кубанщина, Полтавщина і Чернігівщина, менше Харківщина, Київщина й Галичина.

Шовківництво розвинулось на Україні лише потрохи в Київщині, хоч шовковичні (моркові) дерева по всій Україні можуть рости й доставляти населенню легкого заробітку при шовківництві.

Скотарство це друга що до ваги (по хліборобстві) галузь зайняття українського народа. Воно тепер всюди тісно звязане з хліборобством: степове скотарство ще тільки денеде держиться і то лише у великих власників. Голов-

ний. годівельник худоби це все і всюди дрібний хлібороб-мужик. Вираховано, що мужик в десятеро більше годує худоби на такім самім куснику ґрунту як пан. На жаль наше мужицтво що йно тепер починає приучуватися, як плекати худобу, щоби з того мати добре баріші. Майже всюди ще більше випасають худобу по пасовищах, як годують у стайнях; породи коней, рогатої худоби, овець і свиней звичайно лихі. Мимо того Україна мала в 1914 р. більше як 45 міліонів штук худоби і кормила мясом не тільки Московщину, Білу Русь й Польщу, але ще багато вивозила до інших країв Європи.

Коней годують на Україні дуже багато. Найкращі породи це чорноморська (від давніх коzaцьких коней) і гуцульська. Однак і інші мішані породи коней, хоч малого зросту та дуже сильні й витривалі. Найбільше коней в Кубанщині, Таврії, Херсонщині та Катеринославщині. Рогата худоба на Україні водиться в доволі гарних породах: сивій українській, червоної степової та багатьох мішаних породах. Однак треба сказати, що українська рогата худоба на мясо й молоко куди гірша як заграницні голляндські, швайцарські, тирольські чи інші. Тому то молочарство на Україні лихо поставлене, а могlob станути дуже високо. Вже перед війною працювали над ним кооперативні спілки з гарними успіхами по цю й ту сторону кордону. Що до овець, то Україна донедавна була одним із найбагатійших країв Європи. Та степи розорано, заморська вовна була дешевша як українська, тому вівчарство мусіло підути. Найбільше овець годують в Кубанщині, Бесарабії й Чернігівщині. Почалися також заводити заграницні тонкорунні породи овець, — з українських пород найгарнійша решетилівська в Полтавщині. Кіз мало держать по Україні. Сви-

ней за те дуже багато, біда лишень, що все з лихих пород, тому то й тяжко їх утучити. У надрічних плавнях і донині бродять великі череди свиней через ціле літо. Дуже багато плекає українське селянство дрібної птиці — можна сміло сказати, що недалеко стільки ж само, що решта бувшої російської держави. Дуже багато вивозилося до революції домашньої птиці, піря, яєць з України в чужі землі.

На цім кінчимо огляд земельного хуторства на Україні. Воно тепер задля політичного поневолення українського народу і задля його просвітного занепаду находитися в лихім стані. Однак є спромога розвити його до величезного розцвіту. Просвітою і спільнництвом дійуть Українці на цім полі до великої будуччини.

Головною ціллю всіх Українців, чи вони самі хлібороби чи ні, повинно бути переведення справедливої земельної реформи, яка віддалаб усю родючу цілину України дрібним хліборобам. На Україні є стілько доброї землі, що можна тут утворити недалеко 8 міліонів хуторств, кожне по 10 десятин (20 моргів) землі, значить по більше як може селянська пересічна родина обробити на поступовий спосіб. Є місця на Україні для всіх багато, тільки треба двох речей: власної держави й доброї освіти.

Тепер звернемося до огляду підземних скарбів України. Головне багацтво України це без сумніву її родюча земля - чорнозем. Хоч би й як колись розвинувся промисел на Україні, то вона все таки буде на завсіди головно хліборобським краєм. Однак також на інших полях не поскупила природа Україні добра. Під землею, в скельнім підложу нашої батьківщини багато всіляких хосенних мінералів, а найбільше вже є най-

потрібніших: заліза, вугля і соли. Є, що правда, на Україні дещо золота на донецькім кряжі, срібла і олова на Кавказі, однак їх скількість невелика. Багато важніше є живе срібло, яке добувають в Микитівці в Донеччині. Це сливе одиноке місце добування живого срібла в цілій давній російській державі. Мідь добувають на Україні в Донеччині, Херсонщині, Таврії та на Кавказі, манган на Запоріжжю коло Никополя і на Поділлю; в обох металах доставляла Україна по третині всього добутку російської держави. Найбільше багацтва має однак Україна в залізі. Його добувають щорік до 50 міліонів сотнарів — три четвертини всього заліза Росії — головно в Херсонщині (Кривий ріг), Донеччині й на Криму.

Мінерального топлива має Україна доволі багато. В Донеччині добували щорік звиш 200 міліонів сотнарів камяного вугля — сімдесят п'ятьок російського добутку. Кождий знає, яку велику вартість має вугіль для залізниць, кораблів, усіх фабрик — тому й легко зрозуміти, чому Україна така вартна для всякої Росії. До того ще додати треба, що на Україні є багато бурого вугля (в Київщині, Галичині, на Підкавказзю) та дуже багато торфу по всій північній Україні. Нафти й земного воску має Україна найбільше з усіх земель Європи. На цілім галицькім Підкарпаттю, головно коло Борислава, добувають величезні скількості цих дуже потрібних для світла й топлива мінералів. Такі самі, може й більші багацтва нафти лежать на Підкавказзю, тільки їх ще мало використовують.

Так само багато має Україна солі. На солоних озерах і лиманах над Чорним морем добувають її, відпаровуючи морську воду, в Донеччині копають камяну сіль і використовують солені озера та джерела, на українськім Підкарпаттю виварю-

ють сіль із соленої ропи. Щорік добувають на Україні до 12 міліонів сотнарів солі.

Крім цих найважнійших має Україна ще багато інших підземних скарбів. На Поділлю добувають фосфорити, добре на штучний навіз, по цілій Україні багато доброї гончарської глини, на Запоріжжю лупак на таблички, на Поділлю, Покуттю й Донеччині багато гіпсу, на Волині, Київщині й Запоріжжю дещо графіту на олівці. Млинський і точильний камінь, крейда, вапно, камінь на будівлю та каменярські вироби, добра глина на цеглу й дахівку стрічаються всюди по Україні.

На жаль наш український народ не знає дотепер як слід оцінити великих підземних багацтв своєї рідної землі. При їх добуванню він є тільки лихо платним робітником-шахтарем, коли чужинці набивають свої кишені міліонами. Це походить по найбільшій часті з безпросвітності українського народу. Не маючи просвіти, не знає український простолюдин ані як поступати, коли на його ґрунті найдеться нафта чи що, ані дійти до лішого місця при шахті, коли туди найметься за робітника. Скілько то галицьких селян Українців продало свої ґрунти нафтярам-чужинцям за песьї гріш, а потім пішло до тих самих нафтярів на злиденну роботу. Як всюди, так і тут болюче треба нашому народови просвіти і гуртування в спілки! А найбільше власної держави й соціальної реформи!

Приходимо тепер до розгляду промислу на Україні. Промисел це по хліборобстві найважніша галузь народного хуяйства. В деяких землях Європи виріс промисел таки на найважнійше зайняття населення. І ці землі найбагатійші з усіх — ось Англія, Німеччина, Франція, Північна Америка.

У нас, на Україні, промисел ніколи не стояв високо. Що-йно в останніх часах почався на Україні великий фабричний промисел. Він зробив у короткім часі дуже великі поступи, однак Україна ще не зробилася промисловою країною. За те фабричний промисел чужих країн успів уже підкошати наш домашній промисел, що протягом стількох століть гарно розвивався.

Український домашній промисел визначається великою доброю і тривалістю своїх виробів та їх гарним виконанням і мистецьким прикрашенням. На простих варстатах українських ткачів виходять крім грубих трівких валовин і сукон також дуже гарні тонкі полотна на скатерті, рушники, хустки, сукна, ткані в ріжні узори, килими, ліжники і т. і., що дивують чужинців своєю красотою. Найгарніше розвите ткацтво в Полтавщині, Чернігівщині й Харківщині (Кролевець, Зіньків, Миргород) та на Карпатськім Підгірі (Косівщина), виріб килимів на Поділлю. Кравецтво дуже розвинене в Полтавщині, там же сіництво й мотузярство. Тесельство розповсюджене по цілій Україні, найбільшеж на Поліссю й на Гуцульщині. Деревляні кораблі будують на Прип'яті, Дніпрі, Дністрі, Дону в багатьох місцях. Столлярство найкраще на Гуцульщині, Полтавщині й Київщині, колодійство і стельмаство в Полтавщині, Харківщині, Чернігівщині й Київщині. В Таращі виробляють славні на весь світ тарантаси. Бондарство найзнатніше в Полтавщині, Харківщині й лісових сторонах північної України взагалі. Там також розповсюджене кошикарство й ситарство, виріб деревляної посудини й т. і.

Дуже велику вагу своїм розповсюдненням та своїми гарними виробами має українське гончарство. Воно цвіте донині по всій Україні, де

лише трапляється добра глина. Найкращі, деколи прямо мистецькі вироби дає гончарство в Полтавщині (Опішня), на Поділлю і на гуцульськім Підкарпаттю. Ковальство теж по всій Україні розповсюднене. Найгарнійших ковалів має Харківщина, Полтавщина, Катеринославщина й Херсонщина. Вони там беруться подекуди робити хліборобські машини з добрим успіхом. Можливо на мистецький лад розвилося в Гуцульщині.

Перероблювання звірячих продуктів творить теж важну частину українського домашнього промислу. Різництво цвіте по всіх містах, місточках і більших селах України. Гарбари і кушніри найліпші в Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині й на галицькім Підгірю, там також розвите й шевство. Найліпші шевці однаке в Курщині та Вороніжчині. Багато, дуже багато також інших галузей домашнього промислу на Україні, та годі їх усіх тут вичислювати.

Загальне положення українського домашнього промислу тепер безумовно погане. Давнійше домашній промисел залагоджував усі потреби селянства й дрібного міщанства і збирав добре баріші. Відколи фабричні вироби стали що раз більше ширитися по Україні, положення українського домашнього промисловця стало дуже тяжке. Фабричне полотно, сукно чи що багато дешевше, з вигляду нераз гарнійше, хоч куди гірше як домашній виріб. Тож люде купують. Промисловцям домашнім треба було спустити ціну, щоби хоч де-що продати. Та машина у фабриці робить скорше, дешевше, на великий розмір, ціна мусіла падати, аж упала так, що домашні промисловці примирвали голodom або бралися до іншого діла. Домашнього промислу ні держава, ні автономія (земство) як слід не підpirали, скupщики його вико-

ристували до останка, не дивниця, що він мусів підупадати. І тут одиноким ліком була вища пропсвіта та згуртування домашніх промисловців, щоби добути ліпше знаряддя, грошевий кредит і ліпший збут виробів.

Домашній промисел відграє тепер знову дуже визначну роль в економічному життю України. Війна й революція спинили фабричний промисел і чужий довіз. Колиб не був дотепер удержання домашній промисел на Україні, прийшлось б тепер багато скрутнійше населенню України, як приходиться. Все таки є свої ткачі, шевці, кравці, гончарі, то що.

Фабричний промисел України почав розвиватися щойно недавно, перед четвертиною століття. Та його розвиток пішов, завдяки природним багацтвам України, так скоро, що головно південна Україна незадовго мабуть стане найважливішою промисловою областю всеї давньої російської держави. Та щож! Український народ мав з розвитку цього фабричного промислу малий пожиток. Фабричний промисел нищить домашній промисел і грозить українському ремісникови руїною. Уесь майже фабричний промисел був у руках чужинців: Москалів, Жидів, Французів, Англійців, Бельгійців і т. і. Вони збиралі бариші, а Українці були лише фабричними робітниками, що брали злidenну плату за поденну роботу. До того російське правительство добре дбало, щоби головний осередок промислу лишився в корінній Московщині, щоби вона збирала сама бариші з України.

Для того приміром на Україні було дуже мало фабрик, які вироблювали полотно чи сукно — вони майже всі були в Московщині й давали їй великі бариші. Так само фабрики дрібного металевого знаряддя (ножів, голок і т. і.) всі в Мос-

жовщині. Та годі було спинити розвиток інших галузей фабричного промислу. Цукрові заводи — є їх на Україні звиш 200 — виробляли перед революцією три четвертини всього російського цукру. Великі млини стоять по всіх містах і місточках України, горальні-винокурні тисячами розсіяні по всій Україні. Броварів та медових заводів багато менше. Тютюнові фабрики (звиш 100) теж розсипані по цілім краю. Олійниць найбільше на обобічнім Подніпров'ю. Великі тартаки є на галицькій верховині та по містах здовж Припяти й Дніпра. Величезні залізничні гути й гамарні та фабрики машин розсипані по Донеччині, Запоріжжю (Катеринослав) та по надморських містах. Нафтові рафінериї є на Підкарпатті й Підкавказзю, великі цегольні по всіх більших містах, гончарські заводи у Львові, Київі й у Харківщині, скляні гути в Харківщині, фабрики сірників на галицькім Підгір'ю і в Чернігівщині і т. д.

Український фабричний промисел розвивається дуже скоро й надійно. За пару десятиліть він розів'ється так сильно, що мабуть моглиме запокоювати всі потреби України. Правда, нема вигляду, щоб Україна стала колись такою промислововою країною, як Німеччина чи Англія. На таке за мало в нас тоналіва (вугля, нафти і т. і.).

Це декому видавалося некорисне. Та воно так не є. Промислові держави й народи, що правда, швидко багатіють, та швидко й ниціють. Фабрики, великі задимлені міста, це просто знаряддя для повільного вбивання люду. Це дуже добре, що в нас не буде багато фабрик. Розмістимо їх по місточках і селах, аби робітник кожний жив у власній хаті й плекав своє здоровля на гарному повітрі й потрохи при хліборобстві та го-

родництві. Одним словом, щоби був чоловіком-громадянином, співласником фабрики.

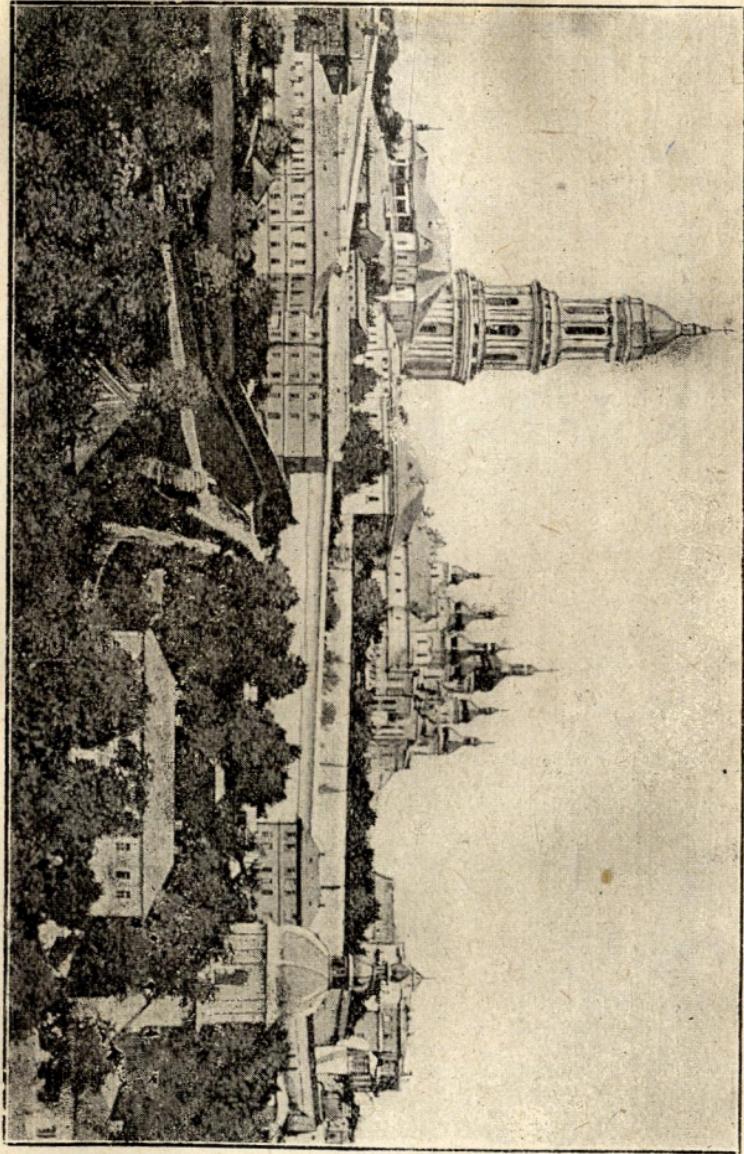
Не будемо отже ніколи супопромисловкою країною й добре, що не будемо.

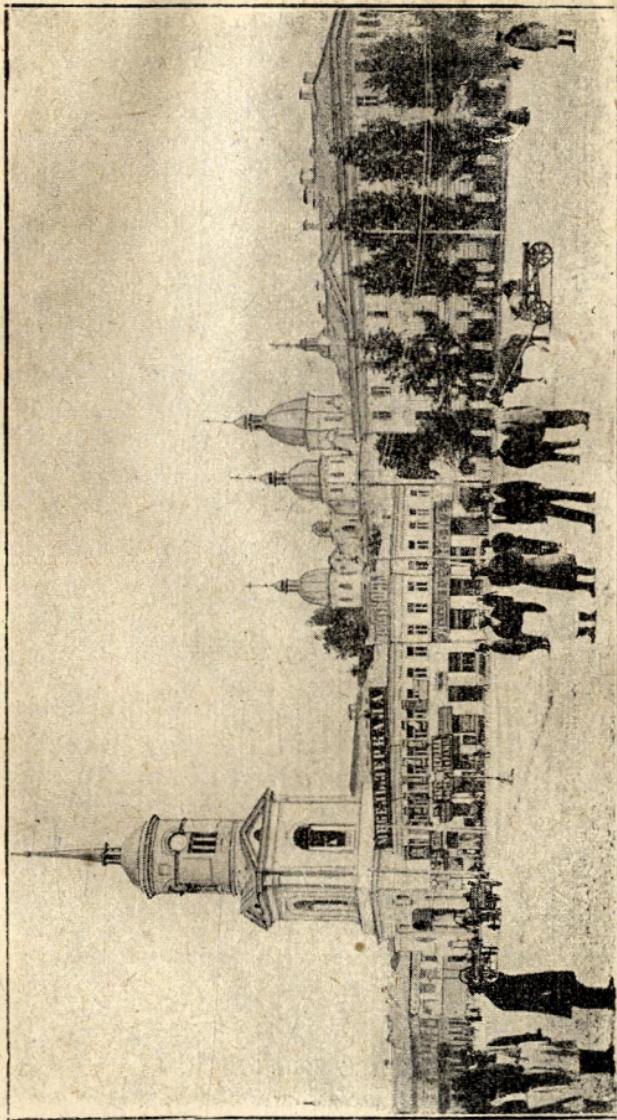
Однаке все таки промисел рідного краю дуже важній для населення, тому то дуже сумно, що ледви що двайцятій Українець має зайняття при промислі. Треба нам більше, як дотепер, братися до промислу і в новій українській державі перевести такі суспільні реформи, щоби промисел був користю для суспільства, а не знаряддям для поневолення його.

Торговля на Україні тепер мало розвита. За старих княжих часів була Україна одною з найбільше торговельних країн цілої Європи. До Київа й Галича прямували довжезні валки купецькі з Німеччини, Угорщини, Болгарії, Греції, Персії, — плили громади кораблів із Візантії, Малої Азії, зі славної країни Варягів. Ще й потім, до XVI. століття проходили крізь Україну великі торговельні шляхи, що лучили Захід зі Сходом. Нині все те минулося. Український народ перестав займатися торговлею — вона нині вся в руках чужинців, головно Москалів, Жидів, Вірмен і Греків. Щойно в останніх часах почали Українці братися дещо до торговлі й оснували багато кооперативних спілок, що дуже гарно розвиваються. Колиб ще більше просвіти нашему народові і самостійної державі, а тоді торговля України знову розвиласяб. Великі торговельні шляхи світа починають знову поволі завертати на Україну.

Українська торговля ведеться головно на ярмарках. Україна має що рік звиш 4.000 ярмарків, з того 11 великих. Найважніші місця ярмарків є в Харкові, Київі, Ромні, Полтаві, Курську, Кропивницькому, Єлисаветі, Сумах, Бердичеві, Дубні. Гуртову торговлю ведуть переважно тільки московські

13. Київ. Печерська Лавра (до стор. 117).

14. Київ. Братський монастир (до стор. 117).

ї жидівські купці. Українці беруть участь у тих ярмарках тільки яко дрібні покупці і продавці, а також яко перевізники. Колись бувало українські чумаки, що возили збіже, сіль, рибу цілими великими валками, збирали добре бариші й розвивались. Тепер за залізницями чумацтво цілком підувало й перемінилося в звичайне перевізництво.

До революції вся велика торговля України була в руках великих капіталістів-торговельників. По всіх більших містах України були біржі, де сходилися торговельники та перепродували між собою усяке добро. Воно йшло головно залізницями та кораблями по морю й ріках, возами його що раз менше перевозили, бо залізниці будувалися що раз густійше. Україна головно торгувала збіжем. Українське збіже вивозилося головно за море та за границі держави — Україна давала до двох третин всього збіжевого вивозу всеї Росії. Крім того вивозила Україна дуже багато збіжа, худоби, дробу, овочів, вугля, заліза, цукру й солі головно в Московщину, Польщу, Білорусь й Литву. Так само вивозила Галичина багато поживи, деревя, нафти до західної Австрії та Німеччини. Привозилися натомість на Україну головно всякі вироби чужого промислу: полотно, сукно, машини, дрібні металеві вироби то що. Кождий зрозуміє, що Україна не добре виходила на цій торговлі, з осібнаж давня російська Україна. Вона мусіла вивозити поживу в інші землі Росії, а привозити вироби промислу. Пожива в Росії була дешева — промислові вироби дорогі. Тому то Московщина заробляла щорік на Україні грубі мільйони.

З торговлею тісно звязана лучба, себто справа доріг, битих шляхів, залізниць, плавби по ріках то що. На тім полі живеться українському

народови дуже погано. Звичайні возові дороги по всій Україні дуже лихі. В суху пору це насили страшеної куряви, в слоту смуги бездонного болота, повні вибоїв, калюж, глибоких колій. Страшно бідують по цих дорогах люде, ще більше тягла худоба. Це приносить українському селянству величезні шкоди. Битих шляхів дуже не багато, навіть у Галичині, де стільки на це нарікають люде. Бо треба знати, що на давній російській Україні, що є в двайцятро більша як австрійська, в битих шляхів ще менше. Залізниць дещо густійше було теж тільки на австрійській Україні, на російській їх п'ять разів менше. До того тамошні залізниці так поведені, щоби була легка лучба з Москвою й Петербургом, на потреби лучби на Україні не оглядалися.

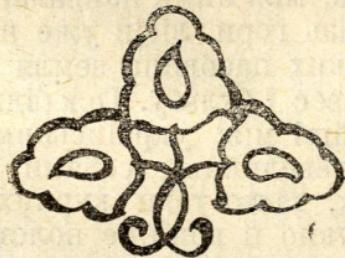
Водяні шляхи України були колись у старину найважнішими дорогами. Хоча з тих часів українські ріки обміліли, та все таки є ще на Україні 7.000 кільометрів таких рік, що по них можуть ходити кораблі. Найважніший водяний шлях України це Дніпро. По нім ходило мало не стільки пароходів і інших суден, скільки їх мала перед війною австро-угорська морська флота. Одно лихо, що дотепер російський уряд не подбав, щоби в Дніпрових порогах провести добре переходи для кораблів — тому то й плавба по Дніпрі перервана. Дніпро получений сплавними каналами з Вислою, Німаном і Двіною — так щож, коли ці канали за вузькі й за мілкі для теперішніх кораблів.

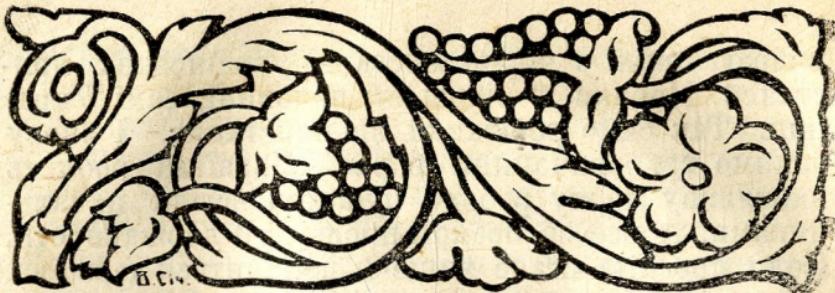
На Дону плавба куди менша як на Дніпрі, ще менша на Дністрі й Кубані.

Морська плавба при берегах України теж колись мала свої добре часи. Тепер вона сама по собі не дуже велика, однак таки близько половина всіх російських морських кораблів плавала по Чорні морі. Дві третини всього російського

живозу йшли з чорноморських українських пристаней. Моряки, в більш як половині, самі Українці. Так само робітники по пристанях. І знову бачимо тут звичайний образ. Українці роблять найтяжшу чорну роботу, чужинці всюди начальниками. А все за браком просвіти й державності. Коли просвіта стане вище й наладиться держава, зайде український народ і на полі лучби те становище, яке йому припадає в його рідній країні.

Як бачимо з цього короткого огляду господарського життя України, живеться тепер бідно та невесело всьому українському народові. Та Україна велика й багата, треба лише, засукавши рукави, братися до невисипущої праці. Багатство рідної землі не заведе щирого й просвіченого робітника. Українська держава буде невдовзі одна з найбагатійших у світі!

ПРО ЗЕМЛІ, МІСТА Й СЕЛА УКРАЇНИ.*)

А тепер, шановний читачу, розглянувши Україну в цілості, здалека, придивімось їй близче. Підім від землі до землі, від сторони до сторони, від околиці до околиці, від села до села й погляньмо, яка сторона і які люде в ній живуть!

Найдальше на захід сонця з усіх українських земель положена Лемківщина. Широко простяглася по цілій лемківській землі карпатська верховина. Гори лемківського Бескида невисокі (до 1.100 метрів), не дуже стрімкі, долини широкі, багато провалів, між ними найважніший дуклянський, веде крізь гори, лісів уже не багато, немає добрих гірських пасовищ, земля камяниста, родить лишень овес і бульбу. Тож бідні наші Лемки, може найбідніші між українськими племенами. Вони живуть невеликими селами по бідних деревляніх хатах, часто таки курних, зодягаються в сіре грубе сукно й коніпне полотно. В їх ноші, як і в їх життю, небагато цвітного, та мають гарні пісні й твердо держаться рідної мови, на своїм клині між Поляками й Словаками. Живуть бідно з хліборобства, своїх коров та овечат, а найбільше

*) Числа населення городів України, тепер вилюднених війною й революцією, відносяться до передвоєнного часу.

ходять по заробітках на Угорщині, новішими часами багато в Америку. Та все вертають на рідну землю. Міст на Лемківщині нема. Лише на її східній границі стоїть ще від старих княжих часів місточко Сянік. Лемки ходять на закупна до сусідних польських чи угорсько-словацьких міст і місточок: до Нового Санча, Грибова, Горлиця, Ясла, Дуклі, Любовлі. Бардиєва ба й Пряшева та Угеля. Зате є на Лемківщині кілька купелевих місць, де бути із землі цілючі води, ось в Криниці, Жегестові, Висовій і багато джерел нафти.

На схід від Лемків (так їх зовуть тому, що вони кажуть лем замість тільки або лише) живуть Бойки й Тухольці. Бойківщина-Тухольщина теж верховинська країна, вона обіймає ту частину карпатських гір, що зоветься Високий Бескид і сягає аж по Лімницю і Тарачку в пасмо Горганів. Бойківські гори багато вищі й гарніші як лемківські. Довжезними гірськими валами, що до південного сходу стають щораз вищі, тягнуться Високий Бескид від Сяну й Ослави аж по Стрий, Опір і Ляторицю. На гірських хребтах здіймаються стрімкі щовби і кичери та кичірки, між верхами найгарніші гора Галич (звиш 1300 м), Пикуй (звиш 1400 м) і Рівна полонина (коло 1500 м). Глибокими долинами прориваються на доли бистрі ріки й річки: Сян, Дністер, Стрий з Опором, Свіча з Сукелю, Лімниця з Мизунькою, а по угорській стороні Ляториця, Бержава, Великий Аг, Талabor і Тарачка. Лісів дуже багато по збочах гір, та на верхах не може вже рости деревина, тож простягаються там широкі роскішні луки-полонини. Що літа роїться там від всякої худоби. Горгани ще вищі як Високий Бескид. Їх хребти стрімкі, верхи засипані каменюками (щекотами), долини глибокі, по збочах скалисті,

ріки бистрі, підсоння холодне, сніг лежить аж до початку літа по верхах, а з початком осені знову починає трусити. Найвищі в Горганах верхи це Близниця в Свидовецькім пасмі (до 1900 м), Сивуля й Висока на джерелах Лімниці (над 1800 м), Попадя, Добошанка, Стіг у пасмі Бержав. Ліси величезні, повні ведмедів, вовків, рисів, оленів, полонин мало, бо цекоти все завалили грузом. Крізь гори ведуть провалами дороги попри Ужок, Вереп'яки, Вишків. Ще в старих княжих часах ходили туди українські війська, Угри, Татари.

Бойки й Тухольці переважно хлібороби. Видко це вже по їх селах, звичайно розтягнених довгим рядом здовж долини, хати хоч з дерева, з гарнорізьбленими підсінями, та звичайно соломою криті. Оруть свою бідну землю на старий лад, часто, просто випаливши пеньки та гущавник, зараз таки оруть і сіють. Живо не велике, тож треба шукати підпомоги в скотарстві. Воно в Бойківтеж не велике. Деякі бойківські села (Синевідсько й околиця) промишляють торговлею овочів по далеких містах. Ноша Бойків доволі безцвітна — сіре, буре або біле грубе сукно, білі кожухи й кожушки, постоли, у жіноцтва білі та ріжно-крашені, рісовані спідниці.

Городів на Бойківщині мало: по галицькім боці є кілька Жидами заселених місточок, як Лісько, Стрий, Самбір, Турка, Сколе, а по угорськім боці Ужгород, теперішня столиця Закарпаття (20.000 м.), старе княже місто Мукачево (17.000 м.) з немалою торговлею і місточко Густ. Село Сморже має звісні ярмарки на худобу.

Найгарніша між українськими верховинськими землями Гуцульщина. Вона тягнеться від Лімниці й Тарачки до південного сходу аж до верхівель Золотої Бистриці, Молдави й Сучави. Тут кінчаться над Прutом і Tисою каміністі Гор-

тани, тут розложилися велітенські Чорногори довгим і дуже широким пасмом. Від галицького боку йдучи, бачимо що раз то вищі хребти й верхи, вкриті в суміш темними борами, зеленими а в осені ярко пестрими листковими лісами, цвітістими царинками. Між ними долини з бистрими ріками й потоками. А всюди порозкидані гуцульські дворища. Слідує широка жабівська кітловина — а за нею, неначе велітенський, зубатий мов пила вал, Чорногори. Долом укриває його темний ліс, понад лісом одна роскішна полонина, мережана гущавинами джерепу, лелича й альпейських рожевих кущів, поборозджена глибокими улогами, де блестять чорногірські озера й біліють нераз ціле літо плати снігу. Найвищий шпиль Чорногір це вповита хмарами Говірля (2,060 м.) з Петрашем, Попом Іваном, скалистими Шпицями. А поза цим головним хребтом Чорногір лягли мармароські гори, дуже стрімкі й скалисті (Піп Іван, Фарко, Михайліяк, Трояга), мало не такі високі, як сама Чорногора, вкриті буйними пралісами й полонинами. Швиденько біжать по камінню, розбиваючись об скали та падаючи пробоями і шипотами гуцульські ріки: обі Бистриці, Золота й Чорна, синій Прут, буйний Черемош, Біла й Чорна Тиса з Вишевою. На тисячах дараб-сплавів, де правлять очайдушні гуцульські керманичі, виносять вони зрубану красу Верховини — смерекові ковби.

Яка гарна земля, такий гарний народ. Сказавби, що хтось ріжнобарвні цвіти розсипав по зеленій гуцульській верховині. В червоних чи синіх штанях, ріжнобарвно „писанім“ киптарі, вишиваний сорочці, підперезаний широким шкіряним поясом, в крисані пообтикані павами, з „писаним“ топірцем в руках красується гуцульський „легінь“. Ще більше цвітисто носиться гуцуль-

ська „челідь“ (жіноцтво) в багато вишиваних сорочках, ярких сухозолотом тканих опинках і запасках, цвітних хустинах або чічках, писаних киптарях і сапянцях. Весь люд високий ростом, плечистий, з лиця гарний, умом здібний. Гуцульські хати кладені з гарного дерева, драницею криті з присінками на стовпах, різьбленими сволоками, виглядають здалека немов гарні коробочки порозкидані по зеленій верховині. А що вже всяка хатня утвар! Все прикрашене, починаючи від килимів та ліжників до найдрібнішої посудини.

Гуцульські села інакші як усі інші українські. Вони порозкидувані поодинокими дворищами по збочах долин, по низших хребтах і верхах. Гуцул мало твориться до хліборобства, хиба на скраю ворковини плекає трохи збіжа, бульби, кукурузи, садовини. Його головне зайняття скотарство по полонинах. Що рік з весною виходять Гуцули з есліякою худобою на полонини, роблять там сир (бриндзю) і в осені вертають додому. Дуже буйне привільне життя Гуцулів у полонинах по стаях і колибах. Крім того багато роблять Гуцули коло дерева по лісах, на сплавах, при трачці. До такої роботи йдуть нераз і в далекі сторони. Дома промишляють теж дрібними деревляними, ткацькими і гончарськими виробами. Колись плило гуцульське життя буйно й шумно — тепер в наслідок легкодушності народу заглядає вже біда на Верховину. Та коли треба було бортись оружно за українську державність, доставили Гуцули самого найкращого й найхоробрішого війська й дотепер приносять найкращі жертви на вівтарі батьківщини!

Міст на Гуцульщині нема. Тільки один мармароський Сигіт (21.000 м.), що лежить на південній окраїні Гуцульщини й має велику торго-

влю, є дещо більший. Крім нього є тут лише кілька місточок: Делятин, Надвірна з трачками й сільними банями, Косів, Пістинь, Кути, Вижниця з домашнім промислом, садівництвом і т. і. Серце Гуцульщини то величезне село Жабе.

Здовж цілого північного збока Карпат простяглося довженою полосою Підгір'я. Виразним валом підносяться над ним окрайні хребти Карпат. Само Підгір'я це горбовина прорізана широкими долинами карпатських рік. Над ними лежать широкі рінища, луки, підмоклі лази (луги), а там далі вже поля й ліси. Підложе всюди сірий глей, багатий нафтою, земним воском і сіллю, на верху глинка, місцями дуже родюча. Над Сяном вона піскувата, над Дністром багнista, над Прутом поза горбовиною простяглася рівнина суха й дуже родюча. Підсоння всюди мягкé, тож для хліборобства й садівництва всюди добре умови.

Підгіряне, або як їх над Дністром зовуть — Дінistroвяне не такі високі ростом і більше біляєві як Гуцули. Носяться ріжно, під самою Верховиною подібно як Верховинці, оподалік від неї починаються вже довгі сіряки, свити й полотнянки, у жіноцтва замість опинок і фотів спідниці й катанки колись димкові, тепер крамські. Підгірські хати звичайно деревляні, хоч оподалік від лісів уже переважають ліпнянки. Села переважно невеликі, розтягнені по долинах або бувас і згорнені в громаду. Зайняття Підгірян головно хліборобство й домашній промисел, в багатьох місцях розвилося садівництво. Багато йде на роботу до нафти й соли.

Міст і місточок на Підгір'ю дуже багато. Вони переважно заселені (як впрочім по всій західній Україні) Жидами й Поляками, промислу великого мають мало, торговля теж невелика, нехарність по вулицях значна. Українські міщане

живуть переважно по передмістях. На самій межі України лежить над Сяном Ярослав (25.000 м.), заснований дев'ятьсот літ тому київським великим князем Ярославом. Тут ходив до школ Хмельницький. Славні були донедавна ярославські ярмарки. Горі Сяном зустрічаємо Радимно, де роблять всяке мотуззя. Ще вище, під горами лежить над Сяном Перемишль (55.000 м.), одно з найстарших міст України, колись княжа, тепер епископська столиця. Тут є багато українських товариств і заведень. Перемишль був ще в війні 1914—18 дуже кріпка фортеця і є важне торговельне місто. Самбір над Дністром (20.000 м.) має деревляний промисел. Звідси походив славний гетьман України Петро Конашевич Сагайдачний. Найбільші копальні нафти є в Бориславі та сусідних Туставовичах, прочищують її рафінерії в Дрогобичі (38.000 м.). Великі солеварні є в Ляцькім коло-Добромуля і в Стебнику, цілющі води в Трускавці. Далі на схід лежить доволі промислове місто Стрий (33.000 м.), один із важніших осередків українського спілкового життя (молочарство). В Моршині, Болехові, Долині варять сіль, в Калуші ще й добувають навозові солі.

На самих межах ПідгірЯ і Поділля лежить над Дністром мале містечко Галич. Марне воно нині, а колись було більше та багатше від тодішніх європейських столиць. Сотня тисяч народи товпилася по його вулицях і численних церквах, з усіх сторін світа приїздили сюди чужі купці сухопуттю чи кораблями, галицькі князі сягали своєю могутністю по Чорне Море, Дунай, Дніпро. Та все минулося, ледви тут і там викопують з під землі цеголки величавих будівель, старі гроші, прикраси, то що. Колишнє значення Галича перейняв у малесенькій частині Станиславів (60.000 м.), що має деяку торговлю й епископську ка-

тедру. На межі Підгір'я й Покуття лежить друге значне місто Коломия (45.000 м.), що вже за княжих часів згадується. Воно має значну торговлю, гончарський і нафтовий промисел. У Джуріві й Новоселиці копають вугіль, коло Рунгурської слободи дещо нафти. На Підгір'ю лежить також столиця Буковини Чернівці (93.000 м.), що виростла протягом століття з невеличкого села. В Чернівцях є деякий промисел, значна торговля, румунський (перед розпадом Австрії німецький) університет і православна митрополія. Тут є осередок українського життя Буковини. Останні міста Підгір'я це старинний Серет, торговельні Радівці й звісна смертю Тимоша Хмельницького та відпустами Сучава.

Верховина й Підгір'я це границі землі України від південного заходу. Від заходу й Польщі лежать пограничні землі Розточа й Підляшія.

Розточе це плоска, горбиста височина, що лежить між широкими роздолами Сяна й Висли з одного, Буга з другого боку. Розтіцькі горби здіймаються до висоти 300—400 м. і переважно вкриті сосновими та мішаними лісами, долини широкі й неглибокі, ґрунт широкими смугами піскуватий, декуди глинястий, підсоння досить лагідне. Населення переважно хліборобське, хоч остало ще трохи лісного й деревляного промислу.

Споконвіку сидить на цім пограничі України тuge племя Бужан. Народ доволі високого росту, коренастий, з лиця гарний. Є тут також дещо примішки на заході польської крові, на півночі литовської (давніх Ятвягів), подекуди татарської, бо тут поселяли наші давні князі в кількох місцях татарських полонянників. Ноша мушин полотнянка або свита, жіноцтва цвітна крамська. Села

звичайно великі, широко розкинені з багатьома присілками та розкиненими дворищами.

На південних межах Розточа розсівся в гарнім положенню старинний город Львів, столиця галицької України (220.000 м.) Заложили його галицько-володимирський король Данило і його син Лев як нову столицю своєї держави. Зразу цвів Львів торговлею німецьких міщан, потім, за польських часів підупав, аж під австрійським володінням знову зриє. Тут сходяться дев'ять залізничних шляхів і головні гостинці, цвіте промисел і торговля, тут є осоредок релігійного (митрополія галицька), культурного, економічного й політичного життя колись австрійських Українців. Воно кипить у безлічи українських товариств та інституцій. Головно в часах повної заборони всього українського життя в російській державі був Львів осередком усєї української ідеї. Недалеко Львова лежать: село Звенигород, колись княжа столиця, і місточко Буськ, теж старий город із княжих часів України. Брудне місточко Белз було колись столицею удільного князівства. Інші місточки галицького Розточа це Яворів, Камінка, Рава руська, Сокаль.

Північна частина Розточа носить здавна назву Холмщина, від міста Холму (20.000 м.), котре заложив король Данило собі на столицю. Тепер Холм жидівське торговельне місто. Холмські Українці звісні в нашій історії своїм кріпким привязанням до церковної унії, за яке терпіли здавна великі гонення. Крім Холму бачимо на Холмщині тільки дрібні місточки: Грубешів, Томашів, Замостє. На Холмщині був у старину город Червень, від його пішла для західного пограничя України назва Червенських городів. З того пішла пізнішша цілком баламутна назва для цілої Галичини: „Червона Русь“.

Підляше це невелика низова країна, дуже рівна, тільки місцями трохи хвиляста, що лежить на північ від Розточа над Бугом і верхівями Нарви. Ґрунт тут піскуватий, місцями глейстий, ріки широко розлиті з багнистими берегами, є доволі озер і ставів, всюди багато підмоклих лук, лугів та лісів. В самім північно-західнім куті українського Підляша вдергався дотепер звісний біловежський праліс, повний зубрів та всякого іншого звіря.

Підляше обіймає північну частину бувшої холмської й південну частину городнянської губернії. Найважніше місто Підляша це Бересте (57.000 м.), одно з найстарших міст України, велика фортеця й важливий осідок торговлі. Тут заключила давня українська церква в р. 1596 унію з Римом, українська держава мир з Німеччиною, Австрією й Туреччиною в 1918 р. Дуже старі теж місточки Камянець литовський, Кобрин, Володава й Дорогичин, усі тепер маловажні. Новіші є місточка Біла й Більськ, що мають деяку торговлю.

На схід від Підляша, на північ від Волині лежить дальша погранична земля України — Полісся. Воно обіймає південну полосу Минської й північну Волинської губернії. Дуже цікава ця країна, низько положена, рівна, там і сям дещо вища і піскувата, поза тим укрита величезними болотами, підмоклими лісами, моховими рудавинами, перерізана безліччю рік, річик, проток, охаб, засіяна озерцями. З весною, коли снігові води підуть Припетю і її притоками або в літі, коли випаде довга слота, тоді всі ріки виступають з берегів і заливають широко всю країну. Тоді видко на Поліссю лише небо, воду й ліс, рідко коли побачиш поліське сільце, що стоїть на пісчаній кучугурі. Дороги мощені деревляними ковбками й у суху пору нікуди не годяться, в часі розли-

вів можна проїздити з села до села хиба човном — так возять і почту. До деяких поліських сіл можна дістатися суходолом хиба у найтвердшу зиму, коли ріки, багна й тепличини замерзнуть.

У своїх неприступних багнах та лісах задержали тутешні Українці — називають їх Поліщуки або Пинчуки — багато старовини в мові й звичаях. Хліборобство тут дуже бідненьке, вже більше користі дав скотарство задля багацтва лук і пасовищ. До того кождий Поліщук влучний стрілець і справний рибак. Багато заробляють Поліщуки також при річній плавбі сплавами й іншими суднами по Припяті й Дніпрі. Вони найліпші керманичі на цих ріках.

Поліщуки огryдний народ, звичайно середнього росту, кремезні, круглолиці, чорняві. Це нічого їм не вадить, що живуть у нездорових багнах. Ноша мушчин чорна або бура свитка, коротка „курта“, червоний пояс, чоботи або личаки. Жінки носять вишивані довгі сорочки, спідниці та „курти“ сині або червоні. Хати деревляні, великі, обійтіся порядні, села звичайно невеличкі, багато присілків і двориць. Серед городів найбільший старинний Пинськ (37.000 м.) важкий торговлею, промислом і рікоплавством. В Давидгородку роблять річні кораблі. Прастарі княжі городи над Припятю — Турів і Мозир тепер нуждені місточкі. Так само дуже піду pav Овруч, одно з найстарших міст України. Натомість новий город Ковель виріс в останніх часах на доволі торговельне місто завдяки залізницям, що тут перетинаються.

На південні від Полісся простяглася широко Волинь. Волинська земля лежить поміж ріками Бугом і Тетеревом, від півночі вона сусідує з низинним Поліссям, від півдня з Поділлям. Волинь це плоска височина, розділена широкими,

Багнистими долинами рік Буга, Стира, Ікви, Горині, Случі, Тетерева на кілька частин. Найвище підноситься волинська височина над Іквою коло Кремянця (повище 400 м.) та в горбистій околиці Дубна (до 340 м.), до півночі вона поволенськи обнижається.

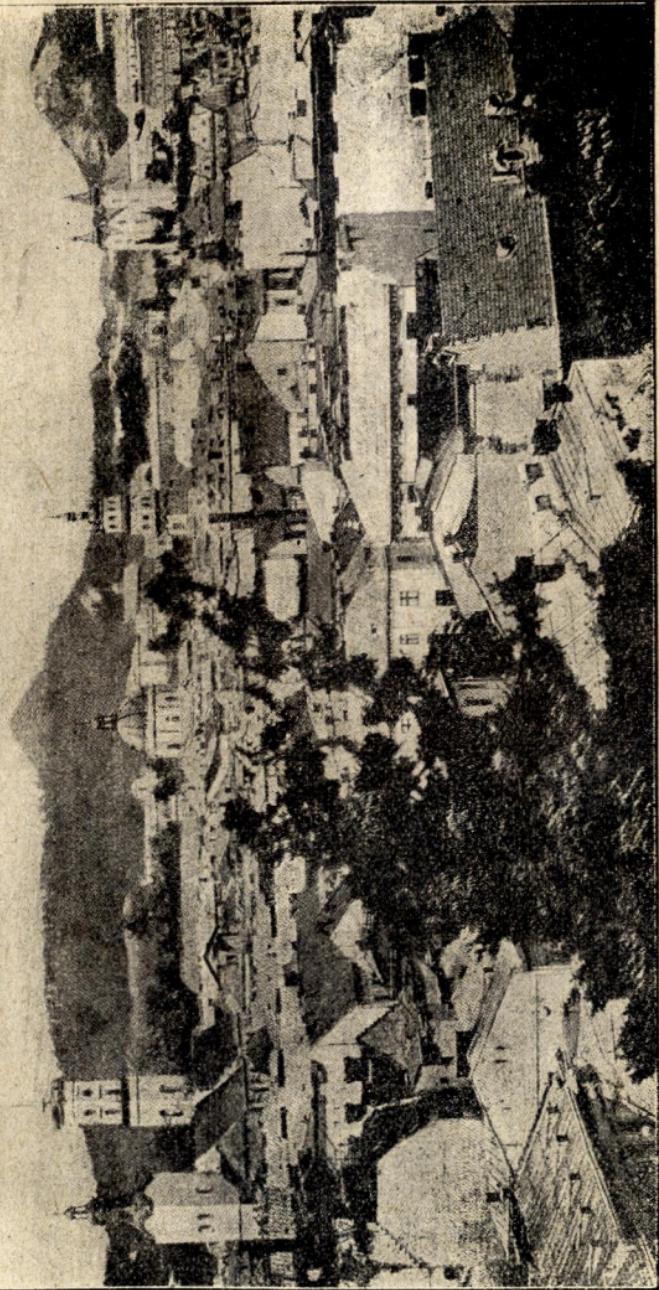
Тим способом обіймає Волинь нецілу нинішню волинську губернію враз із окраїнами Галичини й київської губернії. За старих княжих часів України творила Волинь з Холмщиною й сумежними частинами Галичини, Полісся й Підляща князівство володимирське. Нинішнє українське населення Волині йде з коліна Волинян і Деревлян, давніх українських племен, що жили в тутешніх великих лісах. Нині лісів на Волині ще доволі, та людє вже здавна покинули лісове господарство, ловецтво й рибальство й узялися до хліборобства. Села на Волині вже куди більші як на Поліссю, зустрічаємо тут уже звичайного українського вигляду великі села, розкинені малярнично по долинах і горбках. Хати великі, деревляні або ліплені, соломою криті, садами оточенні, господарські будинки гарні. Народ оглядний, високого росту, стрункий, з лиця гарний. Ноша поволі переходить у звичайну українську ношу: широкі штани в чоботях, сіряк, свита чи опанча дещо коротші як у Галичині, у жінок крім спідниць носяться також запаски й плахти, подібні до гуцульських опинок. По місточках і містах задержалися ще подекуди стародавні, дуже гарні міщанські строй.

Волинь багато густіше заселена як Полісся. Села розсипані густо, головно на південній Волині, місточок дуже багато, міст менше, всі замешкані головно Жидами, нехарні, без значнішого промислу, торговля тільки денеде більша. На галицькій Волині найважніше місто Броди (18.000 м.) Недалеке урочище Пліснесько було за княжих

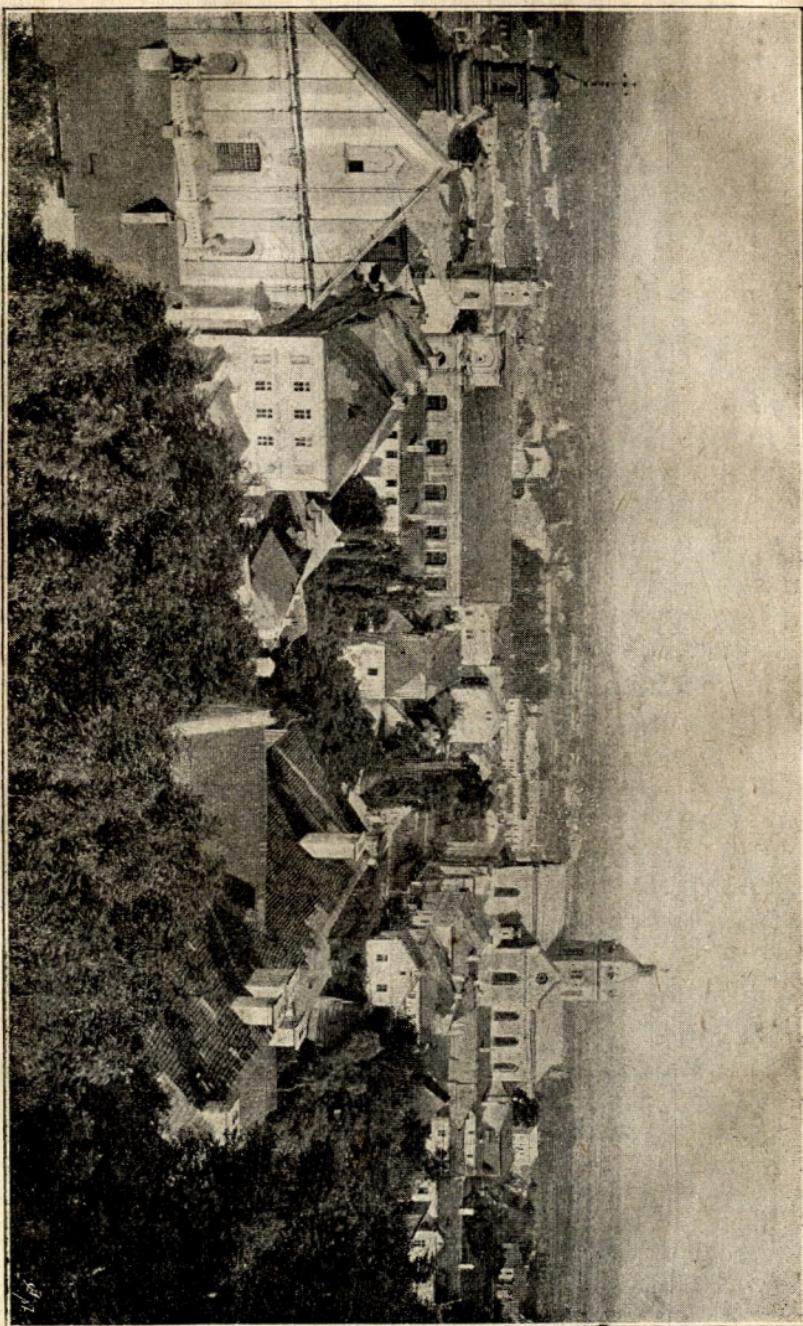
часів значним містом. На давній російській Волині є теж багато старинних міст, що тепер дуже підували. Тут лежить прастарий Володимир волинський, колись княжа столиця, недалеко від його теж старинний Турійськ, над Стиром славне містечко Берестечко, де татарська зрада зломила козацьку силу в битві з Поляками (1651 р.), Луцьк (32.000 м.) колись княжа столиця, потім російська твердиня і торговельне місто, Дубно-Рівне (39.000 м.) теж твердині звісні торговлею і ярмарками. Кремянець (18.000 м.) був дуже сильною твердинею за княжих часів. Недалеко є звісна почайвська Лавра. Над Горинню і Случчю зустрічаємо кілька городів, що були гніздами велиможних українських родів: Заслав був осідком князів Заславських, Корець князів Корецьких, Староконстантинів і Острог князів Острожських. Острог, повний руїн, був триста літ тому головним осідком просвіти на Україні. Тут заложив князь Острожський славну академію. Тепер усі ці міста, з ними й Звягель (Новгород волинський) та Полонне нехарні, заселені головно Жидами, ведуть торговлю збіжем, худобою то що. Такий самий і Радомисль над Тетеревом, зате столиця губернії Житомір (93.000 м.) виріс завдяки ріжнородному промислови й значній торговлі на пограничу лісових і хліборобських окраїн у велике й доволі багате місто.

Поділля, велика й багата земля України простягається довгою полосою через часть Галичини й подільську губернію давньої Росії. Від півночі граничить Поділля з Волинню, від півдня обливає його Дністер. Поділля це плоска височина, або, як кажуть по вченому, плита. Вона верхом переважно рівна як стіл, тільки тут і там видно легкі, спадисті горби. Натомість річки й ріки поврізувалися дуже глибоко в височину.

115. Львів (до стор. 108).

16. Перемишль (до стор. 10б).

Їх долини (яри) дуже крутобокі, скельні кручі, косогори, стрімкі стінки сторчати обабіч, узьким дном пливе ріка, а над нею рядами тягнуться великі подільські села, з їх роскішними садами й городами. На верхні височини сіл сливе нема, зате бувають хутори, пасіки, проліски, гаї. Поза тим цла височина це величезний лан усякого збіжа. Не дурно кажутъ: На Поділлю хліб на кіллю, ковбасами плітгородять! Тільки на західній окраїні Поділля і там, де воно стрімким порогом опадає до надбужанських пізів, є більше лісистих горбів, нераз до 470 м. високих. Ряд скалистих горбів — Товтрів прорізує Поділля впоперек від Збаража до Камянця і також переходить 400 м. висоти.

Український народ Поділля носить назву Подолян, на південнім сході над Дністром (того ж коло Могилева, Ямполя) Побережців. Колись перед тисячу роками жило тут старе українське племя Тиверців. Подоляне високі ростом, кріпкі, чорняві, між жіноцтвом багато красунь. Ноша у мушчин широкі штани, пояс, опанча з бородицею, кожух, шапка „на завісах“ або капелюх, у жінок димкові або крамські спідниці, запаски й катанки, сіряки й кожухи, гарно вишиті сорочки, намиста, перемітки. Хати всюди ліплені з глини, криті соломою, колись бували курні, тепер всюди з димарями. Села звичайно лежать в ярах, для захисту від вітрів та сніговиць, які на Поділлю дуже прикрі. Тоді в них буває багато садів. Села, що положені на височині, звичайно дуже тісно будовані, без деревини, бо вона не хоче серед степу добре рости. Всі подільські села великі, звичайно далеко одно від другого положені. Хліборобство на дуже родючій подільській землі є майже виключним заняттям Подолян, домашній промисел маленький (гончарство, тка-

цтво), фабрик поза горальнями та цукроварнями нема. Міст на Поділлю небагато, всі вони невеликі, нехарні й ведуть торговлю збіжем та худобою. На Галицькім Поділлю зустрічаємо: Городок, старинний Рогатин, Бережани, Бучач, Чортків, Підгайці, Монастириска, Збараж і Зборів, де Хмельницький бився й мирився з Поляками (1649. р.), Золочів, Сасів, над Дністром Заліщики з їх садами й винницями. Найбільше тут місто Тернопіль (34.000 м.) має значну торговлю і є осередком українського життя на галицькім Поділлю. Недалеко лежить найстарше місто Поділля Теребовля, колись княжа столиця. На колишнім російським Поділлю городів і місточок ще менше. Нинішнє губерське місто Камянець (50.000 м.), дуже гарно положене над Смотричем, стояло ще за княжих часів, потім було сильною кріпостю і дуже торговельним містом, тепер торговля підупала. В 1918. р. заложено тут український університет. В 1919. р. був Камянець навіть столицею української Народної Республіки. Недалеко місточко Жванець, де воював Хмельницький з польським королем 1653. р. В ярі Дністра, серед садів та огородів лежить Могилів (33.000 м.), що веде значну торговлю, крім цього місточка Ушиця і Ямпіль. В сточищі Бога зустрічаємо: Проскурів (41.000 м.), недалеко Пилявці, де Хмельницький розгромив польські війська 1648. р., старинні місточки Летичів, Хмільник, Літинь, Бар, Винница (48.000 м.), колись козацький полковий город, тепер має значну торговлю. Так само торговельні, та вже менші є Балта (23.000 м.) зі славними ярмарками й Ананіїв. Старинний Брацлав і новий Ольгопіль не мають тепер ніякого значення.

На південні від Поділля простягаються між Дністром та Прutом граничні землі України —

Покуття й Бесарабія. Це так само плоскі височини, як і Поділля, тільки що ріки не порізали їх такими глибокими ярами. Є й на Покуттю та Бесарабії горби, ось Бердо Городище коло Черновець звиш 500 м. високе або Кодри коло Білців (звиш 400 м.), але переважно верхня землі тут дуже полога. На Покуттю багато вертепів — себто лійковатих заглубин у землі, нераз дуже широких і глибоких, підземних печер, що їх вода виполокала в гіпсі, потоків, що западають у землю і вже не показуються і т. і. Ріки й річки течуть поволі в болотяних берегах, підсоння лагідне, тож удається тут усяка садовина й багато винограду. На Покуттю, що обімає кусник Галичини, північну Буковину й західний кутик бесарабської губернії, живуть самі Українці, дуже зближені до східних Підгірян і Подолян. У цілій прочій Бесарабії живуть головно Молдаване в суміш із Українцями, що прийшли сюди з ріжних українських земель в останніх століттях. Села тут скрізь великі, як на Поділлю, люде живуть з хліборобства (багато кукурузи) й садівництва, плекають також дуже багато рогатої худоби й овець. Промисел і торговля малі, міст небагато. На галицькім Покуттю є місточка Городенка, старинний Снятин і Кіцмань, на колишнім російськім місто Хотин (18.000 м.), колись славна твердиня. Тут Сагайдачний поміг Полякам побити Турків (1621. р.). В українській часті Бесарабії лежать невеликі міста: Сороки, Білці та Оргіїв, уже в молдаванській часті столиця губернії Кишинів (125.000 м.).

Приходимо тепер до осередніх земель України, до земель, що лежать обабіч нашого Словутиці Дніпра. Тут був споконвіку й тепер є центр осередок України. Тут виросла перед тисячкою літ перша українська держава — велике князів-

ство київське. Тут виросла по кількох століттях неволі нова українська держава — Гетьманщина й після дальших століть неволі українська Народня Республіка. Тут уперве явилися назва Україна, звідси вона розширилася на всі сторони, аж обняла в недавніх часах усі землі, де живе український народ. Ці осередні землі це давня Гетьманщина. Правобічна Гетьманщина зоветься теж Київщина.

Вона ціла височинна. Між Тетеревом з одної, запорозькими степами з другої, Богом з третьої, Дніпром з четвертої сторони лежить плоска височина. Її звемо правобічною височиною. Вона не є так одностайнно рівна, як Поділля або Покуття, а поділена широкими розділлями, в котрих пливуть ріки Тетерів, Рось, Тясмин, Синюха, на кілька гряд і горбовин. Річні долини широкі, руслана рік то болотяні, то скелисті, правий беріг Дніпра високий, розмитий водами, виглядає наче гори. По широких, легко хвилястих ровенях тягнуться милями прастарі „змієві“ вали, тут і там розложилися старі городища, або цілими громадами черніють високі могили.

Колись, перед тисячкою літ сиділи на тих землях Поляне, долі Дніпром і Богом Уличі. Тепер живуть тут їх потомки — правобічні Українці, народ високий ростом, стрункий, чорнявий. Тут подибуємо вперше типову українську наддніпрянську ношу, яка відси починаючи панує по всіх прочих землях України. Мужчини носять короткі сорочки з низьким, вишитим коміром, передом та рукавами, широкі штани ріжної, часто синьої краски, впускані в чоботи, куртки без рукавів, чамарку або світку, коротку до колін, довгий кожух або кирею, на голові високу шапку або капелюх. Останніми часами на жаль дуже розповсюдилися московські картузи. Жіноцтво пи-

шастяться в довгих прегарно вишиваних сорочках, ріжновзорих запасках, плахтах або новітніх спідницях і корсетках, намистах, у хустинках (дівчата заквітчані), черевиках. Хати всюди ліплені з глини, криті соломою, чистенько вимазані й вибілені, заквітчані цвітниками, замасні садками. Обійтися просторі, чисті. Села скрізь велики, на стороні багато хуторів та пасік. Хліборобство, скотарство, садівництво кормлять Наддніпрянців, до того вони управлюють багато цукрових буряків, тютюну, плекають домашній промисел і багато роблять по фабриках і заводах.

Серед міст Київщини багато прастарих городів із княжої доби, багато й козацьких міст. Вони враз зі старими городищами, валами й могилами на кождім кроці нагадують велику минувшину України. Тут лежить серце України, її природна столиця Київ. Він розсівся на останніх горбах правобічної височини в однім із найгарніших місць України над величним Дніпром. Зі старинних часів, коли Київ був столицею українських великих князів, остало тут багато памяток — ось Печерська Лавра, Софійська й Десятинна церков, Золоті Ворота і т. і. Київ це український Ерусалим, де щорік пересуваються сотні тисячів прочан. Торговля Київа в старину була величезна, потім піду пала, тепер знову розвилася дуже сильно й кипіла на Подолі, на пристані, на звісних київських контрактах. Вона майже цілком була в руках Жидів. В останніх десятиліттях витворився в Київі також великий фабричний промисел, дуже ріжнородний. Є тут багато українських шкіл: Академія наук, університет, Академія Мистецтва, техніка, духовна академія, гімназії, реальні школи то що. Тут був також здавна осередок українського культурного життя. По 1905. році його розвиток став дуже швидкий, так

що нині Київ є попри Львів головним духовим осередком цілої соборної України.

Недалеко Києва лежить кілька старих городів: Васильків, Хвастів, Вишгород, Білгород, Трипілля, тепер все те нуждені місточкі. Населений Жидами Бердичів (83.000 м.) має великий промисел і дуже значну торговлю. В сточищі Рoci лежать: місточко Сквіра, старе козацьке місто Білацерква (61.000 м.), славне договором Хмельницького з Поляками 1652. року, тепер дуже промислове й торговельне. В Таращі виробляють славні тарантаси. Під Корсунем побідив Хмельницький польських гетьманів 1648. р. Недалеко села Кирилівка й Моринці, де родився й ріс Тарас Шевченко. Його могила стоїть на мальовничих дніпрових горах коло старого княжого, потім козацького города Канева. Недалечко й стара гетьманська столиця Трехтимирів. Козацьке місто Черкаси (40.000 м.) тепер дуже важна пристань і торговельне місто. Натомість Чигирин, колишня столиця Богдана Хмельницького піду pav зовсім. Крилів і Верхнодніпровськ мають пристані над Дніпром та деякий промисел.

На південних окраїнах Київщини найважніші міста це козацький Умань (42.000 м.),звісний з гайдамацьких часів, і новий Єлисавет (76.000 м.) з великими фабриками та значною торговлею. Коло Звенигородки, в Катеринополі копають бурий вугіль. Інші місточки, як Липовець, Гайсин, Новомиргород, Олександрія мають лише невелике значення.

Лівобічна Гетьманщина обіймає колишні ґубернії Чернігівську і Полтавську та північні окраїни Катеринославщини. Цілий її простір залягає лівобічна, наддніпрянська низовина. Вона на півночі подібна своїм краєвидом до Полісся, до півдня вона що раз більше подобає на легко-

хвилясту степову рівнину. Всі ріки, що туди протікають до Дніпра: Десна, Трубайло, Супой, Сула, Псьол, Ворскла, Орель, Самара мають праві береги високі, ліві пологі, пісочані та болотяні. Ліса тільки в Чернігівщині доволі, далі на південь його стає дуже мало. Підсоння дещо гострійше як на правобічній Україні.

Населення Лівобіччя — справжні Наддніпрянці — їх будинки, поша, мова, пісні стали завітні для цілого українського народу. Колись тут сиділо старинне українське племя Сіверян, за часів Руїни, по Хмельниччині переселилися на Лівобіче величезні громади українського народа, утікаючи від польського панування. Тут найбільше укріпилося українське козацтво й хоч Гетьманщина півтора століття тому впала, то дховалося й до нинішніх часів на Лівобіччю багато народа, що донині гордо зове себе козаками. Попри хліборобство, ведуть лівобічні Наддніпрянці залишки домашній промисел, що розвився тут дуже гарно.

В північній часті Лівобіччя є головним містом старезний город Чернігів (33.000 м.), може й ровесник Київу, колись велична княжа столиця, тепер тихий губерський город. Старі города Мглин, Стародуб, Новозибків, Новгород сіверський, Глухів — мають лише невелику торговлю й значення. Кролевець звісний великими ярмарками. Конотоп (20.000 м.) славний побідою гетьмана Виговського над Москалими (1659 р.) і значною торговлею. Батурин був колись гетьманською столицею, та по різні, которую тут виправив Меньшиков (1709. р.), вже не міг підійнятись. Борзна, Бerezna, Городня мають лише невелику торговлю, значно більше торгує Ніжин (52.000 м.) колись славний ярмарками. Старинний Переяслав, княжий город, заснований 700 літ тому, де Хмель-

ницький 1654 р. піддав Україну під власті московських царів, тепер зовсім підує. Так само мале значення має Золотоноша. В сточищі Сули зустрічаємо торговельне місто Ромен (33.000 м.), Прилуку (31.000 м.), що вивозили на цілу Росію найбільше тютюну, й старі козацькі городи Пирятин і Лубні. В сточищі Псла лежить: Миргород, Хороль, Гадяч, де гетьман Виговський годився з Польщею, Зіньків, а над самим Дніпром Кременчуг (100.000 м.), найбільше місто Лівобіччя з величезною торговлею і промислом. Над Ворсклою розложилася Полтава (83.000 м.), славна сумною битвою 1709. р., де Шведів і Українців побив Петро Великий, щоб закріпостити Україну. Тепер тут один із осередків українства. Коло Кобеляк і Константинограда виробляють сукно, Сamarчик і Павлоград (41.000 м.) мають значну торговлю.

На північний схід від Гетьманщини простягається довженою смugoю Слобожанщина або Слобідська Україна. Вона уявляє собою плоску височину, що дуже поволеньки підноситься до сходу й північного сходу. Краєвид той самий, що на лівобічній низині, лише річні долини трохи глибші, ліса трохи менше, степ усюди переважає. Підсоння холоднійше, головно зими найгострійші на цілу Україну. Та країна скрізь дуже родюча, на чорноземі хліборобство цвіте, так само садівництво; домашній промисел дуже визначний. Населення того ж вигляду й походження, що Наддніпрянці, осіло тут головно в XVII. віці величими громадами. На самих межах України пріміщалося тут доволі теж і московських поселенців, що живуть звичайно в окремих селах. Слобожанщина обіймає цілу Харківщину й сусідні частини Полтавщини, Курщини, Вороніжчини і Донщини.

Менші городи й місточки Слобожанщини мають вигляд великих сіл, тільки близше середини міста є дещо більші будинки та гарнійші вулиці. Такий вигляд є впрочім теж у менших міст і місточек Гетьманщини.

Йдучи від заходу зустрічаємо наперед старинний княжий город Путівль. Білопілля й Суджа торгують хлібом, медом і садовиною, Миропілля виробляє чоботи, Суми (52.000 м.) мають фабрики цукру й великі ярмарки, Лебедин значну торговлю хлібом. В Богодухові й Охтирці (32.000 м.) гарне садівництво, в Охтирці також значний промисел. Найбільший город Слобожанщини Харків (250.000 м.) зробився з невеличкого козацького хутора та виріс дуже скоро завдяки торговлі. Дотепер є в Харкові чотири великі ярмарки на хліб, худобу, вовну і т. і. та дуже багато фабрик. Харків має університет і є одним із головнійших осередків українського культурного життя. Недалеко Білгород (22.000 м.) і Короча мають теж значну торговлю й деякий промисел, Чугуїв і Вовчанськ куди меншу. Старий Оскол і Валуйки мають значний домашній промисел, Уразова вивозить багато хліба. В Купянську сходяться важні залізничні шляхи, в Бирючі й Олексіївці бути багато олії. Острогожськ (22.000 м.) дуже торговельний на хліб, худобу, рибу, Старобільськ має гарні ярмарки. Коротояк і Богучар хоч міста та не мають значіння, зате слобода Бутурлинівка (38.000 м.), найбільше село України, має славні ярмарки, цегольні, горальні, гарбарні, славних кушнірів і шевців.

На південь від Слобожанщини лежить невеличка, але важна область України Донеччина. Це полога, легко хвиляста височина, що простягається правобіч Донця аж по його коліно й переходить на південь незамітно в чорноморський

степовий низ. Ніхтоб нині не пізнав, що тут колись були гори, невисокі, правда, та все гори. Вікова робота вітріння й води так їх стесала, що осталася тільки плоска височина з невеликими горбами та безліччю могил, у найвищім місці ледви на 370 м. зависока. Зверху пустий степ з недуже то родючим ґрунтом, зате внутрі землі лежать тут величезні скарби вугля, заліза, міди, ртути й іншої всячини. Добування цих скарбів почалося щойно в минулім століттю й тоді теж Донеччина густійше заселилася. Донеччина обіймає південну окраїну Харківщини, східну Катеринославщини й південно-західну Донщини. Сіл не багато, зате місточка й міста виростали дуже швидко коло шахт і фабрик. Ізюм (23.000 м.) промишляє гончарством, Славянськ (20.000 м.) добуває багато соли й має солені купелі, Каменське (51.000 м.) має велику торговлю, Лугань (60.000 м.) великі гути й гамарні заліза, Бахмут (33.000 м.) добуває багато соли і ртути Юзівка (49.000 м.) є осередком угляних шахт, Грушівка (46.000 м.) антрацитових.

Приходимо тепер до самих полудневих областей України. Всі вони розложилися довжезною смugoю здовж берегів Чорного й Озівського моря. За виїмком південного Криму й Кавказу ціла ця довжезна полоса є степовим низом, що його прорізують перед самим своїм уходом у море великі ріки України: Дністер, Бог, Дніпро, Дон, Кубань та багато менших, усі зі своїми плавнями та лиманами. Багато стрімкобоких балок розриває безкрай, легкохилястий степ, засіяний високими могилами. Перед півтора сотнею років була Чорноморська низина майже безлюдним степом, у траві ховався козак з конем. Та по здобуттю кримського ханства Москальми рушила в цей родючий степ українська людність такими великими

громадами, що хоч російський уряд поселив тут багато Болгар, Сербів, Молдаван, Німців, Греків, Москалів, то що, то таки чорноморські степи стали українською землею. Правдивих українських сіл і місточок тут небагато — хиба на північних окраїнах степу. По всіх селитьбах видно, що повсталі недавно, де була вода, важний шлях, шахта, чи що. Недавні землянки, очеретом криті, є ще тут і там, а зате й багато хат, будованих на німецький спосіб. Ціле населення чорноморської низини живе не тільки з хліборобства й скотарства, але також із шахтарства, промислу, торговлі, мореплавства і т. і. Тому то й виросло на чорноморськім побережу дуже багато нових міст, котрі дуже швидко ростуть і розвиваються.

Чорноморська низина ділиться на кілька частин. Між Дунаєм та Дністром лежать бесара бські степи, колишній Буджак. Тут бачимо над Дунаєм міста Ізмаїл (36.000 м.), Килію й Вілків, усе пристані та осередки рибальства. Над Дністром бачимо кріпость Бендери (6.000 м.) — станицу Тегиню — дуже торговельне й багате садами місто. Над Дністровим Лиманом лежить Акерман, колись турецька твердиня, нині українське місто, з великою торговлею і пристанню для менших кораблів.

Степи Херсонщини лягли широкою полосою між Дністром та Інгульцем. Лівобіч Дністра лежать торговельні міста й пристані Дубосари й Тираспіль (32 000 м.). Недалеко Дністрового лиману лежить над морем найбільше може місто України і найважнішша її пристань Одеса (Адес, 620.000 м.) з великою штучною пристанню, величезною торговлею і дуже значним ріжнородним промислом. Одеса правдиве міжнародне місто, що днини сходиться тут із собою та торгує Бог знає скільки ріжних народів. Околиця вся

українська. Недалеко від міста славні цілющі лимани. Друга велика пристань це Миколаїв (103.000 м.). Він так само, як Одеса й Херсон, не має ще півтора сотки літ віку, лежить над судоходним лиманом Бога і вивозить дуже багато хліба. Горі Богом зустрічаємо пристань Вознесенськ, над савмим виходом Дніпрового лимана в море дві малі кріпости, Очаків і стару турецьку фортецю Кінбурн. Над Дніпром, при його устю в лиман, лежить третя велика пристань Херсон (92.000 м.), що має також значний промисел.

Між Інгульцем та Калміусом лежить Запорозький низ, колись „землі й вольності славного війська запорозького низового“. Великі й багаті ці землі, не лише родючістю ґрунту, але й підземними скарбами. Тому то там, де колись паслися запорозькі коні, де шуміла тирса, там тепер здіймаються фабричні димарі й кипить життя промислових міст.

Головний город Запорозького Низу є Січеслав, перше Катеринослав (218.000 м.), положений над Дніпром при початку його порогів. Він має величезний, головно металевий промисел і дуже значну торговлю. Так само швидко зростав Олександрівськ (51.000 м.), положений саме при кінці порогів. Кривий Ріг над Інгульцем має найбагатіші по всій Україні кладні заліза, Никополь кладні марганця-маргану, Берислав і Кахівка доступні для менших морських кораблів. Олешки звісні з огоронництва. Мелітополь над Молочною має значну торговлю і промисел, Бердянськ (36.000 м.) крім цього доволі значну пристань над Озівським морем, колись дуже важну для чумацтва. Значно ліпша пристань є в Маріуполі (51.000 м.); вона вивозить багато хліба, вугля, заліза. Є тут також багато ріжних фабрик.

Донський степовий низ дуже недавно й неповно залюднився Українцями, щойно в XIX. століттю. Зате можна сказати, що значна частина донських козаків, т. н. низові Донці, дуже поураїншилися в мові й звичаях. Цей куток України хоч сам по собі невеличкий, має при устях Дону дуже добре положення для торговлі, мореплавства й рибальства. Тому то виросло тут кілька важних міст: пристань і торговельне місто Таганрог (75.000 м.), що вивозить дуже багато хліба, Ростів (172.000 м.) з величезною торговлею і промислом, Нахичевань (71.000 м.) неначе передмістя Ростова й старий Озів (41.000 м.) звісний своїм рибальством.

Крим, колись осідок найгірших ворогів України — Татар — від недавнього часу почав перемінюватися на частину України. Давнійші господарі цього краю — Татари — понайбільше виселилися під турецьке панування, остало їх мало, а на їх місце прибуло багато українських хліборобів, що поселилися тут великими селами й хуторами. Тому то в Криму стрінеш побіч розвалин старинних грецьких городів, генуеських замків, побіч татарських сіл й місточок з їх мечетями й мінаретами, побіч новітніх московських міст правдиву Україну з її селами, місточками, садами, баштанами то що. Крим гарна земля, Північну частину півострова вкриває степ, рівний наче стіл з численними солончаками й могилами. До півдня він хвилясто підноситься, а над самим морським берегом потяглися невеличкі, до 1.500 м. високі, вапнякові гори, вкриті долом лісами, верхом біденськими луками. Ці гори (по татарськи Яйла) стрімкими утесами опадають до моря і творять чудові краєвиди. Підсоння мягкое, тому то в полудневім Криму можна плекати всілякі,

південні ростини. Для мягкого підсоння приїздить сюди багато недужих лічитися.

Стара столиця кримських ханів Бахчисарай тепер стала маленьким місточком. Натомість швидко виросли нові городи, засновані російським урядом, як приміром теперішня столиця Симферопіль (71.000 м.) і велика воєнна пристань Севастопіль (~~77~~.000 м.). На місці старинного Козлова виросла Евпаторія (30.000 м.), що добуває багато солі з лиманів і озер, з Кафи, де впродовж кількох століть томились українські невольники в лютій турецькій неволі, зробилася Феодосія (40.000 м.) найбільша торговельна пристань Криму. Дуже важна є також пристань в Керчи (57.000 м.). Тут розвився також металевий промисел, завдяки близьким кладням заліза. На південнім гористім березі багато гарних кліматичних місцевостей. Між ними найбільша Ялта (23 000 м.).

Так ми прийшли до останньої української країни, що найдалі висунулася на південний схід і сягає по Каспійське море, оточене рудими степами. Це українське Підкавказзя (за княжих часів Тьмуторокань). Воно займає всю ширину помосту між Чорним та Озівським морем, по північній стороні величнього кавказького хребта. Обіймає Підкавказзя Чорноморщину, Кубанщину, частину Ставропільщини й Терщины. Підкавказзя зложене спершу зі степового низу, що простягається над Кубаню, Калаусом, Тереком і Кумою. Він тільки місцями рівний, поза тим всюди дещо гористий. Чим далі на південь, тим горби вищі — ми є на підкавказькій горбованні. А там далі здіймається вже велитенським муром Кавказ. За горами гори, повиті хмарами, вкриті дрімучими лісами й гарними полонинами. Найвищі хребти й верхи окуті вічною кригою, засипані вічними снігами. Гора Ельбрус на верхівях Ку-

бані, колись вулькан, що зіяв огнем, доходить до 5.630 м. висоти.

В цей край переселила 1793. р. цариця Катерина останки Запорожців і зробила з них „Чорноморське (Кубанське) козаче військо“. Та не пропала у диких тоді безвістях козацька сила. З дикої пустарі, серед безнастаних набігів Черкесів та інших кавказьких верховинців зробили козаки-чорноморці правдиву українську землю з її містами, селами, хуторами, з типовими українськими будинками, ношою, звичаями.. Це так немов би хто кусень Київщини чи Полтавщини переніс під Кавказ. До козаків прийшло згодом багато нових українських переселенців і дотепер їх що раз прибуває, так що українське живло заливає що раз більше кавказькі низи, горби й сягає у верховину, промишляючи хліборобством, скотарством, над морями рибальством.

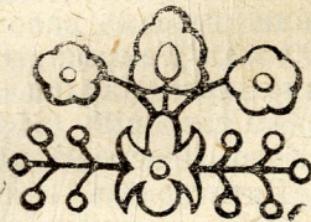
Найбільше місто Підкавказзя, заразом осередок українського життя Кубанщина є Катеринодар, тепер Краснодар (100.000 м.). Його головна пристань є Новоросійськ (61.000 м.), що вивозить багато хліба і вовни. Те саме вивозять у меншій мірі Єйськ (51 000 м.) і Темрюк. На кавказькім підгір'ю зустрічаємо міста Майкоп (49.000 м.), Лабинськ (33.000 м.) і Ставропіль (61.000 м.) з великою торговлею. Коло Прасковеї плекають багато винограду, коло Пятигорська є славні цілющі джерела, коло Грозного великі копальні нафти.

Ось тут, шановний читачу, конець моїй книжечці про наш рідний край. Не велика вона й не так гарно прикрашена, як подібні книжечки у інших від нас народів. Однак земля, що ми її саме описали, навіть для чужих здається одною з най-

кращих у світі. Для нас, Українців, вона найкраща між усіма, тому, що вона нам рідна мати. Коли всі Українці від найменшого до найбільшого навчаться щиро та розумно її любити — інакші, світлі часи настануть для України.

ЗМІСТ.

I. Любім і пізнаваймо наш рідний край	3— 9
II. Де лежить Україна, які її межі й сусіди	10— 20
III. Про гори, низи, ріки й моря України	21— 35
IV. Про підсолніння України, її ростинний і звіринний світ	36— 47
V. Про наш український народ	48— 77
VI. Як живеться тепер нашему народови	78— 99
VII. Про землі, міста й села України	100—128

Оглядова карта українських земель.

Зладив Степан Рудницький

Простори заселені Українцями.
Де українських просторів не мож-
на легко визначити, потягнено
смужки тієї самої краски.

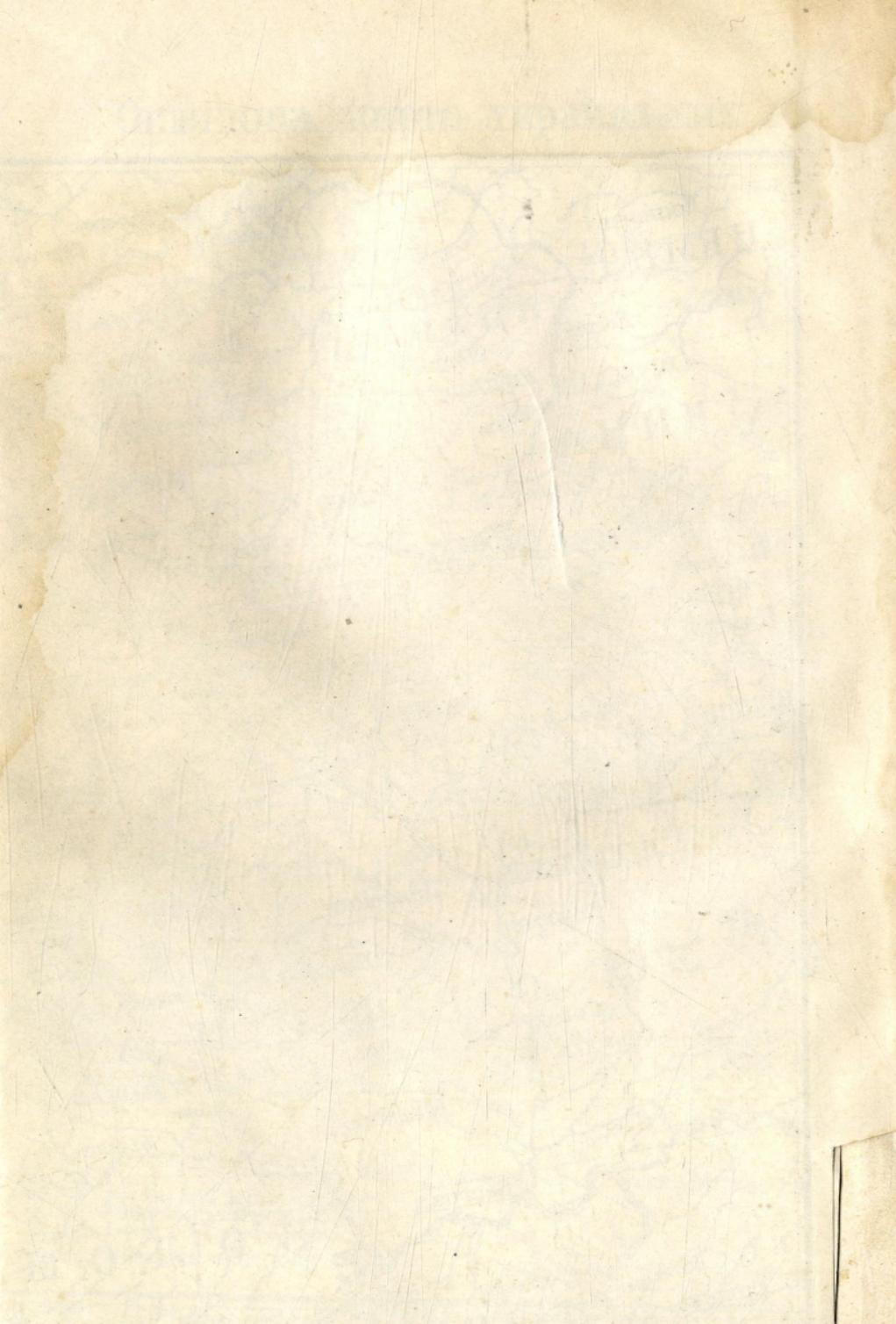
Накладом видавництва „Шляхи“ у Львові.

Границі держав. Границі губерній і країв.

Столиці губерній і країв підчеркнені.

Розмір 1:7500000. 0 100 200 300 Кілометрів

Картогр. завод Г. Фрейтага і Берніцта, Слов. з од. пор. у Відн.

У всіх українських книгарнях у Львові і в адміністрації
„ВПЕРЕДУ“ (Львів, Руська, 3)

можна дістати отсі книжки

ВОЛ. ДОРОШЕНКА:

1. Життя і Слово. Збірник статей на літературно-громадські теми.
2. Василь Стефаник.
3. Революційна Українська Партія.
4. Шевченко і його думки про громадські справи.
5. Шевченкова Криниця.
6. Р. Віппер. Джерела нашої культури.
Переклад В. Дорошенка.

ВИДАННЯ ФОНДУ „УЧІТЕСЯ, БРАТИ МОЇ“

Досі вийшли:

1. Вол. Дорошенко: Шевченкова Криниця.
2. Ст. Рудницький: Україна наш рідний край.
3. М. Возняк: Кирило — Методіївське брачтво.
4. М. Голубець: Начерк історії українського мистецтва.

В друку:

5. І. Крипакевич: Коротка історія Козаччини

Дістати можна.

в тов. „ПРОСВІТА“, Львів, Ринок, 10. і у всіх українських книгарнях у Львові.

4958

85

3-РД

91986

5

1440

СРУДНИЦЬКИЙ

УКРАЇНА

Наш Рідний Край